

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ- ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2022

NOM 540

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

*«Ο Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας
για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων,
υπό το πρίσμα της αρχής της διάκρισης των εξουσιών,
του θεσμού της βουλευτικής ασυλίας και της αρχής ne bis in idem».*

ΚΥΡΙΑΚΗ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

1^η Δεκεμβρίου 2022

(Λέξεις: 17 904)

Abstract

Η Βουλή των Αντιπροσώπων, ασκώντας τις εξουσίες που της παρέχονται από την παράγραφο (1) του άρθρου 73 του Συντάγματος, στις 18 Φεβρουαρίου 2021 ενέκρινε τον πρώτο Κώδικα Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της, ο οποίος απέκτησε νομική ισχύ με τη δημοσίευσή του στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας στις 26 Φεβρουαρίου 2021. Οι κανόνες του εν λόγω κώδικα ισχύουν συμπληρωματικά προς τον Κανονισμό της Βουλής των Αντιπροσώπων και διέπουν τη δεοντολογία των βουλευτών τόσο κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους όσο και γενικότερα. Στόχος της εργασίας αυτής είναι να εξετάσει κατά πόσον ο τρόπος εφαρμογής του εν λόγω κώδικα συμπληρώνει αποτελεσματικά το νομοθετικό πλαίσιο που αφορά μεταξύ άλλων στη σύγκρουση συμφερόντων, στην πρόληψη κατά της διαφθοράς, στην ελευθερία της έκφρασης, στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και γενικότερα στη διασφάλιση της διαφάνειας και της λογοδοσίας, απαραίτητα στοιχεία για την καταπολέμηση της διαφθοράς και της διασφάλισης του κράτους δικαίου.

Συναφώς, στην παρούσα εργασία θα γίνει μια προσπάθεια να προσεγγίσουμε την εξουσία αυτή της Βουλής να αυτορυθμίζεται για τη διαφύλαξη του κύρους του κοινοβουλίου υποβάλλοντάς την κάτω από το πρίσμα θεμελιωδών αρχών της δημοκρατίας, ήτοι την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, του θεσμού της ασυλίας των βουλευτών και της θεμελιώδους αρχής του ποινικού δικαίου «*ne bis in idem*».

Ευχαριστίες,

στον Γιώργο και την Αθηνά.

Πίνακας Περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	4
ΑΡΧΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΕΞΟΥΣΙΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ...4	
1. Διάκριση Εξουσιών στο Κυπριακό Σύνταγμα.....	4
2. Διασταύρωση εξουσιών και περιορισμοί νομοθετικής εξουσίας.....	7
3. Αυτονομία της Βουλής των Αντιπροσώπων	14
4. Κανονιστική Αρμοδιότητα της Βουλής των Αντιπροσώπων	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	26
ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΟΣ.....	26
1. Δεοντολογία μέσα από το Σύνταγμα και τον Κανονισμό της Βουλής.....	26
2. Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων.....	31
3. Κώδικας δεοντολογίας και βουλευτική ασυλία.....	39
4. Βουλευτική Ασυλία στο Κυπριακό Σύνταγμα	43
4.1. Άρθρο 83.1. του Συντάγματος.....	46
4.2. Άρθρο 83.2. Συντάγματος:	54
5. Κώδικας δεοντολογίας και βουλευτική ασυλία- Συμπεράσματα:.....	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	66
ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΩΔΙΚΑ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ	66
1. Πλαίσιο Προβληματικής	66
2. Αρχή «Ne bis in idem»	68
3. Πειθαρχική διαδικασία και Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής	74
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	85
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	89

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

«Φτάσαμε σε ένα οριακό σημείο, σε όλα τα επίπεδα [...] με αποτέλεσμα να απαξιωνόμαστε και να χάνουμε και την αξιοπρέπειά μας στα μάτια των πολιτών. Όσο διάστημα απομένει, για να λήξει η θητεία μας [...] πρέπει να προσπαθήσουμε να ανεβάσουμε λίγο τον πήχη της πολιτικής και των πολιτικών σε αυτό τον τόπο. Είμαστε στα πατώματα, να μη σας πω κάτω από τα πατώματα. Είναι λοιπόν καιρός πια να αναλάβουμε όλοι την ευθύνη και με υπεύθυνη στάση κοντά στους πολίτες να κερδίσουμε την αξιοπιστία και την αξιοπρέπειά μας, τις οποίες έχουμε χάσει...»¹.

Με αυτά τα λόγια αντί ομιλίας χαιρέτησε το σώμα ο νεοεκλεγείς Πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων (εφεξής «Βουλή») Αδάμος Αδάμου έπειτα από την παραίτηση του Δημήτρη Συλλούρη από το εν λόγω αξίωμα μετά τη δημοσίευση του βίντεο «Cyprus Papers» του Al Jazeera. Λίγους μήνες μετά, με απόφασή της ημερομηνίας 18 Φεβρουαρίου 2021, η Βουλή ενέκρινε τον πρώτο Κώδικα Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της (εφεξής «Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής»), στη βάση της εκ «του Συντάγματος εκχωρημένης αυτονομίας της να καθορίζει τη λειτουργία της και όλα τα συναφή και απορρέοντα θέματα»².

Την εξουσία αυτή της Βουλής να αυτορυθμίζεται για τη διαφύλαξη του κύρους του κοινοβουλίου θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε στην παρούσα εργασία υποβάλλοντάς την κάτω από το πρίσμα θεμελιωδών αρχών της δημοκρατίας, ήτοι την

¹Αδάμος Αδάμου, «Ομιλία ως νεοεκλεγείς Πρόεδρος της Βουλής κατά τη συνεδρία της Ολομέλειας 23.10.2020», *Βουλή των Αντιπροσώπων, Πρακτικά ΙΑ Βουλευτικής περιόδου- Σύνοδος Ε' 04.09.2020-20.05.2021*, σελ 265:

<https://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/%CE%99%CE%91%CE%84%20%CE%92%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82%20-%20%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82%20%CE%95%CE%84%2004.09.2020%20-%2020.05.2021.pdf>

²Απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων ημερομηνίας 18 Φεβρουαρίου 2021, Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας, 26.02.2021.

αρχή της διάκρισης των εξουσιών, του θεσμού της ασυλίας των βουλευτών και της θεμελιώδους αρχής του ποινικού δικαίου «*ne bis in idem*»³.

Η συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της αυτονομίας της Βουλής στην κυπριακή έννομη τάξη αποκρυσταλλώνεται μέσα από την αυτοδύναμη έκδοση κανονισμών δυνάμει του Άρθρου 73 του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας (εφεξής «Σύνταγμα») και αναγνωρίζεται από τη νομολογία ως μια από τις κυριότερες εκφάνσεις της διάκρισης των εξουσιών⁴, αντικείμενο εξέτασης του πρώτου κεφαλαίου της εργασίας αυτής. Ειδικότερα, στην πρώτη ενότητα αυτού θα εξετάσουμε τη διασταύρωση των τριών εξουσιών, της εκτελεστικής, νομοθετικής και δικαστικής, με ειδική αναφορά στις ιδιαιτερότητες του κυπριακού πολιτεύματος και Συντάγματος. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους αξιοσημείωτους περιορισμούς που τίθενται στο νομοθετικό σώμα και στην άσκηση της νομοθετικής του λειτουργίας από τη μια αλλά και τη διαφύλαξης της αυτονομίας του από την άλλη, αντικείμενα εξειδικευμένης ανάλυσης της δεύτερης και τρίτης ενότητας του πρώτου κεφαλαίου αντίστοιχα. Η τελευταία ενότητα αυτού θα εστιάσει στην κανονιστική αρμοδιότητα της Βουλής με ιδιαίτερη αναφορά στα όρια του ανέλεγκτού της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναγνωρίζοντας τη σημασία της εγγυητικής διασφάλισης της αρχής της αυτονομίας της Βουλής θα προσεγγίσουμε τους κανόνες που διασφαλίζουν τον έλλογο κοινοβουλευτισμό, την ελεύθερη εντολή στην άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων και τη διασφάλιση ότι η συμπεριφορά των εκλεγμένων αντιπροσώπων του λαού συμβαδίζει με τα ενδιαφέροντα των ψηφοφόρων τους. Με μια συλλογιστική που ξεκινάει στην πρώτη ενότητα από τη δεοντολογία μέσα από τις προϋπάρχουσες διατάξεις του Συντάγματος και του

³«ου δις επ' αυτό», «*nemo bis vexari pro una et eadem causa*», «*nemo debet bis puniri pro uno delicto*».

⁴Κόμπος, Κ., *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Θεωρία, Οργάνωση και Πράξη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σ. 566.

Κανονισμού της Βουλής, οδηγούμεστε στη δεύτερη ενότητα αυτού στην ανάγκη υιοθέτησης πιο ισχυρών περιορισμών στην κοινοβουλευτική δραστηριότητα, ήτοι κανόνων δεοντολογίας, εστιάζοντας ειδικά στην υιοθέτηση του πρώτου Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής.

Οι τρεις τελευταίες ενότητες του δευτέρου κεφαλαίου αποτελούν το σημαντικότερο μέρος της εργασίας αυτής, καθώς εστιάζουν στην αρμονική συνύπαρξη του εν λόγω Κώδικα με το καθεστώς της βουλευτικής ασυλίας, με στόχο την ανάδειξη ότι η έγκριση κωδίκων δεοντολογίας όχι μόνο δεν υπονομεύει τον εν λόγω θεσμό αλλά αντίθετα τον υπηρετεί. Εξάλλου, η απόλυτη εφαρμογή του θεσμού της βουλευτικής ασυλίας καθιστά την υιοθέτησή τους απολύτως απαραίτητη, αναγκαιότητα που όμως μας υποχρεώνει στο τελευταίο μέρος του κεφαλαίου αυτού, να αναλογιστούμε παράλληλα και την αποτελεσματικότητά του ή ενδεχομένως την αναγκαιότητα τροποποίησης του υφιστάμενου πλαισίου και του περιορισμού του θεσμού της ασυλίας στον βαθμό που είναι απολύτως απαραίτητη.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας θα επιχειρήσει να εξετάσει τη φύση του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής υπό το πρίσμα της αρχής «*ne bis in idem*», τα στοιχεία της οποίας θα παρουσιαστούν στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου αυτού, ενώ στην τελευταία ενότητα θα γίνει μια προσπάθεια να εξεταστεί κατά πόσον η διερεύνηση καταγγελίας για παραβίαση του εν λόγω Κώδικα συνιστά *οιονεί* ποινική διαδικασία, καθιστώντας απαγορευτικό το ενδεχόμενο διερεύνησης περιστατικού παράλληλα με την ενδεχόμενη κίνηση ποινικής δίωξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΑΡΧΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΕΞΟΥΣΙΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ

1. Διάκριση Εξουσιών στο Κυπριακό Σύνταγμα

«Τρεις γεννηθήκαμεν υιοί, του Κρόνου και της Ρέας, ο Ζευς, εγώ και ο βασιλεύς των πεθαμένων Άδης. Και απ' όλα τρία κάμαμεν ισόμοιρα βασίλεια. Να έχω την λευκήν θάλασσαν πέφτει ο λαχνός σε εμένα, στον Άδην το ανήλιο σκοτάδι, και στον Δία ο πλατύς έλαχε ουρανός στα νέφη στον αιθέρα κι έμεινε η γη κοινή στους τρεις και ο Όλυμπος ο μέγας. Όθεν εμένα του Διός ο νους δεν θα οδηγήσει, και ας μείνει, αν κι είναι δυνατός, στο τρίτο του μοιράδι»⁵.

Το πιο πάνω απόσπασμα από την *Ομήρου Ιλιάδα* μπορεί να θεωρηθεί ως η πρώτη σύλληψη της ιδέας της διάκρισης των εξουσιών η οποία με τον Αριστοτέλη στην αρχαιότητα και τον Μοντεσκιέ στον μεσαίωνα αποκτά περισσότερο τη βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η μορφή εξουσίας στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα. Κατά τον Αριστοτέλη κάθε πολίτευμα διαθέτει τρία στοιχεία που αν λειτουργούν σωστά, οδηγούν και το πολίτευμα σε ανάλογη ποιότητα. Το ένα διαβουλεύεται για τα κοινά, το δεύτερο αφορά τις αρχές και το τρίτο απονέμει δικαιοσύνη⁶.

Ο Μοντεσκιέ, πιο κοντά στην μορφή πάνω στην οποία στηρίζεται η αρχή στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα, αλλά και πάλι με βάση τις συνθήκες της εποχής, χωρίζει την εξουσία σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική. Κατά τη θεωρία του, η νομοθετική έχοντας νομοπαραγωγική αρμοδιότητα περιλάμβανε τη θέσπιση και κατάργηση νόμων, η εκτελεστική που ανήκε τότε στον μονάρχη την εξωτερική και

⁵*Ομήρου Ιλιάδα, Ραψωδία Ο, Μετάφραση Ιακώβου Πολυλά, στ. 188-196:*

<https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/OMHROS-ILIADA/ARXAI0/ILIADA.htm>

⁶*Αριστοτέλης Πολιτικά III,IV, 1297b 40-45 και 1298a 1-12, εκδόσεις Ζήτρος, μετάφραση-σχόλια Πηνελόπη Τζιώκα-Ευαγγέλου.*

εσωτερική πολιτική και επιβολή της νομοθεσίας και η δικαστική που κατά τον Μοντεσκιέ ασκούνταν από *ad hoc* συνθέσεις χωρίς μόνιμη υπόσταση ήταν το μέσο διακήρυξης της νομοθεσίας⁷.

Κεντρική ιδέα των πιο πάνω προσεγγίσεων, που εμποτίστηκε στα σύγχρονα συνταγματικά συστήματα, αποτελεί ο διαχωρισμός των οργάνων άσκησης εξουσιών με τρόπο ώστε «η εξουσία να βάζει φραγμό στην εξουσία και να την αναχαιτίζει»⁸. Πάνω στη θεμελιώδη αυτή αρχή στηρίζονται τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα και σκοπός της είναι η πολιτική ελευθερία και η εξισορρόπηση μέσω της στάθμισης⁹.

Στο κυπριακό Σύνταγμα δεν εντοπίζεται ρητή αναφορά στην εν λόγω αρχή αλλά σωρεία αναφορών σε διάφορες εξουσίες που δρουν υπό μορφή διασταύρωσης¹⁰. Ειδικότερα, σύμφωνα με το Σύνταγμα η «εκτελεστική» εξουσία διασφαλίζεται από τον Πρόεδρο, τον Αντιπρόεδρο το Υπουργικό Συμβούλιο και τις Κοινοτικές Συνελεύσεις¹¹. Γενική «νομοθετική» αρμοδιότητα ανήκει στη Βουλή δια νόμου ή απόφασης «*εν παντί θέματι*», με εξαίρεση τα θέματα εκείνα που ρητά υπάγονται στις Κοινοτικές Συνελεύσεις στις οποίες δίδεται ειδική αρμοδιότητα για τα θέματα που ορίζονται στο Άρθρο 87 του Συντάγματος¹². Η «δικαστική» εξουσία αποδίδεται στο Ανώτατο Συνταγματικό και στο Ανώτατο Δικαστήριο¹³, ενώ εκτελεστικές αρμοδιότητες αποδίδονται και στους ανεξάρτητους αξιωματούχους¹⁴.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται η αρχή διάκρισης των εξουσιών στο Σύνταγμα θα πρέπει να εξεταστεί κάτω από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πολιτεύματος. Στην Προεδρική Δημοκρατία, σε

⁷Montesquieu, *The Spirit of Law: Book II* (Batoche, 2001) (translated by Thomas Nugent), σσ. 173-180; Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 205.

⁸Montesquieu, ό.π. σ. 172; Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 206.

⁹Κόμπος, *ibid.*

¹⁰Κόμπος, *ibid.*, σσ. 211-214.

¹¹Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 (Σύνταγμα), Άρθρα 6, 46-49, 54 και 58.

¹²*Ibid.*, Άρθρο 61.

¹³*Ibid.*, Άρθρο 19(3).

¹⁴*Ibid.*, Μέρος 6.

αντίθεση με την Κοινοβουλευτική, τόσο η Βουλή όσο και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποτελούν άμεσα εκλεγμένα όργανα του κράτους και εκπροσωπούν το ίδιο τη λαϊκή κυριαρχία¹⁵. Μάλιστα και εξαιτίας αυτού του συστήματος, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διατηρεί σημαντικά προνόμια στη διασταύρωση με τις άλλες εξουσίες. Συγκεκριμένα, η δυνατότητα της νομοθετικής εξουσίας να νομοθετεί για κάθε θέμα περιορίζεται από τη δυνατότητα αναπομπής των νόμων ή αποφάσεων της προς επανεξέταση¹⁶, από τη δυνατότητα οριστικής αρνησικυρίας των νόμων ή αποφάσεων¹⁷ και τη δυνατότητα αναφοράς νόμου ή απόφασης στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο για γνωμάτευση¹⁸. Διασταύρωση εξουσιών επίσης προκύπτει από τη νομοθετική πρωτοβουλία του Υπουργικού Συμβουλίου στην κατάθεση νομοσχεδίων¹⁹ και στην έκδοση κανονισμών «ως οι νόμοι ορίζουσιν»²⁰, καθώς επίσης και ως προς τη δυνατότητα των υπουργών να εκδίδουν διατάγματα²¹ και τους περιορισμούς των βουλευτών να υποβάλλουν προτάσεις νόμου που να συνεπάγονται αύξηση των δημοσίων δαπανών²².

Στη διασταύρωση των εξουσιών στην οποία θα εστιάσουμε στην επόμενη ενότητα, δυνάμει του Συντάγματος, έκαστη εξουσία παρεμβαίνει στην άλλη αλλά η διαφύλαξη της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας τους προστατεύεται μέσα από τη δυνατότητα ελέγχου και διατήρησης της απαιτούμενης ισορροπίας (*checks and balances*)²³, κάτι που διασφαλίζεται μέσα από τον εγγυητικό εποπτικό ρόλο της δικαστικής εξουσίας που στην κυπριακή έννομη τάξη ο ρόλος της είναι ενισχυμένος²⁴.

¹⁵Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 535.

¹⁶Σύνταγμα, ό.π. υποσημ.11, Άρθρο 51 (1).

¹⁷Ibid, Άρθρο 50.

¹⁸Ibid, Άρθρο 140.

¹⁹Ibid, Άρθρο 54(στ), 80(1).

²⁰Ibid, Άρθρο 54 (ζ).

²¹Ibid, Άρθρο 58.

²²Ibid, Άρθρο 80.

²³Pikis, G. M., *Constitutionalism, Human Rights, Separation of Powers: The Cyprus Precedent*, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, σσ.93-94.

²⁴Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 219.

2. Διασταύρωση εξουσιών και περιορισμοί νομοθετικής εξουσίας

Όσον αφορά στη σχέση εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας αξίζει να ανατρέξουμε στη δυνατότητα της Βουλής να νομοθετεί «εν παντί θέματι» με βάση το Άρθρο 61 του Συντάγματος και τον βαθμό που αυτή επηρεάζεται από την εκχώρηση νομοθετικής εξουσίας προς το Υπουργικό Συμβούλιο για την έκδοση κανονισμών «*ως οι νόμοι ορίζουσι*»²⁵. Η κανονιστική αυτή εξουσιοδότηση, δεν αποτελεί άσκηση αυτόνομης αλλά δευτερογενούς νομοθετικής εξουσίας, σε περιπτώσεις όπου η θεσμοθέτηση επιμέρους στοιχείων χρήζει τεχνικών ή εξειδικευμένων γνώσεων, σύμφωνα με τη νομοθετική εξουσιοδότηση που δίνεται σε κάθε περίπτωση με νόμο της Βουλής.

Συναφώς, η νομοθετική αρμοδιότητα της Βουλής δεν είναι απεριόριστη, καθώς δεν νομιμοποιείται με βάση το Σύνταγμα να επεμβαίνει στην άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας και να ψηφίζει νόμους που εμπεριέχουν στοιχεία διοικητικής ενέργειας, αφαιρώντας από τους υπουργούς τη δυνατότητα στάθμισης όλων των παραγόντων που διέπουν την οργάνωση και λειτουργία των οργανισμών που υπόκεινται στα υπουργεία τους. Το τι μπορεί να αποτελεί διοικητική ενέργεια, και ως εκ τούτου να μην εμπίπτει στις αρμοδιότητες της νομοθετικής εξουσίας, κρίνεται σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Επί παραδείγματι, στην *Αναφορά 1/84*²⁶ γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ της απαγόρευσης πρόσληψης εκτάκτων υπαλλήλων με νόμο, η οποία κρίθηκε συνταγματική, και της διαδικασίας έγκρισης πρόσληψης εκτάκτων υπαλλήλων με νόμο, η οποία κρίθηκε ως αντισυνταγματική, επειδή εμπεριείχε στοιχεία διοικητικής ενέργειας. Στην *Αναφορά 3/85*²⁷ κρίθηκε συνταγματικός νόμος που ρύθμιζε, νομοθετικά, τις προσλήψεις εκτάκτων υπαλλήλων, κατά παρέκκλιση από τη γενική

²⁵Σύνταγμα, ό.π. υποσημ.11, Άρθρο 54(ζ); Λοΐζου Ν.Α., *Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας*, Τυπογραφία Καΐλα, Λευκωσία, 2001, σ.7.

²⁶*The President of the Republic v The House of Representatives*, (1985) 3 A.A.Δ. 1728, απ. ημ. 2.7.1985

²⁷*The President of the Republic v The House of Representatives*, (1985) 3 A.A.Δ.2151, απ. ημ. 21.9.1985.

απαγόρευση πρόσληψης τους, επειδή η Βουλή, στο πλαίσιο της άσκησης των εξουσιών της δυνάμει του Άρθρου 61 του Συντάγματος, έχει δικαίωμα να απαγορεύει ή να ρυθμίζει, με νομοθεσία, τις προσλήψεις εκτάκτων υπαλλήλων. Από την άλλη, στην Αναφορά 9/1991²⁸ κρίθηκε αντισυνταγματικός νόμος ο οποίος απαγόρευε την απόρριψη λυμάτων στον Άγιο Σωζόμενο, εφόσον η αρμοδιότητα όσον αφορά τους χώρους απόρριψης λυμάτων ανάγεται στη σφαίρα της εκτελεστικής εξουσίας. Το ίδιο και στην Αναφορά 1/2013²⁹ η ρύθμιση των μεθόδων αλιείας και η έκδοση σχετικών αδειών και στην Αναφορά 1/2015³⁰ η ρύθμιση του ωραρίου των καταστημάτων, ο καθορισμός των ορίων των τουριστικών ζωνών και η δημιουργία ειδικού καθεστώτος για κάποια καταστήματα κρίθηκαν ως αντισυνταγματικά με το Δικαστήριο να τονίζει ότι η Βουλή «ασκεί νομοθετικό έργο, θεσπίζει νόμους γενικούς και απρόσωπους εισάγοντας ουσιαστικούς κανόνες δικαίου και οι ρυθμίσεις που επιβάλλει γίνονται κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο [...] δεν ρυθμίζει συγκεκριμένες και ατομικές περιπτώσεις και δεν ασκεί εκτελεστική εξουσία ή οποιουδήποτε είδους ρυθμιστική, διοικητική λειτουργία, [...] καθορίζει το γενικό νομοθετικό πλαίσιο και, μέσα σ' αυτό, η εκτελεστική εξουσία προβαίνει σε διοικητικές ρυθμίσεις [...] θέματα [...] τα οποία προϋποθέτουν διαβούλευση, ειδικές γνώσεις και άσκηση διοικητικής λειτουργίας» με απαραίτητη σε κάθε περίπτωση τη σύσταση «συμβουλευτικών επιτροπών» που να συμβουλεύουν αναλόγως το υπουργείο με «αιτιολογημένες και σύννομες» εισηγήσεις.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την ερμηνεία του Άρθρου 61 του Συντάγματος παρουσιάζουν οι αποφάσεις στις *Εκλογικές Αιτήσεις 1/17*³¹ και *1/19*³² και η *Αναφορά*

²⁸Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων, (1992) 3 Α.Α.Δ.109, απ. ημ. 18.5.1992.

²⁹Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων, ECLI:CY:AD:2014:C385, ημ. 11.06.2014.

³⁰Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων, ECLI:CY:AD:2015:C811, ημ. 3.12.2015.

³¹Εκλογική Αίτηση Αρ. 1/2017, Ανδρέα Μιχαηλίδη κ.α. ν Γενικού Εφόρου Εκλογής κ.α., ECLI:CY:AD:2018:C208, απ. ημ. 30.04.2018.

³²Εκλογική Αίτηση Αρ. 1/2019, Ανδρέα Μιχαηλίδη κ.α. ν Γενικού Εφόρου Εκλογής κ.α., ECLI:CY:AD:2020:C370, απ. ημ. 29.10.2020.

4/2018³³ που αφορούσαν την πλήρωση μη καταληφθείσας έδρας που είχε με βάση τις εκλογές του 2016 απονεμηθεί σε εν ενεργεία ευρωβουλευτή³⁴. Μέχρι τότε, η πλήρωση μη καταληφθείσας έδρας (ήτοι έδρας που απονεμήθηκε σε υποψήφιο πριν την διαβεβαίωση) δεν προβλεπόταν από το Σύνταγμα. Στην απουσία νομοθετικής πρόνοιας, εφαρμόστηκαν αρχικά από τον Έφορο Εκλογής κατ' αναλογία οι πρόνοιες του άρθρου 35 του περί Εκλογής των Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων Νόμου (Ν. 72/1979) που αφορούσαν την πλήρωση κενωθείσας βουλευτικής έδρας με απόφαση του Εφόρου Αναπληρωματικής Εκλογής και όχι με αναπληρωματική εκλογή. Συνεπώς, ο έφορος ανακήρυξε ως βουλευτή τον πρώτο επιλαχόντα από το ίδιο κόμμα του υποψηφίου που αποποιήθηκε την έδρα, γεγονός που κρίθηκε από το Δικαστήριο ως ανεπίτρεπτο³⁵.

Ακολούθως η Βουλή αποπειράθηκε να τροποποιήσει τόσο τον Ν. 72/1979 όσο και το Σύνταγμα με την προσθήκη πρόνοιας για την πλήρωση μη καταληφθείσας έδρας, απόπειρες που κρίθηκαν αντισυνταγματικές σε μια σειρά αποφάσεων που κατακρίθηκαν από τη βιβλιογραφία. Αρχικά στην *Εκλογική Αίτηση 1/2017* το Δικαστήριο έκρινε ότι η τροποποίηση του νόμου³⁶ αντίκειται στα Άρθρα 65³⁷, 66³⁸,

³³Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων, ECLI:CY:AD:2019:C97, απ. ημ. 19/03/2019.

³⁴Περί της Εκλογής των Μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Νόμος του 2004 (Ν. 10(I)/2004): η ιδιότητα του μέλους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είναι ασυμβίβαστη μεταξύ άλλων με την ιδιότητα του βουλευτή.

³⁵Εκλογική Αίτηση Αρ. 2/2016, *Ανδρέα Μιχαηλίδη κ.α. ν Γενικού Εφόρου Εκλογής κ.α.*, ECLI:CY:AD:2017:C200, απ. ημ. 31.05.2017.

³⁶Ο Περί Εκλογής Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων Νόμος (Τροποποιητικός) Νόμος του 2017 Νόμος 82(I)/2017: Τροποποίηση του άρθρου 35 του βασικού νόμου με την προσθήκη του ακόλουθου εδαφίου: «1Α. Το εδάφιο (1) εφαρμόζεται αναφορικά με Βουλευτική έδρα η οποία είναι μη καταληφθείσα ή κενή κατά ή μετά την ημερομηνία έναρξης ισχύος του Περί Εκλογής Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων Τροποποιητικού Νόμου του 2017.».

³⁷Σύνταγμα, ό.π. υποσημ. 11, Άρθρο 65: «Η Βουλή των Αντιπροσώπων εκλέγεται διά περίοδον πέντε ετών. Η περίοδος της πρώτης Βουλής των Αντιπροσώπων άρχεται από της ημερομηνίας της έναρξης της ισχύος του Συντάγματος. Η απερχομένη Βουλή των Αντιπροσώπων συνεχίζει μέχρι της κατά την πρώτην παράγραφον του παρόντος άρθρου έναρξης των εργασιών της νέας Βουλής των Αντιπροσώπων».

³⁸Ibid, Άρθρο 66 (πριν την 12^η τροποποίηση): «(1) Αι γενικάί εκλογαί διά την Βουλήν των Αντιπροσώπων διενεργούνται κατά την δευτέραν Κυριακήν του αμέσως προηγουμένου του καθ' ον λήγει η περίοδος της απερχομένης Βουλής των Αντιπροσώπων μηνός. (2).- Κενωθείσα βουλευτική έδρα πληρούται εντός προθεσμίας τεσσαράκοντα πέντε το πολύ ημερών από της κενώσεως καθ' ον τρόπον νόμος ορίζει. (3).- Εάν η κατά την πρώτην ή δευτέραν παράγραφον του παρόντος άρθρου εκλογή δεν δύναται να διενεργηθεί κατά την καθοριζομένην υπό του Συντάγματος ή συμφώνως τούτω καθορισθείσαν ημερομηνίαν ένεκα

69³⁹ και 71⁴⁰ του Συντάγματος και την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας καθώς ο νομοθέτης επέλεξε να ρυθμίσει την κατάληψη της έδρας παρακάμπτοντας το εκλογικό σώμα. Ειδικότερα, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η έννοια της μη κατάληψης βουλευτικής έδρας είναι ξένη προς το Σύνταγμα, ενώ πρόσθεσε ότι η αναδρομική παραχώρηση του δικαιώματος στον ενδιαφερόμενο υποψήφιο που δινόταν με την τροποποίηση ήταν ανεπίτρεπτη.

Με παρόμοιο σκεπτικό απορρίφθηκε εκ νέου απόπειρα τροποποίησης του ίδιου άρθρου του νόμου στην *Αναφορά 4/2018* αλλά επιπλέον και για λόγους διάκρισης εξουσιών καθότι κατά την κρίση του Δικαστηρίου η νομοθετική εξουσία επενέβη στην προηγούμενη τελεσίδικη κρίση της δικαστικής, «ουσιαστικά ανατρέποντας το αποτέλεσμα της απόφασης στην *Εκλογική Αίτηση 1/2017* κατά τρόπον ανεπίτρεπτο».

Στην *Εκλογική Αίτηση 1/2019* ακύρωσε για άλλη μια φορά την ανακήρυξη του ενδιαφερόμενου προσώπου μετά την 12^η τροποποίηση του Συντάγματος⁴¹ που τροποποίησε τα Άρθρα 66⁴² και 71⁴³ και τη συνεπακόλουθη εκ νέου τροποποίηση του

εξαιρετικών και απροβλέπτων περιστάσεων, ως σεισμού, πλημμύρας, γενικής επιδημίας και παρομοίων περιστάσεων, διενεργείται την αντίστοιχον ημέραν της επομένης εβδομάδος.»

³⁹Ibid, Άρθρο 69: «Ο βουλευτής δίδει προ της αναλήψεως των καθηκόντων αυτού εν τη Βουλή και εις δημοσίαν συνεδρίασιν αυτής την ακόλουθον διαβεβαίωσιν: «Διαβεβαιώ επισήμως πίστιν και σεβασμόν εις το Σύνταγμα και τους συνάδοντας αυτώ νόμους και εις την διατήρησιν της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας της Κύπρου».

⁴⁰Ibid, Άρθρο 71 (πριν την 12^η τροποποίηση): «Η έδρα βουλευτού κενούται: (α) διά του θανάτου αυτού, (β) διά της εγγράφου παραιτήσεως αυτού, (γ) διά της επελεύσεως οιασδήποτε περιπτώσεως εκ των αναφερομένων εις τας παραγράφους (γ) και (δ) του άρθρου 64 ή διά της απωλείας της ιθαγενείας της Δημοκρατίας, και (δ) διά της αναλήψεως αξιώματος ή θέσεως εκ των εν άρθρω 70 αναφερομένων».

⁴¹Ο περί της Δωδέκατης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμος του 2019, Ν 128 (I) του 2019, Επίσημη Εφημερίδα ημ. 3.10.2019.

⁴²Σύνταγμα, ό.π., υποσημ. 11, Άρθρο 66: (1).-Αι γενικαί εκλογαί διά την Βουλήν των Αντιπροσώπων διενεργούνται κατά την δευτέραν Κυριακήν του αμέσως προηγούμενου του καθ' ον λήγει η περίοδος της απερχομένης Βουλής των Αντιπροσώπων μηνός.

(2).- (1) Αποποιηθείσα ή μη καταληφθείσα ή κενωθείσα βουλευτική έδρα πληρούται καθ' ον τρόπον νόμος ορίζει. (2) Η υποπαράγραφος (1) εφαρμόζεται αναφορικά με αποποιηθείσα ή μη καταληφθείσα ή κενωθείσα βουλευτική έδρα κατά ή μετά την ημερομηνία έναρξης της ισχύος του περί της Δωδέκατης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμου του 2019. (3).- Εάν η κατά την πρώτην ή δευτέραν παράγραφον του παρόντος άρθρου εκλογή δεν δύναται να διενεργηθεί κατά την καθοριζομένην υπό του Συντάγματος ή συμφώνως τούτω καθορισθείσαν ημερομηνίαν ένεκα εξαιρετικών και απροβλέπτων περιστάσεων, ως σεισμού, πλημμύρας, γενικής επιδημίας και παρομοίων περιστάσεων, διενεργείται την αντίστοιχον ημέραν της επομένης εβδομάδος.

⁴³Ibid, Άρθρο 71: «(1) Η έδρα βουλευτού κενούται: (α) διά του θανάτου αυτού, (β) διά της εγγράφου παραιτήσεως αυτού, (γ) διά της επελεύσεως οιασδήποτε περιπτώσεως εκ των αναφερομένων εις τας

ίδιου άρθρου του νόμου. Ειδικότερα, το Δικαστήριο ερμήνευσε το δικαίωμα της Βουλής να τροποποιεί πρόνοια του Συντάγματος ως να «περιορίζεται από το δεδομένο ότι δεν μπορεί να επεμβαίνει σε θεμελιώδεις δομές του», παραπέμποντας σε διεθνείς αποφάσεις. Συναφώς τόνισε ότι η Βουλή θα μπορούσε να τροποποιήσει το Άρθρο 66 αφού δεν περιλαμβάνεται στα θεμελιώδη Άρθρα του Συντάγματος, αν με την τροποποίηση εξασφαλίζεται η μελλοντική ισχύς της. Τυχόν απόδοση αναδρομικής ισχύος σε αυτήν θα παραβίαζε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, που εμπίπτει σε εκείνα τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου που δεν μπορούν να στερηθούν με νομοθετικό τρόπο, καθώς οι εκλογές αποφασίζονται στη βάση εκλογικού αποτελέσματος μέσω της διενέργειας εκλογών⁴⁴. Περαιτέρω, το Δικαστήριο ανέφερε ότι η Βουλή επιχείρησε να δώσει λύση στο θέμα καλύπτοντας τις προηγούμενες αποφάσεις του Δικαστηρίου επί του θέματος, πράγμα επίσης ανεπίτρεπτο.

Οι πιο πάνω αποφάσεις έχουν κατακριθεί από τη βιβλιογραφία καθώς εγείρουν ζητήματα «ως προς το νόημα που αποδίδεται στην έννοια της λαϊκής κυριαρχίας από την πλειοψηφία, την ύπαρξη αναδρομικότητας⁴⁵, τη διάκριση εξουσιών, αλλά και τη διά νόμου πρόβλεψη για την μη καταληφθείσα έδρα που είναι έννοια άγνωστη στο Σύνταγμα»⁴⁶. Ειδικότερα, η απόφαση του Δικαστηρίου να ερμηνεύσει τη λαϊκή κυριαρχία ως να διασφαλίζεται μόνο με αναπληρωματική εκλογή δεν φαίνεται να βρίσκει κάποιο έρεισμα στο Σύνταγμα καθώς τα Άρθρα 65 και 66 αυτού «αναφέρονται μόνο σε γενικές εκλογές και δεν παρέχουν δυνατότητα

παραγράφους (γ) και (δ) του άρθρου 64 ή διά της απώλειας της ιθαγενείας της Δημοκρατίας, και (δ) διά της αναλήψεως αξιώματος ή θέσεως εκ των εν άρθρω 70 αναφερομένων.

2. Βουλευτική έδρα θεωρείται αποποιηθείσα ή μη καταληφθείσα σε περίπτωση που εκλεγείς υποψήφιος, προ της ανακηρύξεως αυτού, αποβιώσει ή δεν αποδεχθεί να ασκήσει το δικαίωμα ανακήρυξής του ή, από της ανακηρύξεως αυτού και προ της δυνάμει του άρθρου 69 νενομισμένης διαβεβαίωσης, αποβιώσει ή δεν αποδεχθεί να αναλάβει τα καθήκοντά του.»

⁴⁴Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 563.

⁴⁵*Stavros Pavloy v The Director of Inland Revenue* [1988] 3CLR 1125: Αναδρομικότητα υπάρχει μόνο όταν επηρεάζονται δικαιώματα τα οποία έχουν παραχωρηθεί σύμφωνα με τον νόμο πριν νέα νομοθεσία τεθεί σε ισχύ.

⁴⁶Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 555.

διεξαγωγής εκλογών πέραν των γενικών»⁴⁷. Περαιτέρω, η απόπειρα της Βουλής να συμπληρώσει με την τροποποίηση του Συντάγματος το κενό που διαπιστώθηκε από τις δικαστικές αποφάσεις δεν μπορεί να θεωρείται επέμβαση της νομοθετικής εξουσίας στη δικαστική καθώς αυτό εμπίπτει στην κατά το άρθρο 61 του Συντάγματος εκχωρούμενη αρμοδιότητα στη Βουλή⁴⁸. Συναφώς, δεν μπορεί να κρίνεται ότι μια τροποποίηση του Συντάγματος μπορεί να είναι αντισυνταγματική αφού «στο Σύνταγμα δεν προκύπτει συνταγματική υπεροχή των αρχικών άρθρων του Συντάγματος έναντι των τροποποιημένων»⁴⁹.

Σε κάθε περίπτωση, ο κατ' αυτόν τον τρόπο έλεγχος της δυνατότητας συνταγματικής τροποποίησης από τη Βουλή ξενίζει καθώς το Δικαστήριο φάνηκε να αγνοεί συγκεκριμένες εξουσίες της Βουλής και πρωτίστως την εξουσία, με βάση την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας να ρυθμίζει κάθε ζήτημα όταν διαπιστώνεται από τη δικαστική εξουσία νομοθετικό κενό. Αντ' αυτού, προσέδωσε στη δικαστική εξουσία έναν υπερισχύοντα ρόλο υπερασπιστή του δημοκρατικού πολιτεύματος, έναντι του λαϊκά εκλεγμένου αντιπροσωπευτικού σώματος, προσέγγιση που στην απουσία διάταξης που να προσδίδει τέτοια εξουσία στο Δικαστήριο μέσα από το ίδιο το Σύνταγμα ενδεχομένως να επιφέρει τον κίνδυνο να διολισθήσει σε αυθαιρεσία ή δικαστικό ακτιβισμό⁵⁰.

Το Δικαστήριο προέβηκε σε μια στενή ερμηνεία της λαϊκής κυριαρχίας παραβλέποντας το Άρθρο 182.2 του Συντάγματος⁵¹ «που αποτελεί την κατεξοχήν

⁴⁷ Αιμιλιανίδης, Α.Κ., «Η απόφαση για την 56^η έδρα», σε: dikaiosyni.com/katigories/arthra/iapofasi-gia-tin-56i-edra/, ημ. 29/10/2020, σ. 3

⁴⁸ *Paranicopoulos v Morphou Co- Operative* [1986] 1CLR 288; Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 556.

⁴⁹ Αιμιλιανίδης, ό.π., σ. 6.

⁵⁰ Στρόπος, Χ., «Μια “πρώτη” Υπεράσπιση(;) της Απόφασης για την 56^η Έδρα.», σε: dikaiosyni.com/katigories/arthra/mia-prvti-yperasposo-tis-apofasis-gia-tin-56i-edra/ σ. 2

⁵¹ *Σύνταγμα*, ό.π. υποσημ. 11, Άρθρο 182.2: «*Τηρουμένων των διατάξεων της πρώτης παραγράφου του παρόντος άρθρου πάσα διάταξις του Συντάγματος δύναται να τροποποιηθή δια μεταβολής, προσθήκης ή καταργήσεως ως εν τη Τρίτη παραγράφω του παρόντος άρθρου ορίζεται.*»

έκφραση λαϊκής κυριαρχίας που το Σύνταγμα διαφυλάσσει για τη Βουλή»⁵², ενώ παρέβλεψε επίσης ότι με την τρίτη τροποποίηση του Συντάγματος ήδη η Βουλή επέλεξε το αναλογικό σύστημα ως βάση για την πλήρωση κενωθείσας έδρας αντί της αναπληρωματικής εκλογής⁵³, εγείροντας με αυτόν τον τρόπο σημαντικά συνταγματικά ζητήματα διάκρισης εξουσιών καθώς η Βουλή εμποδίστηκε να ρυθμίσει νομοθετικά ένα θέμα που αφορούσε την οργάνωση και τη σύνθεσή της⁵⁴.

Ωστόσο και καταληκτικά, εν είδει υπεράσπισης και ανεξαρτήτως αποτελέσματος, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι με την *Εκλογική Αίτηση 1/2019* ενδεχομένως το Δικαστήριο να θέτει σε κάποια βάση, το στέρεο της οποίας θα κριθεί μελλοντικά, τον συνταγματικό έλεγχο των εσωτερικών θεμάτων της Βουλής, που ως θα αναλυθεί παρακάτω, καταρχήν δεν επιτρέπεται. Ειδικότερα, με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο θέτει τα *interna corporis* κάτω από τον συνταγματικό έλεγχό του, σε περίπτωση που αυτά φαίνεται να παραβιάζουν θεμελιώδη δικαιώματα⁵⁵ **εκθεμελιώνοντας**,⁵⁶ ως το ίδιο διακήρυξε «την ίδια τη βασική δομή του Συντάγματος ή τις αρχές επί των οποίων στηρίζεται [...] υποσκάπτοντας εκ των έσω την ουσία της δημοκρατίας». Συναφώς, ενδεχομένως η απόφαση αυτή αποδειχθεί μελλοντικά ότι αποτελεί την απαρχή μιας νέας μορφής δικαστικού ελέγχου των θεμάτων που αφορούν στην οργάνωση της Βουλής, κάτι που, αν και αναμφίβολα θα πρέπει να χρησιμοποιείται με φειδώ και σε εξαιρετικές περιπτώσεις, δεν είναι καταρχήν απόλυτα απαγορευτικό⁵⁷.

⁵²Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 556.

⁵³*Μαυρογένης v Βουλής των Αντιπροσώπων κ.α.*, Εκλογική Αίτηση 1/96, (1997) 1 Α.Α.Δ 43: Η επιλογή του εκλογικού συστήματος επαφίεται στον νομοθέτη.

⁵⁴Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 557.

⁵⁵Miller, M.B., «The Justiciability of Legislative Rules and the “Political Question Doctrine”», *California Law Review*, Oct. 1990, Vol. 78, No. 5, σ 1349.

⁵⁶Εμφαση δική μου.

⁵⁷Γεραπετρίτης Γ., *Σύνταγμα και Βουλή, Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 179.

3. Αυτονομία της Βουλής των Αντιπροσώπων

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί σαφώς ότι η διατήρηση σημαντικών προνομίων για την εκτελεστική εξουσία στη διασταύρωση με τις άλλες από τη μία και ο έλεγχος της αντισυνταγματικότητας των νόμων από τη δικαστική εξουσία από την άλλη, δεν διακυβεύουν την αυτονομία του κοινοβουλίου, απαραίτητο στοιχείο του κοινοβουλευτισμού στις σύγχρονες δημοκρατίες. Αντίθετα, η αυτονομία της Βουλής διασφαλίζεται μέσα από τις ρητές διατάξεις του Συντάγματος και εκφράζεται με την αυτοδύναμη έκδοση κανονισμών⁵⁸, πρακτική που επικροτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης (εφεξής «Επιτροπή της Βενετίας») ως ορθολογιστική και συμβολική της πραγματικής έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας και της νομοθετικής της αρμοδιότητας⁵⁹.

Ως Κανονισμός της Βουλής λοιπόν θα μπορούσε να οριστεί ένα *sui generis* σύνολο των κανόνων δικαίου που παράγονται με ειδική διαδικασία, ήτοι με απόφαση της Βουλής, στη βάση αρμοδιότητας που έχει απονεμηθεί σε αυτήν από το Σύνταγμα⁶⁰ και στη βάση συγκεκριμένων δημοκρατικών αρχών, την αρχή της αντιπροσωπευτικότητας, της πλειοψηφίας, της διασφάλισης των δικαιωμάτων της μειοψηφίας, της ατομικής πρωτοβουλίας των βουλευτών, της διαφάνειας και της αμεροληψίας⁶¹.

Συναφώς, και ακριβώς εξαιτίας της άμεσης σύνδεσης των κανόνων αυτών με το Σύνταγμα και της υποχρέωση των βουλευτών να δρουν στο πλαίσιο της

⁵⁸Ibid, σ.236.

⁵⁹CDL-AD (2017)026, Op. 885/2017, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Opinion on the Amendments to the Ruled of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine», ημ. 9.10. 2017, σκ.23, 60-61; CDL-AD (2019)015, Op. 845/2016, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Parameters on the Relationship Between the parliamentary Majority and the Opposition in a Democracy: a Checklist», ημ. 24.6.2019, σκ. 36.

⁶⁰Γεραπετρίτης, ό.π. υποσημ. 57, σ. 33.

⁶¹ibid, σσ. 88-107.

νομιμότητας⁶², δεν χωρεί αμφισβήτηση της νομικής τους δεσμευτικότητας σε κυπριακό επίπεδο. Από την άλλη όμως δεν μπορεί κανείς να παραβλέπει την πολιτική φύση των κανόνων αυτών που απαιτεί ευελιξία στην εφαρμογή τους από τα ίδια τα μέλη του κοινοβουλίου ακριβώς μέσα στο πλαίσιο των κανόνων που διέπουν την αρχή της αυτορρύθμισης⁶³.

Σημείο αναφοράς για τη διακήρυξη της αρχής της αυτονομίας του κοινοβουλίου ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας αποτελεί το αγγλικό πολίτευμα από τον 13^ο αιώνα⁶⁴, ενώ ρητή αναγνώριση της ελευθερίας του κοινοβουλίου στο Ηνωμένο Βασίλειο να καθορίζει τις οικείες διαδικασίες του αποτυπώνεται για πρώτη φορά στο άρθρο 9 του *Bill of Rights* το 1689, που αποσκοπούσε στην προστασία του κοινοβουλίου από έξωθεν παρεμβάσεις για να μπορεί να επιτελεί ανεξάρτητα το συνταγματικό του έργο⁶⁵. Μέσα από ιστορικές αποφάσεις των βρετανικών δικαστηρίων δεικνύεται ότι δεν επιτρέπεται η αμφισβήτηση κοινοβουλευτικών διαδικασιών από το δικαστικό σώμα. Στην απόφαση *Bradlaugh v Gosset*⁶⁶ το Δικαστήριο αρνήθηκε να εξετάσει προσφυγή βουλευτή που εξέπεσε από τη βουλευτική του έδρα επειδή, όντας άθεος αρνήθηκε να ορκιστεί στο Ευαγγέλιο. Μέχρι σήμερα τα αγγλικά δικαστήρια έχουν κρίνει απαράδεκτες δικαστικές προσφυγές που αφορούσαν σχετικές αποφάσεις του κοινοβουλίου⁶⁷ εξετάζοντας κατά περίπτωση αποκλειστικά μόνο αν τηρήθηκε η κοινοβουλευτική τάξη, ήτοι αν ένας νόμος πέρασε από τις δύο βουλές και έλαβε τη βασιλική συγκατάθεση⁶⁸. Μάλιστα μέχρι πρόσφατα δεν μπορούσε

⁶²*In Re Ladas a.o.* (1985) 3 CLR2845, βλέπε σκεπτικό δικαστή Πική; Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 550; Gooch. K.R., «The Legal Nature of Legislative Rules of Procedures», *Virginia Law Review*, σσ. 537, 544.

⁶³Miller, ό.π. υποσημ. 55, σσ. 1346 και 1365.

⁶⁴Γεραπετρίτης, ό.π. υποσημ. 57, σ. 15.

⁶⁵*ibid*, σσ.18-19.

⁶⁶*Bradlaugh v Gosset* (1884) 12 QBD, σ. 275.

⁶⁷*Re Parliamentary Election for Bristol south East* (1964); *Edinburgh & Dalkeith Railway Co. v Wauchope* (1842); *Lee v Bude & Torrington Junction Rly Co* (1871).

⁶⁸*Edinburgh & Dalkeith Railway /ci n Wauchope* (1842).

καν να χρησιμοποιηθεί στο δικαστήριο οτιδήποτε λεγόταν στο κοινοβούλιο ακόμη και ως υποβοήθηση ερμηνείας ψηφισθέντος νόμου, κάτι που άλλαξε με την απόφαση *Pepper v Hart*⁶⁹ στην οποία κρίθηκε ότι η εξέταση από το δικαστήριο λεχθέντων στο κοινοβούλιο που θα βοηθούσαν στην ερμηνεία μιας νομοθεσίας δεν θεωρείται παραβίαση του άρθρου 9 του *Bill of Rights*.

Σε ευρωπαϊκό πλαίσιο, δυνάμει του άρθρου 263 της Συνθήκη Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) ελέγχει τις πράξεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που παράγουν νομικά αποτελέσματα έναντι τρίτων, ωστόσο δεν υπάγονται σε έλεγχο πράξεις που αφορούν οργάνωση των εργασιών του κοινοβουλίου καθώς δεν έχουν σκοπό να προστατεύσουν ιδιώτες. Σε αυτό το πλαίσιο, το ΔΕΕ στην απόφαση *Nakajima All precision Co Ltd*⁷⁰ δεν εξέτασε το εκπρόθεσμο υποβολής της Επιτροπής προς το Συμβούλιο για συμπερίληψη πρότασης Κανονισμού στην ημερήσια διάταξη και την εκπρόθεσμη κατάθεση των μεταφράσεων του εγγράφου σε όλες τις γλώσσες κατά παράβαση σχετικών κανόνων της διαδικασίας. Ωστόσο στην απόφαση *Beate Weber v European Parliament* κανονιστική ρύθμιση που αφορούσε την αποζημίωση βουλευτή κατά τη λήξη της θητείας του εξετάστηκε από το Δικαστήριο καθώς παρήγαγε «έννομα αποτελέσματα που βαίνουν πέραν της εσωτερικής οργάνωσης των εργασιών του θεσμικού οργάνου, κατά το μέτρο που επηρεάζουν την περιουσιακή κατάσταση βουλευτή κατά τη λήξη των καθηκόντων του»⁷¹.

Στο ίδιο πλαίσιο, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) στην απόφαση *Demicoli v Malta* που αφορούσε στην προσαγωγή δημοσιογράφου ενώπιον του κοινοβουλίου για το αδίκημα της περιφρόνησης του

⁶⁹*Pepper v Hart* [1993] AC 593.

⁷⁰ΔΕΕ, C-69/89 *Nakajima All precision Co Ltd v Commission*, απ. ημ. 7.5.1991.

⁷¹ΔΕΕ, C-314/01, *Beate Weber v European Parliament*, απ. ημ. 23 Μαρτίου 1993, σκ. 10.

σώματος αυτού, αφού έκρινε ότι η διαδικασία ενώπιον του μαλτέζικου κοινοβουλίου ήταν *οιονεί* δικαστική, αποφάνθηκε ότι η συμμετοχή στη διαδικασία των δύο βουλευτών των οποίων η συμπεριφορά σατιρίστηκε από το άρθρο του εν λόγω δημοσιογράφου, παραβίαζε το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη από αμερόληπτο δικαστήριο. Ειδικότερα το Δικαστήριο επισήμανε πολύ σημαντικά ότι η εξουσία του κοινοβουλίου να επιβάλει πειθαρχικά μέτρα και να διαχειρίζεται την εσωτερική του λειτουργία δεν αμφισβητείται. Ωστόσο, καθήκον του Δικαστηρίου είναι να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο αυτή η εξουσία εφαρμόστηκε όχι *in abstracto* αλλά αν εφαρμόστηκε ώστε να προκύπτει κατά κάποιον τρόπο παραβίαση του Άρθρου 6(1) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)⁷², όπως εν προκειμένω⁷³.

Συναφώς, στην απόφαση *Karácsony v Hungary*⁷⁴ το ΕΔΑΔ προχώρησε στην εξέταση των κυρώσεων που επιβλήθηκαν μέσα από μια τέτοια εσωτερική διαδικασία καθορίζοντας τις εγγυήσεις που δέον να εξασφαλίζονται σε τέτοια περίπτωση. Ειδικότερα, το Δικαστήριο τόνισε ότι δεν έχει αρμοδιότητα να ελέγχει τον χρόνο, τον τρόπο και τον τόπο των κοινοβουλευτικών συζητήσεων, ωστόσο η αρμοδιότητά του διατηρείται όσον αφορά στους περιορισμούς που τίθενται στο δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης πρωτίστως εξαιτίας του δημόσιου συμφέροντος διασφάλισης της ομαλής λειτουργίας των κοινοβουλευτικών συζητήσεων. Ωστόσο, τόνισε ότι δεν θα πρέπει να

⁷²Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), Άρθρο 6(1): «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία, η είσοδος όμως εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων δύναται να απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην ή μέρος της διαρκείας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν τω κρινομένω υπό του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίου μέτρω, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότης θα ηδύνατο να παραβιάγη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης».

⁷³ΕΔΑΔ, 13057/87, *Demicoli v Malta*, απ. ημ. 27.08.1991, σκ 39.

⁷⁴ΕΔΑΔ, 42461/13 και 44357/13, *Karácsony and Others v Hungary*, απ. ημ. 17.05.2016, σκ 140, 146 - 147

χρησιμοποιείται η αυτονομία του κοινοβουλίου για σκοπούς καταπίεσης της ελευθερίας της έκφρασης των βουλευτών ειδικότερα της μειοψηφίας.

Εν κατακλείδι, μέσα από τη διεθνή πρακτική φαίνεται να αναγνωρίζεται και να διασφαλίζεται η εσωτερική κυριαρχία των νομοθετικών σωμάτων να ρυθμίζουν την εσωτερική τους διαδικασία και μάλιστα ως μια από τις κυριότερες εκφάνσεις της διάκρισης των εξουσιών⁷⁵, χωρίς ωστόσο τα Δικαστήρια να αποδέχονται το ανέλεγκτο των διαδικασιών αυτών όταν παραβιάζουν σημαντικά θεμελιώδη δικαιώματα.

⁷⁵Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 566.

4. Κανονιστική Αρμοδιότητα της Βουλής των Αντιπροσώπων

Στο κυπριακό Σύνταγμα το άρθρο 73 ορίζει ότι η Βουλή ρυθμίζει με δικό της Κανονισμό κάθε θέμα που ρυθμίζει τη διαδικασία και τη λειτουργία των υπηρεσιών της, οριοθετώντας σε αυτό το πλαίσιο την αυτονομία της. Το εν λόγω Άρθρο του Συντάγματος ορίζει τον τρόπο καταρτισμού των κοινοβουλευτικών επιτροπών, την εκπροσώπηση των βουλευτών σε αυτές, τη συζήτηση των νομοσχεδίων και των προτάσεων νόμου, τον χαρακτηρισμό ορισμένων νομοσχεδίων και προτάσεων νόμου «ως επείγουσας φύσεως», τον τρόπο καταρτισμού της ημερήσιας διάταξης των συνεδριάσεων της Βουλής, την κατάθεση τροπολογιών, τον τρόπο αγόρευσης των βουλευτών, την καταμέτρηση των ψήφων, την τήρηση πρακτικών. Περαιτέρω, συγκεκριμένα άρθρα του Συντάγματος ορίζουν τον τρόπο σύγκλισης των τακτικών και έκτακτων συνόδων, τον τρόπο συνεδριάσεων της Βουλής, θέματα απαρτίας, ψήφισης νόμων με ειδική πλειοψηφία, το δικαίωμα υποβολής προτάσεων νόμου από βουλευτές, τη ψήφιση του προϋπολογισμού, τη δημοσίευση ψηφισθέντων νόμων, ζητήματα ασυλίας, αποζημίωσης και εκλογιμότητας βουλευτών και πλήρωση ή κένωση βουλευτικής έδρας.

Παρόλο που θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι οι λεπτομερειακές αυτές διατάξεις του Συντάγματος για τη λειτουργία της Βουλής περιστέλλουν τη διακριτική ευχέρεια της να αυτορρυθμίζεται, ως αναλύθηκε ανωτέρω, και σε κυπριακό επίπεδο καταρχήν δικαστικός έλεγχος συμβατότητας του Κανονισμού και των διαδικαστικών διατάξεων αυτού με το Σύνταγμα δεν νοείται καθώς τα εσωτερικά θέματα διαδικασίας της Βουλής, δεν ελέγχονται από το Δικαστήριο αλλά παραμένουν στο πεδίο αυτοελέγχου του νομοθετικού σώματος⁷⁶. Το κυριαρχικό δικαίωμα της Βουλής να

⁷⁶Γεραπετρίτης, ό.π. υποσημ. 57, σ. 111.

ρυθμίζει τα της διαδικασίας της διακηρύχθηκε στην απόφαση *Ladas*⁷⁷ όπου το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το Άρθρο 73.1⁷⁸ του Συντάγματος αποτελεί έκφραση του δικαιώματος αυτού χωρίς να είναι εξαντλητικό ή περιοριστικό του τρόπου ασκήσεώς του. Συνεπώς, η δυνατότητα ρύθμισης της διαδικασίας της Βουλής δεν περιορίζεται στον Κανονισμό της αλλά και με ειδικές για τον σκοπό αυτό αποφάσεις της, ισοδύναμες με τον Κανονισμό⁷⁹. Ως εκ τούτου, μπορεί μεν η σύνταξη του Κανονισμού της Βουλής να δίνει ουσιαστικό περιεχόμενο στην αρχή της αυτονομίας του κοινοβουλίου, δεν πρέπει ωστόσο να λογίζεται ως μοναδική έκφραση της ως άνω αρχής.

Περαιτέρω, στην ίδια απόφαση κρίθηκε ότι οι σχετικές με την ειδική διαδικασία αποφάσεις της Βουλής — εν προκειμένω για την εκλογή του Προέδρου της — δεν καλύπτονται λόγω της φύσεώς τους από τις πρόνοιες του Άρθρου 52 του Συντάγματος που προβλέπει τη διαδικασία δημοσίευσης των νόμων ή των αποφάσεων στην επίσημη εφημερίδα από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, γιατί τέτοια υπαγωγή στο εν λόγω άρθρο «θα ήταν αντίθετη με το κυριαρχικό δικαίωμα της Βουλής να ρυθμίζει τα της διαδικασίας της και επίσης θα παραβίαζε τον διαχωρισμό μεταξύ της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας».

Στο ίδιο πλαίσιο, στην απόφαση *Χριστόφιας*⁸⁰ το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η Βουλή έχει την εξουσία να ορίσει με απόφασή της τον αναπληρωτή του Προέδρου της, δυνατότητα που παρέχεται από το σχετικό άρθρο 72.3 του Συντάγματος που ορίζει ότι τα καθήκοντα του Προέδρου της Βουλής ασκούνται από τον πρεσβύτερο βουλευτή

⁷⁷*In Re Ladas a.o.*, ό.π. υποσημ. 62.

⁷⁸*Σύνταγμα*, ό.π. υποσημ. 11, Άρθρο 73.1: «*Τηρουμένων των επομένων διατάξεων του παρόντος άρθρου, η Βουλή των Αντιπροσώπων ρυθμίζει διά του κανονισμού αυτής παν θέμα της τηρουμένης υπ' αυτής διαδικασίας και λειτουργίας των υπηρεσιών αυτής*».

⁷⁹Διαδικαστικός Κανονισμός 16/80, *Ο Κανονισμός της Βουλής των Αντιπροσώπων* (όπως τροποποιήθηκε).

⁸⁰*Χριστόφιας Δ. και Άλλοι προσωπικά ως απαρτίζοντες την κοινοβουλευτική ομάδα ΑΚΕΛ-Αριστερά Νέες Δυνάμεις* (1996)3 Α.Α.Δ.421.

εκτός εάν οι βουλευτές «αποφασίσωσιν άλλως». Συναφώς, μέσα από τη νομολογία φαίνεται να αναγνωρίζεται η εσωτερική κυριαρχία ρύθμισης από τη Βουλή, όπου αυτό επιτρέπεται από το Σύνταγμα ως μια από τις κυριότερες εκφάνσεις της διάκρισης των εξουσιών⁸¹.

Στην απόφαση *Νικολαΐδης*⁸² εγέρθηκε ζήτημα αντισυνταγματικότητας νόμου εξαιτίας αντισυνταγματικής συγκρότησης της Βουλής όταν ο εν λόγω νόμος ψηφίστηκε. Συγκεκριμένα, μέλη της κατέλαβαν κενωθείσα έδρα ως «επιλαχόντες» σύμφωνα με νόμο που κρίθηκε αντισυνταγματικός στην *Εκλογική Αίτηση 1/95*⁸³. Το Δικαστήριο έκρινε ωστόσο ότι ακυρωτική απόφαση έχει επίδραση για το μέλλον (*ex nunc*) και όχι αναδρομικώς (*ex tunc*) καθώς δεν υπάρχει καμία συνταγματική ή άλλη διάταξη από την οποία να προκύπτει ότι η ακύρωση της εκλογής ενός βουλευτή ενεργεί *ex tunc* και καθιστά έτσι τον ψηφισθέντα νόμο ανυπόστατο. Παράλληλα, το Δικαστήριο τόνισε ότι η εμπειρία του «εξαντλείται στην εξέταση της καλούμενης ουσιαστικής συνταγματικότητας νόμου»⁸⁴ επικαλούμενο ελληνικά συγγράμματα και απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας που τονίζουν ότι «οι δικαστές παραδοσιακά περιορίζονται στον έλεγχο της ουσιαστικής συνταγματικότητας των νόμων και αρνούνται να εξετάσουν την τυπική αντισυνταγματικότητα»⁸⁵ που ανάγεται στα *interna corporis* της Βουλής και δεν ελέγχεται από τα Δικαστήρια⁸⁶.

Περαιτέρω, συναφής είναι η προαναφερθείσα *Εκλογική Αίτηση 1/95*⁸⁷ όπου το Δικαστήριο επιχείρησε να θέσει τα όρια ανάμεσα στις διαδικαστικές και τις ουσιαστικές διατάξεις του Συντάγματος. Συγκεκριμένα, στην εν λόγω απόφαση το

⁸¹Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 566.

⁸²*Νικολαΐδης Μάριος κ.α. ν Κυπριακής Δημοκρατίας* (2002) 4 Α.Α.Δ. 549.

⁸³*Μαυρογένης ν Βουλής κ.α* (Αρ.3) (1996) 1Α.Α.Δ.315

⁸⁴*Δημοκρατία ν Πογιατζή* (1992) 3 Α.Α.Δ. 196; *Σωτηριάδης κ.ά. ν Δημοκρατίας* (2002) 3 Α.Α.Δ. 56.

⁸⁵Σκουρής Β., και Βενιζέλος, Ε., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1985, σ. 83.

⁸⁶Συμβούλιο της Επικρατείας Αποφάσεις 902-903/1981.

⁸⁷*Μαυρογένης ν Βουλής κ.α* (Αρ.3) (1996) 1Α.Α.Δ.315.

Δικαστήριο ανέτρεψε το σκεπτικό της *Εκλογικής Αίτησης 1/87*⁸⁸ με βάση την οποία κρίθηκε συνταγματικός νόμος που προνοούσε για την πλήρωση κενωθείσας βουλευτικής έδρας με διαφορετικό τρόπο από αυτόν που προνοούσε το Άρθρο 66(2) του Συντάγματος. Στην απόφασή του το Δικαστήριο αρνήθηκε να προσδώσει διαδικαστικό χαρακτήρα στο εν λόγω Άρθρο, τονίζοντας ότι στο Σύνταγμα «δεν γίνεται οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ ουσιαστικών και διαδικαστικών διατάξεων», προσθέτοντας ότι διαδικαστικές διατάξεις είναι αυτές «οι οποίες πραγματεύονται τη διαδικασία για την επίτευξη ουσιαστικού στόχου». Συνεπώς, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι «το αντικείμενο του Αρθρου 66 του Συντάγματος δεν είναι ο τρόπος διενέργειας των εκλογών αλλά η καθιέρωση της αρχής της εκλογής από το εκλογικό σώμα, γενικής ή αναπληρωματικής ως της μόνης οδού για ανάδειξη των αντιπροσώπων του λαού στη Βουλή».

Κρίνοντας συνεπώς τον εν λόγω νόμο αντισυνταγματικό, εξετάστηκε παράλληλα κατά πόσον είναι δυνατή η δυνατότητα πρόσδοσης μελλοντικής ισχύος στην αρχή δικαίου, η οποία αναγνωρίστηκε σε απόφαση που ανατρέπει προηγούμενη απόφαση δικαστηρίου. Συναφώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι η εξουσία ορισμού ημερομηνίας ισχύος του νόμου άλλη από εκείνη της έκδοσής του, παρέχεται μόνο στη Βουλή⁸⁹ καθώς «η ανάληψη εξουσίας για την πρόσδοση μελλοντικής ισχύος σε δικαστική απόφαση που κρίνει νόμο ή απόφαση αντισυνταγματική, θα έθετε τη δικαστική λειτουργία υπεράνω του Συντάγματος, εφόσον θα της παρείχε τη δυνατότητα συγχώρησης αντισυνταγματικών πράξεων προς ζημία του κράτους δικαίου που θεμελιώνεται στην υπεροχή του Συντάγματος έναντι παντός νόμου ή απόφασης αρχών ή οργάνων της Δημοκρατίας και έναντι κάθε εξουσίας στη Δημοκρατία. Ως εκ

⁸⁸*Angelides v Peta and Others* (1988) 1 CLR 173.

⁸⁹Σύνταγμα, ό.π. υποσημ.11, Άρθρο 82: «Οι νόμοι και οι αποφάσεις της Βουλής των Αντιπροσώπων τίθενται εν ισχύ από της δημοσίευσής τους εις την επίσημον εφημερίδα της Δημοκρατίας, εκτός εάν ορίζεται διάφορος ημερομηνία εν τω δημοσιευομένω νόμω ή απόφασει».

τούτου, για λόγους τόσο συνταγματικής τάξης όσο και για λόγους που ανάγονται στη φύση της δικαστικής λειτουργίας και το διαχωρισμό της από τη νομοθετική, δεν παρέχεται ευχέρεια πρόσδοσης μελλοντικής ισχύος σε δικαστική απόφαση».

Καταλήγοντας λοιπόν και σύμφωνα με τα πιο πάνω, ως *interna corporis* εμπίπτοντα συνεπώς στο ανέλεγκτο των κοινοβουλευτικών διαδικασιών θα μπορούσαν να περιληφθούν οι διατάξεις του Συντάγματος που δίνουν ελευθερία στη Βουλή να τις μεταβάλλει με αποφάσεις της, όπως είναι οι διατάξεις που ορίζουν τον αριθμό των βουλευτών⁹⁰, η απόφαση αυτοδιάλυσης της Βουλής⁹¹, η αναπλήρωση του Προέδρου της Βουλής σε περίπτωση απουσίας του⁹², η διάρκεια τακτικής συνόδου της Βουλής⁹³ και η απόφαση της Βουλής να συνέλθει σε κλειστή συνεδρία⁹⁴. Περαιτέρω, μέσα στο ανέλεγκτο φαίνεται να εμπίπτει και η έκφραση γνώμης και ψήφου κατά τις συνεδριάσεις της Βουλής από βουλευτή⁹⁵, όπως επίσης και η θέσπιση κανόνων δεοντολογίας των βουλευτών, αντικείμενο λεπτομερούς εξέτασης στο επόμενο κεφάλαιο.

Αντίθετα, υπάρχει δυνατότητα ελέγχου της ουσιαστικής αντισυνταγματικότητας νόμου «επί παντί θέματι»⁹⁶ που ψηφίστηκε κατόπιν υποβολής προτάσεων νόμου από βουλευτή⁹⁷, νομοθετικής τροποποίησης του Συντάγματος⁹⁸, των προσόντων εκλογιμότητας⁹⁹, της δυνατότητας άρσης του «ακαταδίωκτου»

⁹⁰Ibid, Άρθρο 62: «Ο αριθμός των βουλευτών ορίζεται εις πενήκοντα, δύναται δε να μεταβληθεί δι' αποφάσεως της Βουλής των Αντιπροσώπων λαμβανομένης διά πλειοψηφίας αποτελουμένης εκ των δύο τρίτων των υπό της ελληνικής κοινότητος εκλεγέντων βουλευτών και εκ των δύο τρίτων των υπό της τουρκικής κοινότητος εκλεγέντων βουλευτών»; Βλέπε Απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων ημ. 20.6.1985, Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας, ημ. 5.7.1985 με την οποία αυξήθηκε ο αριθμός των Βουλευτών σε 80 μετά την αποχώρηση των Τούρκων Βουλευτών.

⁹¹Ibid, Άρθρο 67.

⁹²Ibid, Άρθρο 72.4.

⁹³Ibid, Άρθρο 74.2.

⁹⁴Ibid, Άρθρο 75.2.

⁹⁵Ibid, Άρθρο 83.1.

⁹⁶Ibid, Άρθρα 61 και 54(ζ).

⁹⁷Ibid, Άρθρο 80.2.

⁹⁸Ibid, Άρθρο 182.2.

⁹⁹Ibid, Άρθρο 64 και 85.

βουλευτή¹⁰⁰, της πλήρωσης αποποιηθείσας ή μη καταληφθείσας ή κενωθείσας βουλευτικής έδρας¹⁰¹ και της απόφασης για ψήφιση νόμου σε επείγουσες ή εξαιρετικές απρόβλεπτες περιστάσεις¹⁰².

Συναφώς και καταληκτικά, όπως έγινε προσπάθεια να αναδειχτεί πιο πάνω, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι στο κυπριακό Σύνταγμα εξασφαλίζεται απόλυτα η ισορροπία στην οποία προσβλέπει η αρχή διάκρισης των εξουσιών. Σε αντίθεση με τα κοινοβουλευτικά δημοκρατικά συστήματα, το κυπριακό πολίτευμα δεν φαίνεται να δίνει στη νομοθετική εξουσία τον πρωταρχικό ρόλο στην έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας και εξαιτίας αυτού προκύπτει το παράδοξο να τίθενται αξιοσημείωτοι περιορισμοί στη νομοθετική αρμοδιότητα του νομοθετικού σώματος, ενώ μέσα από τον έλεγχο της δικαστικής εξουσίας φαίνεται να δίνεται μια σαφής προτεραιότητα στην εκτελεστική εξουσία στην οποία αποδίδεται οτιδήποτε δεν αποδίδεται ρητά στη νομοθετική από το Σύνταγμα¹⁰³. Ωστόσο, η διατήρηση των προνομίων της εκτελεστικής εξουσίας δεν μπορούν να ερμηνεύονται ως να περιορίζουν τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της αυτονομίας της Βουλής η οποία εκφράζεται με την αυτοδύναμη έκδοση κανονισμών για τη ρύθμιση των εσωτερικών της θεμάτων, που στην κυπριακή έννομη τάξη αποκρυσταλλώνεται μέσα από το Άρθρο 73 του Συντάγματος. Η εσωτερική κυριαρχία ρύθμισης από τη Βουλή, όπου αυτό επιτρέπεται από το Σύνταγμα αναγνωρίζεται από τη νομολογία ως μια από τις κυριότερες εκφάνσεις της διάκρισης των εξουσιών¹⁰⁴ με εξαίρεση την εφαρμογή κανόνων με τρόπο που να παραβιάζουν θεμελιώδη δικαιώματα¹⁰⁵ «εκθεμελιώνοντας»¹⁰⁶ τη βασική

¹⁰⁰Ibid, Άρθρο 83.2.

¹⁰¹Ibid, Άρθρο 66.2.

¹⁰²Ibid, Άρθρα 68 και 143.

¹⁰³Marcides, A., «The Republic of Cyprus» στο Kortmann, C., Fleuren, J., Voermans W., *Constitutional Law of 10 EU Member States: the 2004 Enlargement* (Kluwer, 2006), σσ. 1-26

¹⁰⁴Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 566.

¹⁰⁵Miller, ό.π. υποσημ. 55, σ. 1349.

¹⁰⁶Εκλογική Αίτηση Αρ. 1/2019, ό.π. υποσημ. 32.

δομή του Συντάγματος, θεματοφύλακας του οποίου είναι το Δικαστήριο¹⁰⁷. Τη σχέση αυτή της δικαστικής και της νομοθετικής εξουσίας μέσα από σημαντικές εκφάνσεις του ανέλεγκτου των *interna corporis* της Βουλής, θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, εστιάζοντας κυρίως στους κανόνες δεοντολογίας των βουλευτών.

¹⁰⁷Kombos C., Shaelou S.L., «The Cypriot Constitution Under the Impact of EU Law: An Asymmetrical Formation», *The Role of National Constitutions in European and Global Governance* TMC Asser, Hague, 2019, σ. 1422.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΟΣ

«Why is it necessary to elaborate a code of conduct? Very often, elected officials forget that they should work for public instead of personal interests. Very often, MPs forget that they shouldn't support interests of some individual or groups of individuals wanting to achieve some personal or indirect benefit. This code should remind them of that»¹⁰⁸.

1. Δεοντολογία μέσα από το Σύνταγμα και τον Κανονισμό της Βουλής

Ακόμη και εντός του προεδρικού συστήματος, το κοινοβούλιο αποτελεί το ισχυρότερο βήμα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Συναφώς, για τη διασφάλιση του εγγυητικού περιεχομένου της αυτονομίας του κοινοβουλίου, θα πρέπει μέσα από τις εργασίες του να αναδεικνύονται η ποιότητα της δημοκρατίας και ο έλλογος κοινοβουλευτισμός, ενώ σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να καθίσταται μέσο προσωπικής προβολής ή μέσο άντλησης προσωπικών ωφελημάτων¹⁰⁹. Γι' αυτό και η ανάγκη διασφάλισης ελεύθερης εντολής στην άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων έχει τονιστεί επανειλημμένα από την Επιτροπή της Βενετίας και άλλους διεθνείς οργανισμούς¹¹⁰.

Στο Σύνταγμα, η άσκηση των καθηκόντων του βουλευτή σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας, μέσα από τη νομολογία συνδέεται με τη διαβεβαίωσή του¹¹¹ που αποτελεί μια διαβεβαίωση πίστης και σεβασμού προς το Σύνταγμα και τους νόμους

¹⁰⁸Kapetanovic, N., MP, Parliament of Bosnia and Herzegovina, *OSCE Conference Standards of Ethics and Conduct for Parliamentarians in Belgrade*, Nov. 2011.

¹⁰⁹Γεραπετρίτης, ό.π. υποσημ. 57, σ. 107.

¹¹⁰CDL-AD (2017)026, ό.π. υποσημ. 59, σκ.31; Kedzia, Z. και Hauser, A., «Analytical Paper on the IPU survey concerning the impact of political party control over the exercise of the parliamentary mandate», *Inter-Parliamentary Union* (2013) σε: <http://www.ipu.org/conf-el/129/control-study.pdf>.

¹¹¹Σύνταγμα, ό.π. υποσημ. 11, Άρθρο 69.

που ψηφίζονται σύμφωνα με τις επιταγές του Συντάγματος¹¹², ενώ οι βουλευτές οφείλουν να τηρούν επιπλέον και τις διατάξεις του Κανονισμού της Βουλής¹¹³.

Ωστόσο, τόσο στο Σύνταγμα όσο και στον Κανονισμό περιέχονται ειδικότερες ρυθμίσεις που συνδέονται με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων και τη συμπεριφορά των βουλευτών προς περιορισμό συμπεριφορών που δεν συνάδουν με την αρχή της νομιμότητας. Στο άρθρο 64(γ) του Συντάγματος ως προς τα προσόντα εκλογιμότητας ορίζεται ότι δεν μπορεί να υποβάλει υποψηφιότητα για βουλευτής άτομο το οποίο έχει καταδικαστεί κατά την ημέρα έναρξης ισχύος του Συντάγματος και μετά για αδίκημα ατιμωτικών ή ηθικής αισχρότητας ή έχει διαπράξει κατόπιν απόφασης δικαστηρίου οποιοδήποτε εκλογικό αδίκημα. Τα ίδια κωλύματα επαναλαμβάνονται στο άρθρο 71(γ) για λόγους κένωσης βουλευτικής έδρας, και μάλιστα ως έχει νομολογηθεί, εφόσον το αδίκημα χαρακτηριστεί ως ατιμωτικού και ηθικά αισχρού χαρακτήρα η έκπτωση είναι αυτόματη¹¹⁴.

Μέσα από τα διδάγματα της νομολογίας, ως αδίκημα ατιμωτικών ή ηθικής αισχρότητας κρίθηκε το αδίκημα του εκβιασμού¹¹⁵, της πλαστογραφίας¹¹⁶ και δωροληψίας¹¹⁷, ενώ τροχαίες παραβάσεις κρίθηκε ότι δεν συνιστούν τέτοιο¹¹⁸. Περαιτέρω, στην Αναφορά 5/93¹¹⁹ κρίθηκε ότι η συμμετοχή στο Πραξικόπημα από μόνη της και χωρίς ποινική καταδίκη δεν συνιστά ατιμωτικό ή ηθικά αισχρό αδίκημα.

Ωστόσο, στην απόφαση *The Republic v Nicolaos Sampson*¹²⁰ το Δικαστήριο έκρινε ότι

¹¹²*In Re Ladas a.o.*, ό.π. υποσημ. 62.

¹¹³Κανονισμός της Βουλής των Αντιπροσώπων, ό.π. υποσημ. 79, Κανονισμός 35.

¹¹⁴*Attorney-General v Georgiou Afxentiou Georghiou* (1984) 2 CLR 251; *Lefkios Chr. Rodosthenous v The Republic* (1961) 1CLR 382.

¹¹⁵*Lefkios Chr. Rodosthenous v The Republic*, *ibid.*

¹¹⁶*In Re Georghiou* (1983)2 CLR 1.

¹¹⁷Αίτηση 1/2014, Αίτηση του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας για Χορήγηση Άδειας για την Άρση της Ασυλίας Βουλευτή (Φ. Σαρίκα) για Σκοπούς Σύλληψης και/ή Δίωξης και/ή Φυλάκισης, 9.2.2015.

¹¹⁸Αίτηση 1/2016, Αίτηση του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας για Χορήγηση Άδειας για την Άρση της Ασυλίας Βουλευτή (Α. Θεμιστοκλέους) για σκοπούς ανάκρισης και/ή έρευνας και/ή σύλληψης και/ή δίωξης και/ή φυλάκισης και/ή οποιασδήποτε ενέργειας εξ' αυτών, 10.2.2016.

¹¹⁹Πρόεδρος της Δημοκρατίας v Βουλής των Αντιπροσώπων (Αρ. 3) (1994) 3 Α.Α.Δ. 167.

¹²⁰*The Republic v Nicolaos Sampson* (1977) 2 CLR 1.

η προσπάθεια ανατροπής του Συντάγματος είναι παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει στην αυτόματη έκπτωση.

Ως προς τη συμπεριφορά βουλευτών κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων της Βουλής και των συνεδριάσεων των κοινοβουλευτικών επιτροπών, το Άρθρο 73.9 του Συντάγματος ορίζει ότι κατά την αγόρευση βουλευτή απαγορεύονται οι διακοπές και οι προσωπικές επιθέσεις κατά βουλευτών. Συμπληρωματικά, ο Κανονισμός της Βουλής, την ευθύνη τήρησης του οποίου έχει ο Πρόεδρος της¹²¹, περιλαμβάνει αρκετές πρόνοιες που διέπουν τη συμπεριφορά των βουλευτών. Ειδικότερα, ο Κανονισμός 8.3 ρυθμίζει την υποχρέωση υποβολής δήλωσης περιουσιακών στοιχείων και τον έλεγχο της περιουσίας των βουλευτών και ο Κανονισμός 15.1 ρυθμίζει θέματα απουσίας βουλευτών από τις συνεδρίες της Βουλής και τις συνεδριάσεις των κοινοβουλευτικών επιτροπών που συμμετέχουν. Επιπρόσθετα, ο Κανονισμός 27 ορίζει ότι ο Πρόεδρος της Βουλής υπενθυμίζει βουλευτή να αγορεύει επί του θέματος όταν παρεκκλίνει κατά την αγόρευσή του.

Όσον αφορά την συμπεριφορά των βουλευτών ειδικότερα, ο Κανονισμός 36 ορίζει ότι κατά τις συνεδριάσεις της Βουλής οι βουλευτές οφείλουν να εμφανίζονται και να συμπεριφέρονται με τρόπο που να ανταποκρίνεται προς τον χώρο, το έργο και την αποστολή της Βουλής, να αποφεύγουν ενέργειες που παρενοχλούν την άνετη διεξαγωγή των εργασιών της Βουλής και να αποφεύγουν τη χρήση υβριστικής γλώσσας κατά του προσώπου οποιουδήποτε βουλευτή.

Όσον αφορά τη διεξαγωγή της συζήτησης στις συνεδριάσεις των κοινοβουλευτικών επιτροπών, ευθύνη έχει ο πρόεδρος της κάθε επιτροπής ο οποίος επίσης μεριμνά για την προστασία των προσώπων που καλούνται να παραστούν στις συνεδριάσεις αυτές από ανοίκειες εκφράσεις, εκτόξευση κατηγοριών ή προσωπικές

¹²¹Κανονισμός της Βουλής των Αντιπροσώπων, ό.π. υποσημ. 79, Κανονισμός 8(2).

επιθέσεις¹²². Περαιτέρω, μπορεί να διατάξει την απόσυρση εγγράφου που περιέχει απρεπή γλώσσα ή φράσεις ή λέξεις που προσβάλλουν τη Βουλή ή τη διαγραφή των λέξεων αυτών¹²³ ή να αφαιρέσει τον λόγο από μέλος που παρεκτρέπεται¹²⁴. Τέλος, βουλευτής που έχει άμεσο προσωπικό συμφέρον σε θέμα που εξετάζει μια επιτροπή οφείλει να το δηλώσει κατά την έναρξη της συνεδρίας ή όταν διαφανεί η ύπαρξη του συμφέροντος αυτού¹²⁵.

Στο σημείο αυτό ωστόσο δέον τονιστεί ότι εκτός από τις καίριες επεμβάσεις του Προέδρου της Βουλής ή του προέδρου της κάθε επιτροπής ως παρατίθενται ανωτέρω, ο Κανονισμός δεν περιέχει κάποιον μηχανισμό επιβολής των κανόνων αυτών εκτός από την περίπτωση απουσίας βουλευτών τις οποίες εξετάζει με βάση τον Κανονισμό 16 η Επιτροπή Τήρησης Κανονισμού και αποφασίζει αν είναι ή όχι δικαιολογημένες. Σε περίπτωση που κριθεί ότι απουσία είναι «άνευ λόγου και αιτίας», η απόφαση αυτή διαβιβάζεται στον Υπουργό Οικονομικών για αποκοπή μέρους ή όλου του μηνιαίου επιδόματος παραστάσεως, ως ορίζεται στον Κανονισμό 15. Περαιτέρω, αν κρίνεται αυτό ικανοποιητικό και στην περίπτωση ψευδούς ή παράλειψης δήλωσης περιουσιακών στοιχείων, ο βουλευτής μπορεί να λάβει από τον Πρόεδρο της Βουλής γραπτή παρατήρηση, και ο Πρόεδρος θα αποφασίσει τον περαιτέρω χειρισμό του θέματος αφού δώσει τη δυνατότητα στον βουλευτή να ακουστεί.

Αντίθετα, ακόμη και στην περίπτωση δήλωσης άμεσου προσωπικού συμφέροντος με βάση τον Κανονισμό 44 της Βουλής, ο βουλευτής μπορεί να συνεχίσει να συμμετέχει στη συζήτηση του θέματος αυτού και να ψηφίσει στην επακόλουθη ψηφοφορία. Συνεπώς μέσα απ' αυτό προκύπτει το ερώτημα ως προς την πραγματική

¹²²Ibid, Κανονισμός 42 (16).

¹²³Ibid, Κανονισμός 42(15).

¹²⁴Ibid, Κανονισμός 43(4).

¹²⁵Ibid, Κανονισμός 44.

ισχύ των κανόνων αυτών καθώς αναμφίβολα η ισχύς κανόνα που δεν μπορεί να επιβληθεί μέσα από ισχυρούς μηχανισμούς επιβολής συρρικνώνεται¹²⁶.

Περαιτέρω, όπως διαφάνηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο πολλά από τα παραπάνω περιλαμβάνονται στο ανέλεγκτο των *interna corporis* της Βουλής, τα οποία τα Δικαστήρια δεν έχουν αρμοδιότητα να ελέγξουν. Ωστόσο, το κύμα διαφθοράς, που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κοινοβουλευτική πρακτική σε διεθνές επίπεδο¹²⁷ σε συνδυασμό με την ασυλία των βουλευτών αντικείμενο συζήτησης σε επόμενο κεφαλαίο, ανέδειξε την ανάγκη υιοθέτησης πιο ισχυρών περιορισμών στην κοινοβουλευτική δραστηριότητα που μας οδηγεί στη θέσπιση κανόνων δεοντολογίας για τα μέλη του κοινοβουλίου.

¹²⁶ Miller, ό.π. υποσημ. 55, 1346.

¹²⁷ Bolleyer, N., Smirnova, V., «Parliamentary Ethics Regulations and trust in Europe Democracies», *West European Politics*, (2017) σ. 2; Bovend' Eert, P., «Public Office and Public Trust: Standards of Conduct in Parliament: A Comparative Analysis of Rules of Conduct in Three Parliament», *Parliamentary Affairs* (2020)73, σ. 296.

2. Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων

«*Judex in causa sua*»¹²⁸

Η σύνταξη κωδίκων δεοντολογίας για αξιωματούχους, ενός δηλαδή συστήματος αρχών και συμπεριφοράς με κατάλληλους μηχανισμούς επιβολής, συνίσταται από πληθώρα διεθνών οργανισμών για την πάταξη της διαφθοράς και την προώθηση μεταξύ άλλων της ακεραιότητας, της τιμιότητας και της ευθύνης στους κατόχους δημόσιων αξιωμάτων ως απαραίτητα στοιχεία του καθήκοντος εμπιστοσύνης που υπηρετούν¹²⁹. Ωστόσο η ανάδειξη της ανάγκης για την υιοθέτησή τους προέκυψε τις τελευταίες δεκαετίες εξαιτίας πολλών σκανδάλων που ταλαιπώρησαν την Ευρώπη που υπονόμευσαν την εμπιστοσύνη στα πολιτικά σώματα, όπως τα σκάνδαλα δωροδοκιών και κατάχρησης επιδομάτων που ταρακούνησαν το αγγλικό κοινοβούλιο στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και το 2009 αντίστοιχα και το σκάνδαλο της έρευνας της *Sunday Times* του 2011 που κατέδειξε ότι συγκεκριμένα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ήταν ικανά να δωροδοκηθούν για να αλλάξουν νομοθεσίες¹³⁰.

Ένας κώδικας που να διέπει τη συμπεριφορά των βουλευτών στοχεύει στη διασφάλιση ότι η συμπεριφορά των εκλεγμένων αντιπροσώπων του λαού συμβαδίζει με τα ενδιαφέροντα των ψηφοφόρων τους και ως τέτοιος είναι απαραίτητος για τη

¹²⁸ «*Nemo judex in causa sua*» Κανένας δεν μπορεί να δικάζει υπόθεση που έχει συμφέρον.

¹²⁹ United Nations General Assembly Resolution 51/59, 12.12.1996:

<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51ro59.htm>.; Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution 97 (4), On the twenty Guiding Principles for the Fight against Corruption, 6.11.1997: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution\(97\)24_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution(97)24_EN.pdf); United Nations Convention Against Corruption, General Assembly Resolution 58/4, 31.10.2003, Άρθρο 8; Greg, P., *Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct, A Guide for Parliamentarians*, Global Organization of Parliamentarians Against Corruption (GOPAC) & Westminster Foundation for Democracy; Bovert' Eert, ό.π., σ. 302; Coghil, K., Kinyondo, A., Thornton, J., «Parliamentary Codes of Conduct and the Accountability of Parliamentarians», *Applied Research in Administrative Sciences*, V.2, Issue 3, Dec 2021, σ. 33.

¹³⁰ *European Parliament, Office for Promotion of Parliamentary Democracy*, «Parliamentary Ethics, A question of trust», 2011, σ. 6.

διατήρηση της δημοκρατικής νομιμότητας¹³¹. Εξάλλου, βασικό στοιχείο της αντιπροσωπευτικής ιδιότητας των βουλευτών αποτελεί η ελευθερία και η αμεροληψία της εντολής τους καθώς οι αποφάσεις τους επιφέρουν σημαντικές οικονομικές και άλλες επιπτώσεις στη ζωή των πολιτών, πράγμα που τους καθιστά ευάλωτους σε επίπεδα διαφθοράς ή εξυπηρέτησης συγκεκριμένων ατομικών συμφερόντων¹³².

Κατ' αναλογίαν της διεθνούς πρακτικής η υιοθέτηση του πρώτου Κώδικα Δεοντολογίας για τα μέλη της Βουλής ακολούθησε τη δημοσίευση του βίντεο «*Cyprus Papers*» του Al Jazeera και την συνεπακόλουθη παραίτηση του Δημήτρη Συλλούρη από το αξίωμα του Προέδρου της Βουλής, υπόθεση που ταρακούνησε το κυπριακό κοινοβούλιο όσο καμία άλλη και βρίσκεται ήδη ενώπιον των Δικαστηρίων.

Λίγους μήνες μετά, με απόφασή της, ημερομηνίας 18 Φεβρουαρίου 2021, η Βουλή ενέκρινε τον πρώτο Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της, «στη βάση της εκ του συντάγματος εκχωρημένης αυτονομίας της να καθορίζει τη λειτουργία της και όλα τα συναφή και απορρέοντα θέματα¹³³», προς ικανοποίηση των διεθνών και ευρωπαϊκών υποχρεώσεων της Δημοκρατίας και ειδικότερα των συστάσεων της Ομάδας Κρατών κατά της Διαφθοράς (GRECO)¹³⁴ με σκοπό την οικοδόμηση και διατήρηση εμπιστοσύνης στους πολιτειακούς θεσμούς και στο κράτος δικαίου¹³⁵.

Οι κανόνες του εν λόγω Κώδικα ισχύουν συμπληρωματικά προς τον Κανονισμό της Βουλής και «διέπουν τη δεοντολογία των βουλευτών τόσο κατά την εκτέλεση των

¹³¹Ibid, σ. 2; Neesham C., «The Value of Ethics Education for Parliamentarians», s. 60, σσ. 59-76 σε Colleen L., Coghill, K. (ed.), *Parliamentarians' Professional Development, The need for reform*, Public Administration, Governance and Globalization, Springer, (2016) Vol. 16.

¹³²Bovend' Eert, P., ό.π. υποσημ. 127, σ.309; Coghill, K., Kinyondo, A., Thornton, J, ό.π. υποσημ. 129, σ. 33.

¹³³Σύνταγμα, ό.π. υποσημ. 11, Άρθρο 73.

¹³⁴GRECOR4(2018)9, «Τέταρτος Κύκλος αξιολόγησης, Πρόληψη της Διαφθοράς αναφορικά με τα μέλη της βουλής, των δικαστών και των εισαγγελέων, Έκθεση Συμμόρφωσης, Κύπρος», Συμβούλιο της Ευρώπης, Στρασβούργο, 22.6.2018.

¹³⁵Απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων, ημ. 18.2.2021, Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας, 26.2.2021

καθηκόντων τους όσο κατά την εν γένει παρουσία τους στην κοινωνία»¹³⁶. Δυνάμει του Κώδικα αυτού συστάθηκε η «Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή Δεοντολογίας των Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων» (εφεξής «Ειδική Επιτροπή Δεοντολογίας»)¹³⁷, οι αρμοδιότητες και οι εξουσίες της οποίας οριοθετούνται στον υπό αναφορά Κώδικα¹³⁸.

Καθώς οι βουλευτές είναι άξιοι εκφραστές της λαϊκής κυριαρχίας, ο εν λόγω Κώδικας περιλαμβάνει πρόνοιες που καθορίζουν την υποχρέωση των μελών του κοινοβουλίου, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους να ενεργούν προς εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος, στη βάση των αρχών *Nolan* του αγγλοσαξωνικού μοντέλου¹³⁹, ήτοι της ανιδιοτέλειας, της ακεραιότητας, της αντικειμενικότητας, της ευθύνης, της διαφάνειας, της λογοδοσίας, της ειλικρίνειας, της τιμότητας και της εχεμύθειας, με σεβασμό προς όλα τα μέλη της Βουλής, τους συνεργάτες αυτών, το προσωπικό της Βουλής και τους καλούμενους ενώπιον κοινοβουλευτικής επιτροπής¹⁴⁰.

Σημαντική πρόνοια του Κώδικα Δεοντολογίας για τα μέλη της Βουλής προτρέπει τα μέλη του κοινοβουλίου να απέχουν από συμπεριφορά που υποκινεί τη βία ή το μίσος από αναφορές που υποκρύπτουν μισαλλοδοξία ή προσπάθεια μείωσης προσωπικότητας ή της αξιοπρέπειας προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, καταγωγή, σεξουαλικό προσανατολισμό ή ταυτότητα φύλου¹⁴¹.

¹³⁶Βουλή των Αντιπροσώπων, *Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων*, 2021, Κανόνας 1.

¹³⁷Πρώτα Μέλη της Επιτροπής: Αννίτα Δημητρίου, πρόεδρος (ex officio), Νίκος Τορναρίτης, Ονούφριος Κουλλά, Γιώργος Λουκαΐδης, Αριστος Δαμιανού, Νικόλας Παπαδόπουλος, Πανίκος Λεωνίδου.

¹³⁸*Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων*, ό.π. υποσημ. 136, Μέρος V.

¹³⁹Coghill, K., Kinyondo, A., Thornton, J, ό.π. υποσημ. 129, σ. 36.

¹⁴⁰*Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων*, ό.π. υποσημ. 136, Μέρος II.

¹⁴¹Ibid, Κανόνας 4.

Άλλες πρόνοιες αφορούν τη χρήση εμπιστευτικών πληροφοριών, τη συνετή χρήση των μέσων¹⁴², την απαγόρευση στην αποδοχή ακριβών δώρων¹⁴³ και στην υποχρέωση δήλωσης σύγκρουσης συμφέροντος¹⁴⁴, ενώ το τελευταίο μέρος του περιγράφει τον τρόπο διερεύνησης καταγγελίας ή περιστατικού που διερευνάται αυτεπάγγελτα με σχετική απόφαση της επιτροπής¹⁴⁵ και τις κυρώσεις που δύνανται να επιβληθούν που είναι προφορική ή γραπτή επίπληξη, μομφή, κλήση του βουλευτή σε δημόσια προφορική ή γραπτή απολογία και επανόρθωση έναντι του προσβληθέντος¹⁴⁶.

Μια πρώτη ερμηνεία κάποιων εκ των κανόνων αυτών, παρατίθεται στο πρώτο πόρισμα της Ειδικής Επιτροπής Δεοντολογίας ημερομηνίας 10 Φεβρουαρίου 2022¹⁴⁷ που αφορά σε αυτεπάγγελτη εξέταση από την εν λόγω Επιτροπή ενδεχόμενης αντιδεοντολογικής συμπεριφοράς του βουλευτή Ανδρέα Θεμιστοκλέους προς την κοινοβουλευτική συνεργάτιδα του Κινήματος Οικολόγων-Συνεργασίας Πολιτών Έφη Ξάνθου, σε περιστατικό έντονης λεκτικής αντιπαράθεσης μεταξύ τους¹⁴⁸ που έλαβε χώρα σε συνεδρία της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Παιδείας και Πολιτισμού, ημερομηνίας 8 Σεπτεμβρίου 2021.

Κατά τη σύνταξη του εν λόγω πορίσματος η Επιτροπή αποφάνθηκε ότι ο επηρεαζόμενος βουλευτής επέδειξε αντιδεοντολογική συμπεριφορά παραβιάζοντας τον Κανόνα 3 του Μέρους II του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής, σύμφωνα με τον οποίο υποχρεούνταν να ασκεί τα καθήκοντά του με σεβασμό προς

¹⁴²Ibid, Μέρος II, Κανόνας 8 και 9.

¹⁴³Ibid, Μέρος III.

¹⁴⁴Ibid, Μέρος IV.

¹⁴⁵Ibid, Μέρος V.

¹⁴⁶Ibid, Κανόνας 15.

¹⁴⁷Βουλή των Αντιπροσώπων, *Πόρισμα της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Δεοντολογίας των Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων για ενδεχόμενη αντιδεοντολογική συμπεριφορά του βουλευτή κ. Ανδρέα Θεμιστοκλέους*, 10.2.2022 σε:

<http://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/4-porisma-3final-10.2.2022.pdf>

¹⁴⁸Βλέπε τα πρακτικά συνεδρίας Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Παιδείας και Πολιτισμού ημερομηνίας 8.9.2021 σε:

<http://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1%20%CE%910009.pdf>

όλους τους βουλευτές και τους συνεργάτες τους και να συνεργάζεται αρμονικά με το προσωπικό της Βουλής, δεικνύοντας προς αυτούς τον δέοντα σεβασμό. Όσον αφορά στους Κανόνες 4¹⁴⁹ και 6¹⁵⁰ του Μέρους II του Κώδικα κρίθηκε ότι αφορούν περιστατικά ρητορικής μίσους και ως εκ τούτου δεν εφαρμόστηκαν εν προκειμένω, αποκλείοντας με αυτόν τον τρόπο την εφαρμογή των εν λόγω κανόνων σε προσωπικές επιθέσεις που δυνατόν να εκδηλωθούν εκτός κοινοβουλίου από βουλευτή σε πρόσωπο που δεν αποτελεί μέλος ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

Καταλήγοντας, η Ειδική Επιτροπή Δεοντολογίας πρόσθεσε ότι ο βουλευτής, ως «αιρετός συνταγματικά αντιπρόσωπος του λαού, τόσο κατά την άσκηση των καθηκόντων του όσο και κατά την εν γένει παρουσία του στην κοινωνία διέπεται από συγκεκριμένες υποχρεώσεις και πρότυπα συμπεριφοράς» και οφείλει να ενεργεί κατά τον προβλεπόμενο τρόπο και κατά την αναμενόμενη από τον ίδιο συμπεριφορά, επιδεικνύοντας τη δέουσα αυτοσυγκράτηση και σεβασμό προς όλους τους μετέχοντες στο κοινοβουλευτικό γίγνεσθαι¹⁵¹. Συναφώς επέβαλε στον υπό αναφορά βουλευτή την κύρωση της προφορικής επίπληξης.

Επιχειρώντας να σχολιάσουμε τα πιο πάνω, προκύπτει ότι οι πρόνοιες του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής περιλαμβάνουν απαγορεύσεις που θα

¹⁴⁹Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων, ό.π. υποσημ. 136, Μέρος II, Κανόνας 4: «Ο Βουλευτής κατά την άσκηση των καθηκόντων του απέχει από συμπεριφορά που υποκινεί στη βία ή στο μίσος ή που ενέχει απειλητικό, υβριστικό, σεξιστικό, ρατσιστικό ή προσβλητικό χαρακτήρα, καθώς και από αναφορές ή δηλώσεις που υποκρύπτουν μισαλλοδοξία ή προσπάθεια μείωσης της προσωπικότητας ή της αξιοπρέπειας οποιουδήποτε προσώπου, ομάδας προσώπων ή μέλους ομάδας προσώπων προσδιοριζομένων βάσει της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής και/ή αυτοπροσδιοριζομένων βάσει των χαρακτηριστικών του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου».

¹⁵⁰Ibid, Κανόνας 6: «Ο Βουλευτής συμπεριφέρεται με σεβασμό προς όλους τους καλουμένους ενώπιον κοινοβουλευτικής επιτροπής μη προβαίνοντας σε προσωπικές επιθέσεις και/ή χρησιμοποιώντας ανοίκειες εκφράσεις ή μειώνοντας οποιοδήποτε πρόσωπο, ομάδα προσώπων ή μέλος ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται ή αυτοπροσδιορίζονται βάσει χαρακτηριστικών, ανεξαρτήτως του εάν συμφωνεί ή όχι με τα διαμειφθέντα και/ή κατατεθέντα ενώπιον της επιτροπής».

¹⁵¹Πόρισμα της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Δεοντολογίας των Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων, ό.π., σ. 20.

μπορούσαν να ταυτιστούν και με απαγορεύσεις του ποινικού δικαίου. Ειδικότερα, στον Ποινικό Κώδικα ποινικοποιούνται ως πλημμελήματα μεταξύ άλλων η δυσφήμιση ξένων ηγεμόνων¹⁵², η απειλή βιαιοπραγίας¹⁵³, η δημόσια εξύβριση¹⁵⁴, η απόσπαση αμοιβής από δημόσιο λειτουργό για εκπλήρωση υπόσχεσης¹⁵⁵ ή για επίδειξη εύνοιας¹⁵⁶, η κατάχρηση εξουσίας¹⁵⁷. Περαιτέρω, η υποκίνηση βίας ή μίσους λόγω γενετήσιου προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου υπόκειται σε ποινή φυλάκισης που δεν υπερβαίνει τα τρία χρόνια ή/και σε χρηματική ποινή που δεν υπερβαίνει τις πέντε χιλιάδες ευρώ¹⁵⁸.

Ως κακούργημα στον Ποινικό Κώδικα τιμωρείται ο δεκασμός δημόσιου λειτουργού μέχρι επτά χρόνια ή/και σε χρηματική ποινή μέχρι εκατό χιλιάδες ευρώ ενώ η περιουσία ούσα αντικείμενο δεκασμού, υπόκειται σε δήμευση σύμφωνα με τον περί Συγκάλυψης, Έρευνας και Δήμευσης Εσόδων από Ορισμένες Εγκληματικές Πράξεις Νόμο¹⁵⁹. Ως κακούργημα τιμωρούνται και η δόλια κατάχρηση εξουσίας¹⁶⁰ και η συνωμοσία για καταδολίευση¹⁶¹.

Επιπρόσθετα ο περί Πρόληψης Διαφθοράς Νόμος ποινικοποιεί τις συναλλαγές με αντιπροσώπους οι οποίες υποδηλώνουν διαφθορά με ενδεχόμενη ποινή φυλάκισης για περίοδο που δεν υπερβαίνει τα επτά έτη ή/και ποινή προστίμου που δεν υπερβαίνει τις εκατό χιλιάδες ευρώ¹⁶², ενώ ο Περί της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ποινικοποίηση της Διαφθοράς (Κυρωτικός) νόμος απαγορεύει τη δωροληψία

¹⁵²ΚΕΦ 154, Περί Ποινικού Κώδικα Νόμος, άρθρο 68.

¹⁵³Ibid, άρθρα 91 και 91Α.

¹⁵⁴Ibid, άρθρο 99.

¹⁵⁵Ibid, άρθρο 101.

¹⁵⁶Ibid, άρθρο 102.

¹⁵⁷Ibid, άρθρο 105.

¹⁵⁸Ibid, άρθρο 99Α.

¹⁵⁹Ibid, άρθρο 100.

¹⁶⁰Ibid, άρθρο 105.

¹⁶¹Ibid, άρθρο 302.

¹⁶²ΚΕΦ 161, Ο περί Πρόληψης Διαφθοράς Νόμος, άρθρο 3.

από δημόσιους αξιωματούχους¹⁶³ και τις συναλλαγές που υποδηλώνουν διαφθορά¹⁶⁴, αδικήματα που τιμωρούνται με επτά χρόνια φυλάκισης ή/και εκατό χιλιάδες ευρώ πρόστιμο. Παράλληλα, ο Περί Αθέμιτης Κτήσης Περιουσιακού Οφέλους από Αξιωματούχους και Λειτουργούς του Δημοσίου Νόμος τιμωρεί την αθέμιτη κτήση περιουσιακού οφέλους με ποινή φυλάκισης μέχρι επτά χρόνια ή/και πρόστιμο μέχρι είκοσι πέντε χιλιάδες λίρες με ενδεχόμενη διαταγή επιπρόσθετα τη δήμευση οποιουδήποτε περιουσιακού οφέλους αποκτήθηκε αθέμιτα¹⁶⁵.

Σε ξεχωριστό νόμο ποινικοποιείται η ρητορική μίσους όπως επίσης και η επιδοκιμασία και η άρνηση εγκλημάτων γενοκτονίας ή εγκλημάτων πολέμου ή εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας με πέντε χρόνια φυλάκιση ή/και δέκα χιλιάδες ευρώ πρόστιμο¹⁶⁶.

Συναφώς μέσα από μια παράλληλη παράθεση των πιο πάνω ποινών με τις κυρώσεις που προβλέπονται για τις ανάλογες παραβιάσεις του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής προκύπτει αβίαστα ζήτημα αποτελεσματικότητάς του, ως εργαλείο για πάταξη διαφθοράς και μέσο βελτίωσης ηθικά της συμπεριφοράς των βουλευτών, ειδικότερα στις περιπτώσεις αδικημάτων που δεν μπορούν να ελεγχθούν εξαιτίας της βουλευτικής ασυλίας¹⁶⁷. Σε κάθε περίπτωση, η αποτελεσματικότητα του εν λόγω Κώδικα θα κριθεί *συν τω χρόνω*. Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μόνο και μόνο η θέσπιση αυτού διευκολύνει τη δημιουργία κατάλληλου πλαισίου λογοδοσίας και υπευθυνότητας καθώς κανείς δεν μπορεί να υποτιμήσει σε έναν

¹⁶³Περί της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ποινικοποίηση της Διαφθοράς (Κυρωτικός) νόμος (Ν. 23(III)/2000), άρθρο 4.

¹⁶⁴ΚΕΦ 161, ό.π., υποσημ. 162.

¹⁶⁵Περί της Αθέμιτης Κτήσης Περιουσιακού Οφέλους από Αξιωματούχους και Λειτουργούς του Δημοσίου Νόμος του 2004 (Ν.51(I)/2004), άρθρο 3.

¹⁶⁶Περί της Καταπολέμησης Ορισμένων Μορφών και Εκδηλώσεων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας μέσω του Ποινικού Δικαίου Νόμος, (Ν. 134(I)/2011), άρθρο 3.

¹⁶⁷Σύνταγμα, ό.π. υποσημ.11, Άρθρο 83.

πολιτικό χώρο τη βλάβη που μπορεί να επιφέρει στη φήμη κάποιου αιρετού αξιωματούχου η διερεύνηση παράβασης τέτοιου κώδικα¹⁶⁸.

Σε κάθε περίπτωση παρόλη την αδιαμφισβήτητη ύπαρξη ανάγκης θέσπισης κανόνων αυτοελέγχου και αυτορρύθμισης, μελετώντας κανείς τον Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής με τις συγκεκριμένες κυρώσεις και τον συγκεκριμένο τρόπο διερεύνησης των καταγγελιών και ερμηνείας των κανόνων από την Ειδική Επιτροπή Δεοντολογίας, προκύπτει αβίαστα το ερώτημα κατά πόσον τα μέλη του κοινοβουλίου μπορούν πράγματι να τον επιβάλουν μεταξύ τους. Και σε τελική ανάλυση, έχουν αλήθεια τα μέλη του κοινοβουλίου τη δυνατότητα να προβαίνουν στην έγκριση τέτοιων κωδίκων, και να καλούνται μετά να ερμηνεύουν νομικά και να επιβάλλουν τους κανόνες αυτούς, στους συναδέλφους τους, με διερεύνηση καταγγελιών που διενεργούν οι ίδιοι¹⁶⁹; Και τέλος, παραμένει το ερώτημα σχετικά με τη θέση των βουλευτών απέναντι στον ίδιο τον νόμο κατά την άσκηση των βουλευτικών τους καθηκόντων ή εκτός αυτής. Τα ερωτήματα αυτά θα γίνει προσπάθεια να προσεγγιστούν στις επόμενες ενότητες, με ιδιαίτερη αναφορά στο καθεστώς της βουλευτικής ασυλίας αλλά και στην επίδραση που μπορεί να έχει το ένα καθεστώς στο άλλο με πρόθεση να αποδειχτεί ότι η σχέση αυτή αναδεικνύει την ανάγκη μεταρρυθμίσεων.

¹⁶⁸David-Barrett, E., «Nolan's Legacy: Regulating Parliamentary Conduct in Democratising Europe» *Parliamentary Affairs* (2015), 68, σ. 519, 523.

¹⁶⁹Kyprianides, G.P., «Should Members of Parliament be left to Regulate their Own Standards of Conduct?», *University of Reading*, 2014, σ. 1 σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2420319

3. Κώδικας δεοντολογίας και βουλευτική ασυλία

«citizens tend to more easily forgive an honest decision-maker who is not perceived to be the brightest or most competent over a hyper-intelligent master of deceit»¹⁷⁰.

Είναι αναμενόμενο η έγκριση κώδικα δεοντολογίας να εγείρει προβληματισμό ως προς την αρμονική συνύπαρξή του με το καθεστώς της βουλευτικής ασυλίας ακριβώς γιατί περιλαμβάνει κανόνες που ενδεχομένως περιορίζουν την ελευθερία των βουλευτών να υπερασπίζονται στο ακέραιο την αντιπροσωπευτική τους ιδιότητα¹⁷¹. Και αυτό γιατί με τη θέσπιση κανόνων δεοντολογίας των βουλευτών γεννάται, ενδεχομένως λανθασμένα, η εντύπωση ότι δημιουργείται ένα πεδίο εύκολης στοχοποίησης ή θυματοποίησης των βουλευτών, πρακτική που υπονομεύει ακριβώς τον σκοπό και την αξία της βουλευτικής ασυλίας¹⁷² που ως θεσμός καθιερώθηκε ιστορικά για την προστασία της νομοθετικής εξουσίας και κυρίως της μειοψηφίας, από αυθαίρετες και κακόβουλες διώξεις που στηρίζονται σε πολιτικό-κομματικά κίνητρα και θα είχαν ως αποτέλεσμα την διαπόμπευση ή τον εκφοβισμό τους, τη σπατάλη του πολύτιμου χρόνου τους και γενικά την παρεμπόδιση της εκτέλεσης των βουλευτικών τους καθηκόντων¹⁷³.

Στον αγγλοσαξονικό χώρο, η ασυλία του αγγλικού κοινοβουλίου αναπτύχθηκε στη βάση του ότι τα δικαστήρια όχι μόνο απονέμουν τη δικαιοσύνη επ' ονόματι του βασιλιά, αλλά ανήκουν στο Στέμμα και κατά τούτο δεν νοείται ελεύθερο κοινοβούλιο χωρίς την αναγκαία αυτή ασυλία. Στην Ηπειρωτική Ευρώπη, η λογική του

¹⁷⁰Neesham, C., ό.π. υποσημ. 131, σσ. 59-60.

¹⁷¹Greg, P., ό.π. υποσημ. 129, σ. 27.

¹⁷²Ibid, σ.28.

¹⁷³Titi, S., «Parliamentary Immunity. Theoretical and Paractical Aspects», *International Conference Education and Creativity for Knowledge-Based Society, HeinOnline*, 2017, σ159; Doc 14076, Parliamentary Assembly, *Parliamentary Immunity: challenges to the scope of the privilege and immunities enjoyed by members of the parliamentary assembly*, 16.6.2016, σκ. 3; CDL-AD (2014)011, Study. 714/2013, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Report on the Scope and Lifting of Parliamentary Immunities», σκ. 22.

απαραβίαστου της βουλής δικαιολογείται εξαιτίας της ύπαρξης πολλαπλών επαναστάσεων, εμφυλίων και πραξικοπημάτων, και στην τυχόν χειραγώγηση ή την βίαιη ανατροπή αδύναμων κοινοβουλίων. Ωστόσο, εξετάζοντας τον θεσμό με τα σύγχρονα δεδομένα η απόλυτη εφαρμογή της φαντάζει κάπως αναχρονιστική¹⁷⁴ και καθιστά την βουλευτική ασυλία ως μια από τι πιο αμφιλεγόμενες αρχές διαφύλαξης του δημοκρατικού πολιτεύματος¹⁷⁵. Αναντίλεκτα τίθεται η ανάγκη, αν όχι απάλειψης της προστασίας αυτής, κυρίως εξαιτίας της ανάγκης προστασίας των ομάδων της μειοψηφίας και της αντιπολίτευσης για τις οποίες ενδεχομένως μια αυξημένη προστασία να είναι δικαιολογημένη¹⁷⁶, σίγουρα όμως περιορισμού της εξαιτίας της διαπίστωσης εκμετάλλευσής της και χρήσης της ως ασπίδας έναντι ποινικών διώξεων για αδικήματα που συνδέονται κυρίως με τη διαφθορά¹⁷⁷. Συναφώς, είναι σημαντικό το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τον θεσμό της βουλευτικής ασυλίας να εξετάζεται αν είναι ασφαλές ή αν είναι τέτοιο που να ενισχύει την διαφθορά και την ατιμωρησία και ως εκ τούτου χρειάζεται περιορισμό¹⁷⁸.

Τα σημερινά δεδομένα δεν φαίνεται να μπορούν να δικαιολογήσουν το απόλυτο του ανέλεγκτου των νομοθετικών σωμάτων στη βάση της διασφάλισης του δημοκρατικού πολιτεύματος¹⁷⁹. Γι' αυτό, τα σύγχρονα δημοκρατικά κοινοβούλια χαρακτηρίζονται από συστήματα που περιλαμβάνουν από τη μια τα απαραίτητα προνόμια και ασυλίες, χωρίς ωστόσο να αποβάλλουν εξαιτίας αυτών την εξουσία

¹⁷⁴Hoppe, T., «Public Corruption: Limiting Criminal Immunity of Legislative, Executive and Judicial Officials in Europe», *Icl- Journal*, Vol 5, 4/2011, σ. 539.

¹⁷⁵Vella, A., «The Application of Parliamentary Immunity in Commonwealth Legislatures», *Fifteenth Workshop of Parliamentary Scholars and Parliamentarians*, 30-31 July 2022, Wroxtton College, Wroxtton, σ. 1.

¹⁷⁶Hamilton, J., «Political Immunities in Europe: The scope and lifting of parliamentary immunities», *Workshop on Corruption and Immunities Vienna*, σ. 4; CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 24.

¹⁷⁷Vrushni, J., «Immunity Provisions for Ministers and Members of the Parliament», *Transparency International, Anti-Corruption Helpdesk*, 2018, σσ. 3-4.

¹⁷⁸Ibid, ό.π., σ. 8: Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Ελλάδας όπου στα έτη 2004-2009 το Ελληνικό Κοινοβούλιο ενέκρινε το 13% των αιτήσεων για άρση της βουλευτικής ασυλίας ενώ στην περίοδο 2010-2014 το 45% χωρίς καμία νομοθετική αλλαγή.

¹⁷⁹Γεραπετρίτης, ό.π. υποσημ. 57, σ.139.

αυτορρύθμισης και θέσπισης κανόνων για τη διατήρηση της αξιοπρέπειας και αξιοπιστίας του κοινοβουλίου. Γι' αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι οι σχετικοί με την βουλευτική ασυλία κανόνες δεν μπορεί να εξουδετερώσουν την εφαρμογή των κανόνων δεοντολογίας μέσω διαδικασίας αυτορρύθμισης της βουλής¹⁸⁰. Κάτω από αυτό το πρίσμα θα πρέπει να εξεταστεί η συνύπαρξη κωδίκων δεοντολογίας με τον θεσμό της βουλευτικής ασυλίας¹⁸¹, όπως αναφέρθηκε και από το ΕΔΑΔ στην πολύ σχετική απόφαση *Karácsony v Hungary*, το οποίο επικαλούμενο εκθέσεις της Επιτροπής της Βενετίας, υπέμνησε τη διαφορά ανάμεσα στους εσωτερικούς κανόνες για την πειθαρχία των βουλευτών με αυτούς που σχετίζονται με την άρση της ασυλίας τους, καθώς οι πρώτοι μπορούν να επιβληθούν πιο εύκολα ως κανόνες αυτορρύθμισης¹⁸². Σε αυτό το πλαίσιο, τόνισε το χρέος των κοινοβουλίων να αντιδρούν όταν τα μέλη τους εμπλέκονται σε παραβατική συμπεριφορά και χρησιμοποιούν εκφράσεις που ενοχλούν την ομαλή λειτουργία του κοινοβουλίου. Συναφώς υπέμνησε ότι περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών μέσα από τους εσωτερικούς κανονισμούς του κοινοβουλίου για αυτόν τον σκοπό είναι καταρχήν δικαιολογημένοι αλλά όχι άμοιροι ελέγχου¹⁸³.

Υπό το φως των πιο πάνω θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η υιοθέτηση κωδίκων δεοντολογίας αποτελεί έκφραση της εξουσίας αυτορρύθμισης της βουλής και ως τέτοια είναι εργαλείο απαραίτητο στη διασφάλιση της ισορροπίας στη διασταύρωση των τριών εξουσιών ως αναλύθηκε ανωτέρω, όπως είναι εξάλλου και η βουλευτική ασυλία¹⁸⁴. Και αυτό ακριβώς που θα γίνει προσπάθεια να αποδειχτεί παρακάτω, είναι ότι η έγκριση του κώδικα δεοντολογίας όχι μόνο δεν υπονομεύει τον θεσμό της

¹⁸⁰CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σ.55.

¹⁸¹Bovend' Eert, ό.π. υποσημ. 127, σ. 299.

¹⁸²*Karácsony and Others v Hungary*, ό.π. υποσημ. 74, σκ. 49; CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ.55 και 100.

¹⁸³*Karácsony and Others v Hungary*, *ibid* 139 και 147.

¹⁸⁴Bovend' Eert., ό.π. υποσημ. 127, σ.302; CDL-AD (2017)026, ό.π., υποσημ. 59, σκ. 15.

βουλευτικής ασυλίας αλλά αντίθετα τον υπηρετεί και είναι απαραίτητο συστατικό μόνο και μόνο εξαιτίας της διατήρησης απόλυτης εφαρμογής της στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά συστήματα, χωρίς ωστόσο να παραβλέπεται ότι στην κυπριακή έννομη τάξη ενδεχομένως η δημοκρατία να εξυπηρετούνταν αποτελεσματικότερα με τροποποίηση τόσο των συνταγματικών διατάξεων για τη βουλευτική ασυλία όσο και του υφιστάμενου Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής. Προς εξακρίβωση του πιο πάνω συμπεράσματος, αξίζει να προσεγγίσουμε τον θεσμό της βουλευτικής ασυλίας και τον τρόπο εφαρμογής της στο Σύνταγμα με περισσότερη λεπτομέρεια.

4. Βουλευτική Ασυλία στο Κυπριακό Σύνταγμα

«εἰ οὖν δύο τοιούτω δακτυλίω γενοίσθην, καὶ τὸν μὲν ὁ δίκαιος περιθεῖτο, τὸν δὲ ὁ ἄδικος, οὐδεὶς ἂν γένοιτο, ὡς δόξειεν, οὕτως ἀδαμάντινος, ὃς ἂν μείνειεν ἐν τῇ δικαιοσύνῃ [...]καὶ ἀποκτείνονται καὶ ἐκ δεσμῶν λύειν οὐστίνας βούλοιο, καὶ τᾶλλα πράττειν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἰσόθεον ὄντα»¹⁸⁵.

Ιστορικά, η βασική ιδέα της βουλευτικής ασυλίας έλκει την καταγωγή της ήδη από την Αρχαία Ρώμη όπου τα Συμβούλια των πληβείων απολάμβαναν ειδική προστασία για την προστασία τους από την άρχουσα τάξη στην άσκηση των καθηκόντων τους¹⁸⁶. Σε μια πιο κοντινή με τη σημερινή της μορφή η απαρχή μπορεί να εντοπιστεί στο 1937 στο αγγλικό κοινοβούλιο όταν βουλευτής κατηγορήθηκε για εσχάτη προδοσία και καταδικάστηκε σε θάνατο επειδή με πρόταση νόμου που τελικά ψηφίστηκε από τη βουλή αποκήρυξε τη συμπεριφορά της αυλής και του βασιλιά με τις υπέρογκες δαπάνες, ποινή που τελικά δεν εκτελέστηκε μετά από πίεση του κοινοβουλίου. Η υπόθεση αυτή έδωσε το έναυσμα για την έναρξη της συζήτησης για την ελευθερία έκφρασης των βουλευτών, ως ενσωματώθηκε τελικά στο άρθρο 9 του *Bill of Rights 1689* ως αρχή «άρρηκτα συνδεδεμένη με την εύρυθμη λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας»¹⁸⁷. Περί τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, η αμερικάνικη και

¹⁸⁵Πλάτων, Πολιτεία, στ. 360b–360d, Μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος. 2002. Πλάτων. Πολιτεία. Εισαγωγικό σημείωμα, μετάφραση, ερμηνευτικά σημειώματα. Αθήνα: Πόλις.«Αν λοιπόν γινόταν να είχαμε δύο τέτοια δακτυλίδια, και το ένα να το φορούσε ο δίκαιος, το άλλο ο άδικος, κανένας τους, καθώς φαίνεται, δεν θα αποδεικνυόταν τόσο αδαμάντινος χαρακτήρας ώστε να μένει αταλάντευτα δίκαιος και να έχει τη λεβεντιά να κρατιέται μακριά από τα ξένα πράγματα και να μην τα αγγίζει, μόλο που θα μπορούσε να πηγαίνει στην αγορά και να παίρνει ό,τι θέλει χωρίς να έχει να φοβηθεί τίποτα, να μπαίνει στα ξένα σπίτια και να σμίγει ερωτικά με όποιον του αρέσει, να σκοτώνει ή να βγάζει από τη φυλακή όποιον κι αν θελήσει και να κάνει κάθε άλλη πράξη όντας ίδιος θεός ανάμεσα στους ανθρώπους.»

¹⁸⁶CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 16; Ameller, M., «Human Rights and Parliamentary Immunities», *Parliament: Guardian of Human Rights, introductory report to the Budapest Inter-Parliamentary Symposium*, Geneva, IPU, 1993, σ. 28.

¹⁸⁷Μακρής Ε., «Ο Έλληνας Βουλευτής ενώπιον του ΕΔΑΔ: Οι υποθέσεις Τσαλκιτζής κατά Ελλάδος, Συγγελίδης κατά Ελλάδος και Λυκουρέζος κατά Ελλάδος», Διπλωματική Εργασία, *Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Νομικής*, 2011, σ.8.

η γαλλική επανάσταση βοήθησαν στην εισαγωγή τέτοιων ρυθμίσεων και στα αντίστοιχα πολιτεύματα ενώ σήμερα σχεδόν όλες οι χώρες στην Ευρώπη περιλαμβάνουν στη συνταγματική τους τάξη έναν βαθμό προστασίας για τα μέλη του κοινοβουλίου¹⁸⁸.

Είναι ακριβώς την έκφραση λόγου των εκλεγμένων αντιπροσώπων του λαού και κυρίως των βουλευτών της μειοψηφίας¹⁸⁹ που στοχεύει ο θεσμός της βουλευτικής ασυλίας να προστατεύσει και αποτελεί στοιχείο *εκ των ων ουκ άνευ* της λαϊκής κυριαρχίας, της δημοκρατικής λειτουργίας μιας χώρας και της αρχής διάκρισης εξουσιών¹⁹⁰ και ως τέτοια είναι διεθνώς αναγνωρισμένη αρχή. Από την άλλη όμως, δεν μπορεί να θεωρείται «ομπρέλα» άφεσης αμαρτιών για κάθε πράξη του βουλευτή, άσχετη με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων¹⁹¹.

Συνεπακόλουθα, ο βουλευτής κατά τη διάρκεια της θητείας του συνοδεύεται από δύο συγκεκριμένες μορφές εγγυήσεων. Η Επιτροπή της Βενετίας αναγνωρίζει μια απόλυτη μορφή προστασίας, το «non-liability», ήτοι «ακαταλόγιστο» ή «ανεύθυνο» του βουλευτή έναντι έκφρασης γνώμης ή ψήφου που έχουν σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, εξασφαλίζοντας στους βουλευτές μια ενισχυμένη προστασία του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης σε σχέση με τους υπόλοιπους πολίτες¹⁹².

Ως σχετική προστασία αναγνωρίζει την προστασία που παρέχεται στον βουλευτή μέσα από τις αρχές του «ακαταδίωκτου» («inviolability»), ήτοι την παροχή στον βουλευτή μιας ειδικής νομικής προστασίας, μιας επιπλέον διαδικασίας έναντι στη

¹⁸⁸Μαυριάς Κ.Γ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, έκδοση δ', εκδ. Αντ Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σσ. 682-683

¹⁸⁹CDL-AD (2019) 015, ό.π. υποσημ. 59, σκ. 147.

¹⁹⁰*Αίτηση 1/2016*, ό.π. υποσημ. 118 πρόσθετο σκεπτικό δικαστή Ναθαναήλ; Hardt, S., *Parliamentary Immunity: A Comprehensive Study of the Systems of Parliamentary Immunity of the United Kingdom, France and the Netherlands in a European Context*, Intersentia, 2013; Van Der Hulst, M., *The Parliamentary Mandate: A Global Comparative Study*, Inter-Parliamentary Union, 2000, σσ. 63-94.

¹⁹¹Titi, ό.π. υποσημ. 173, σ.160.

¹⁹²CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 10.

σύλληψη, κράτηση και δίωξη προς περιορισμό των κακόβουλων και πολιτικών διώξεων¹⁹³.

Όπως φαίνεται από τα πιο πάνω, οι διαφορές ανάμεσα στις δύο μορφές προστασίας είναι σημαντικές. Μάλιστα, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι το «ακαταδίωκτο» δεν είναι καν ασυλία καθώς δεν αποτελεί λόγο άρσης του αδίκου¹⁹⁴. Το «ανεύθυνο» είναι απόλυτης αλλά πολύ περιορισμένης μορφής, καθώς αφορά αποκλειστικά σε έκφραση γνώμης και ψήφου κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, ορισμός που δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί καθώς στις μοντέρνες δημοκρατίες ο βουλευτής είναι σύνηθες να ασκεί τα καθήκοντά του και εκτός του κοινοβουλίου, ήτοι στον τύπο, στο ίντερνετ, στο ραδιόφωνο, στην τηλεόραση, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή σε δημόσιες εκδηλώσεις¹⁹⁵. Περαιτέρω, είναι μόνιμης διάρκειας καθώς εκφρασθείσα γνώμη και ψήφος από βουλευτή καλύπτεται για πάντα, ακόμα και αφού το πρόσωπο αυτό παύσει να είναι βουλευτής. Αυτή η μορφή της ασυλίας είναι πολύ διαδεδομένη καθώς λίγο ή πολύ σχετικοί με αυτήν κανόνες μπορούν να ανευρεθούν στα περισσότερα δημοκρατικά κράτη¹⁹⁶.

Αντίθετα όσον αφορά στο «ακαταδίωκτο» κρίσιμο δεν είναι ο χρόνος διάπραξης της πράξης αλλά η ιδιότητα του βουλευτή. Συναφώς βουλευτής μπορεί να ερευνηθεί, διωχθεί, συλληφθεί κρατηθεί για διάπραξη ποινικού αδικήματος που διέπραξε ακόμη και πριν τη διαβεβαίωσή του, νοουμένου ότι θα τηρηθεί η συνταγματικά κατοχυρωμένη διαδικασία άρσης της ασυλίας του. Αυτή η μορφή

¹⁹³*Death Knell for Democracy*, «Attacks on Lawmakers and the Threats to Cambodia's Institutions, An analysis of Parliamentary Immunity», Asean Parliamentarians for Human Rights, 14.03.2017, σ.2.

¹⁹⁴Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 577.

¹⁹⁵Raffaelli, R., Salome S., «The Immunity of Members of the European Parliament» *European Parliament, Directorate-General for Internet Policies*, 2014, σ. 3.

¹⁹⁶CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ 12.

προστασίας είναι λιγότερο διαδεδομένη στα δημοκρατικά κράτη, ιδιαίτερα σε αυτά που ακολουθούν το αυστηρά απόλυτο ως προς το «ανεύθυνο» αγγλοσαξωνικό μοντέλο¹⁹⁷.

Το κυπριακό Σύνταγμα προστατεύει τον φορέα του βουλευτικού λειτουργήματος παρέχοντάς του στο Άρθρο 83 και τις δύο κλαστικές θεσμικές εγγυήσεις που παρέχουν οι δύο προαναφερθείσες μορφές προστασίας, ήτοι την ελευθερία έκφρασης λόγου εντός κοινοβουλίου (Άρθρο 83.1) αλλά και το απαραβίαστο (Άρθρο 83.2).

4.1. Άρθρο 83.1. του Συντάγματος

Το Άρθρο 83.1 του Συντάγματος ορίζει ότι οι βουλευτές απολαμβάνουν προστασία από ποινική δίωξη ή αστική ευθύνη για οποιαδήποτε εκφρασθείσα γνώμη ή δοθείσα ψήφο από αυτούς «εν τη Βουλή»¹⁹⁸, καθιστώντας έτσι τη βουλευτική ασυλία απόλυτη συνταγματική επιταγή, για οτιδήποτε λέγεται ή ψηφίζεται κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων και η ασυλία αυτή επεκτείνεται και μετά το πέρας της βουλευτικής ιδιότητας¹⁹⁹. Η διατύπωση ωστόσο του Άρθρου 83.1 γεννά συγκεκριμένους προβληματισμούς: θα πρέπει να εξεταστεί κατά πόσον περιλαμβάνει συμπεριφορές και ενέργειες, εντός Βουλής, που δεν συνιστούν έκφραση γνώμης ή ενάσκηση του δικαιώματος ψήφου και αφετέρου κατά πόσον περιλαμβάνει έκφραση γνώμης εντός βουλής που δεν έχει σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων ή τέλος κατά πόσον περιλαμβάνει έκφραση γνώμης ή ψήφου εντός βουλής και εντός βουλευτικών καθηκόντων, άμεσα συνδεδεμένων με ποινικό αδίκημα.

Όσον αφορά στο πρώτο ερώτημα, μέσα από τη διατύπωση του Συντάγματος, η χρήση της φράσης «εν τη Βουλή» και όχι «κατά την άσκηση των βουλευτικών

¹⁹⁷CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 14, 19 και 103.

¹⁹⁸Σύνταγμα, ό.π. υποσημ.11, Άρθρο 83.1: «Οι βουλευταί δεν υπόκεινται εις ποινικήν δίωξιν και δεν ευθύνονται αστικώς ένεκεν οιασδήποτε εκφρασθείσης γνώμης ή ψήφου δοθείσης υπ' αυτών εν τη Βουλή των Αντιπροσώπων».

¹⁹⁹Hamilton, ό.π., υποσημ. 176, σ. 1.

καθηκόντων» περιορίζει το *ratione loci* εφαρμογής του στη συμμετοχή σε συνεδρίες κοινοβουλευτικών επιτροπών και ολομέλειας, έκφραση γνώμης και ψηφοφορία σε αυτές και δεν μπορεί να περιλαμβάνει έκφραση γνώμης στον τύπο, στην τηλεόραση, στο ραδιόφωνο, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και σε δημόσιες εκδηλώσεις και συναντήσεις εκτός κοινοβουλίου.

Όσον αφορά το *ratione materiae* της εφαρμογής του, μέσα από τη διεθνή νομολογία και βιβλιογραφία αλλά και μέσα από το πρόσθετο ξεχωριστό σκεπτικό του δικαστή Ναθαναήλ στην *Αίτηση 1/16*²⁰⁰ συνάγεται ότι πράξεις που διενεργούνται εντός κοινοβουλίου και δεν έχουν σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, ήτοι ακόμη και ενδεχομένως έκφραση γνώμης που λαμβάνει χώρα σε πράξεις άσχετες με τα βουλευτικά καθήκοντα ακόμη και εντός κοινοβουλίου (πχ κατά τη διάρκεια διαλείμματος για καφέ ή φαγητό)²⁰¹ δεν μπορεί να θεωρείται ότι εμπίπτουν στο «ανεύθυνο». Εξάλλου, η ουσιαστική προστασία που παρέχεται μέσω του «ανεύθυνου» σκοπεύει ουσιαστικά στην προστασία της εύρυθμης λειτουργίας του ίδιου του κοινοβουλίου και όχι του ατόμου του βουλευτή προσωπικά²⁰², γι' αυτόν τον λόγο δεν μπορεί να προστατεύονται πράξεις που δεν έχουν καμία σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων²⁰³.

Το περιοριστικό *ratione loci*, ήτοι η επιλογή του «χωρικού» αντί άλλου πιο ουσιαστικού ως προς τη θεματολογία κριτηρίου για την ουσιαστική διατήρηση του «ανεύθυνου» φαίνεται να ταιριάζει απόλυτα και με τις σχετικές με τη βουλευτική ασυλία αποφάσεις του ΕΔΑΔ το οποίο φαίνεται να υιοθετεί μια πολύ περιορισμένη

²⁰⁰ *Αίτηση 1/16*, ό.π. υποσημ. 118; Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 578.

²⁰¹ *Coffin v Coffin* (1808) 4. Mass1 HC(1938-1939); Titi, ό.π. υποσημ. 173, σ.159; CDL-AD (2019) 015, ό.π. υποσημ. 59, σκ.149.

²⁰² *In Re Georghiou*, ό.π. υποσημ. 116; ΕΔΑΔ, 8917/05, *Kart v Turkey*, απ. ημ. 3.12.2009; Hardt, S., «Parliamentary immunity in a European context», *Directorate-General for Internal Policies, Citizen's Rights and Constitutional affairs*, σ. 6.

²⁰³ ΔΕΕ C-163/10, *Aldo Patriciello*, 6.09.2011, σκ. 33-35; CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 88.

μορφή προστασίας καθώς μόνο οι δηλώσεις που γίνονται εντός του κοινοβουλίου φαίνεται να θεωρούνται ότι πρέπει να προστατευτούν. Ειδικότερα, το ΕΔΑΔ στις αποφάσεις του τονίζει ότι το δικαίωμα της ακώλυτης πρόσβασης στη δικαιοσύνη που προστατεύεται με το άρθρο 6(1) της ΕΣΔΑ είναι μεν θεμελιώδες δικαίωμα αλλά όχι απόλυτο καθώς τα συμβαλλόμενα κράτη διατηρούν διακριτική ευχέρεια να επιβάλλουν κατάλληλους και νόμιμους περιορισμούς για την επιδίωξη της χρηστής διαχείρισης της δικαιοσύνης, φτάνει να μην θίγουν τον πυρήνα του δικαιώματος και να είναι ανάλογοι με τον επιδιωκόμενο σκοπό²⁰⁴. Συναφώς η βουλευτική ασυλία δεν μπορεί να θεωρείται καταρχήν δυσανάλογος περιορισμός καθώς ο επιδιωκόμενος σκοπός είναι η ελευθερία της έκφρασης των μελών του αντιπροσωπευτικού σώματος.

Γενικότερα, τόσο το ΕΔΑΔ όσο και η Επιτροπή της Βενετίας αντιμετωπίζουν την ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών ως τον ακρογωνιαίο λίθο του δημοκρατικού πολιτεύματος και οι περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών θα πρέπει να προκύπτουν σε πολύ συγκεκριμένες και πολύ σοβαρές περιστάσεις²⁰⁵ καθώς «ενώ η ελευθερία της έκφρασης είναι σημαντική για όλους, είναι ιδιαίτερα σημαντική για έναν εκλεγμένο αντιπρόσωπο του λαού. Αντιπροσωπεύει το εκλογικό σώμα, εφιστά την προσοχή στις ανησυχίες τους και υπερασπίζεται τα συμφέροντά τους». Συναφώς, σε επεμβάσεις στην ελευθερία της έκφρασης μέλους της αντιπολιτευτικής ομάδας του κοινοβουλίου το ΕΔΑΔ καλεί το εθνικό δικαστήριο να προβεί σε πολύ προσεκτικό έλεγχο, με ενισχυμένη ανοχή όταν πρόκειται για κριτική βουλευτή έναντι πράξης ή παράλειψης της κυβέρνησης²⁰⁶.

Στην απόφαση ορόσημο για την προστασία της βουλευτικής ασυλίας *A v United Kingdom* το ΕΔΑΔ ξεκαθάρισε ότι ο νόμιμος σκοπός της είναι η προστασία της

²⁰⁴ΕΔΑΔ, 11801/04, *Tsalkitzis v Greece*, απ. ημ. 16.11.2006, σκ.50.

²⁰⁵ΕΔΑΔ, 40877/98, *Cordova v Italy*, απ. ημ. 30.01.2003, σκ. 59; Hamilton, ό.π., υποσημ. 176, σ. 7; CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 179.

²⁰⁶ΕΔΑΔ, 11798/85, *Castells v Spain*, απ. ημ. 23.04.1992, σκ. 42, 46.

ελευθερίας της έκφρασης των βουλευτών και η διατήρηση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών²⁰⁷. Η υπόθεση αφορούσε δυσφημιστικές δηλώσεις βουλευτή σε βάρος πολίτη κατά τη διάρκεια κοινοβουλευτικής συζήτησης και η προσφεύγουσα επικαλέστηκε παραβίαση του άρθρου 6(1) της ΕΣΔΑ που προστατεύει το δικαίωμα της ακώλυτης πρόσβασης στο Δικαστήριο εξαιτίας της μη άρσης της βουλευτικής ασυλίας του βουλευτή. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε εν προκειμένω ότι περιορισμοί στο εν λόγω άρθρο που πηγάζουν μέσα από τον θεσμό της βουλευτικής ασυλίας δεν μπορεί να θεωρούνται καταρχήν δυσανάλογοι φτάνει να είναι περιορισμένης διάρκειας, ήτοι να καλύπτουν τη δράση του βουλευτή μόνο κατά τη διάρκεια της θητείας του, να έχουν άμεση σχέση με την άσκηση των βουλευτικών τους καθηκόντων, και να μην αποκλείουν τη θέσπιση ξεκάθαρων και ανάλογων δεοντολογικών διαδικασιών που διαθέτουν ασφαλιστικές δικλίδες όσον αφορά τυχόν εκμετάλλευσή τους από την πλειοψηφία και τους πολιτικούς αντιπάλους²⁰⁸, κατευθύνοντας με αυτό τον τρόπο την προσφεύγουσα να προσφύγει στα εσωτερικά πειθαρχικά μέσα του κοινοβουλίου για αποκατάσταση τα οποία εν προκειμένω κρίθηκαν ικανοποιητικά.

Η απόφαση αυτή αποτελεί μεν τη βασική αρχή επιβεβαίωσης της απόλυτης μορφής του «ανεύθυνου», ωστόσο θα πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με το καθεστώς της βουλευτικής ασυλίας στο Ηνωμένο Βασίλειο και τους λόγους για τους οποίους η επιλογή αυτή υιοθετήθηκε με τον συγκεκριμένο τρόπο στο εν λόγω κράτος. Περαιτέρω, δε θα πρέπει να αγνοείται η επιβεβαίωση από το Δικαστήριο των πειθαρχικών διαδικασιών του αγγλικού κοινοβουλίου που κρίθηκαν εν προκειμένω ότι δύνανται να προσδώσουν ικανοποιητική αποκατάσταση στο θύμα. Το να θεωρείται η εν λόγω απόφαση αρκετά ελαστική αποτελεί μάλλον επιπόλαια ανάγνωση των

²⁰⁷ΕΔΑΔ, 35373/97, *A v United Kingdom*, απ. ημ. 17.12.2002, σκ. 77-80.

²⁰⁸Hamilton, ό.π., υποσημ. 176, σ. 8; Doc 14076, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 68.

σχετικών με τη βουλευτική ασυλία αποφάσεων, καθώς θέτει τα πολύ περιοριστικά όρια μέσα στα οποία θα πρέπει να κινείται το απόλυτο του «ανεύθυνου» του βουλευτή για να μην θεωρείται ότι παραβιάζει το άρθρο 6(1) της ΕΣΔΑ, με την πρωταρχική σημασία που δίνεται στον χώρο όπου διατυπώνεται η επίδικη δήλωση.

Συναφώς, το ΕΔΑΔ υποστηρίζει μια περιορισμένη μορφή της πιο πάνω προστασίας η οποία σύμφωνα με τις επιταγές του καλύπτει περιπτώσεις που έχουν άμεση σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, εντός του κοινοβουλίου. Εξού και η διαφοροποιημένη άποψη στην απόφαση του *Cordova v Italy* όπου τονίστηκε ότι η άρνηση άρσης της βουλευτικής ασυλίας σε περίπτωση διατύπωσης από βουλευτή ειρωνικών και χλευαστικών σχολίων εκτός κοινοβουλίου αποτελεί παραβίαση του άρθρου 6(1) της ΕΣΔΑ καθώς η συμπεριφορά αυτή παρέπεμπε μάλλον σε προσωπική φιλονικία παρά σε πολιτική. Συναφώς, το ιταλικό δικαστήριο διατηρώντας τη βουλευτική ασυλία δεν διατήρησε τη δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στη διασφάλιση του δημόσιου συμφέροντος και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών²⁰⁹. Βασικό κριτήριο ήταν η έλλειψη οποιασδήποτε σύνδεσης μεταξύ των ενεργειών του εν λόγω προσώπου με την κοινοβουλευτική δραστηριότητα, που αποδεικνύεται πρωτίστως με τον χώρο στον οποίο συντελέστηκε η πράξη, που επέβαλλε την υιοθέτηση μιας στενής ερμηνείας της αναλογικότητας μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και των μέσων²¹⁰. Παρομοίως, θεωρήθηκαν ότι παραβιάζουν το άρθρο 6(1) της ΕΣΔΑ δυσφημιστικές δηλώσεις γερουσιαστή που έλαβαν χώρα σε εφημερίδα στην *De Jorio v Italy*²¹¹ και στην *Patrono, Cascini and Stefanelli v Italy*²¹².

²⁰⁹*Cordova v Italy*, ό.π. υποσημ. 205, σκ.63.

²¹⁰Καββαδά, Δ., «Η βουλευτική ασυλία και η δίκαιη δίκη», *Πρώτο κοινό σεμινάριο Συνταγματικού Δικαίου*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 29-42,

²¹¹ΕΔΑΔ, 73936/01, *De Jorio v Italy*, απ. ημ. 03.06.2004.

²¹²ΕΔΑΔ, 10180/04, *Patrono, Cascini and Stefanelli v Italy*, απ. ημ. 20.04.2006.

Περαιτέρω, στην απόφασή *Keller v Hungary*²¹³ το ΕΔΑΔ έκρινε ότι ήταν σωστή η άρση της ασυλίας βουλευτή που επιτέθηκε σε μέλος της κυβέρνησης κατηγορώντας τον ότι ο αποθανών πατέρας του είχε σχέση με το εθνικιστικό ακροδεξιό κίνημα τονίζοντας ότι ο βουλευτής δεν συγκρατήθηκε στην προσωπική επίθεση προς τον συνάδελφό του και η δήλωσή του ήταν αρκετά αόριστη και ασαφής. Συναφώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι τέτοιου είδους υπαινιγμοί δεν μπορούν να καλύπτονται από τη βουλευτική ασυλία οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι οι πολιτικές συνομιλίες δέον όπως λαμβάνουν χώρα σε ένα πλαίσιο σεβασμού των δικαιωμάτων των άλλων είτε αυτοί είναι πολιτικοί είτε απλοί πολίτες²¹⁴.

Επιπρόσθετα, στην απόφαση *Feret v Belgium* το Δικαστήριο δεν δικαίωσε βουλευτή που σε πολιτική καμπάνια μοίραζε φυλλάδια αντιμεταναστευτικής πολιτικής με ξενοφοβικό και ρατσιστικό περιεχόμενο τονίζοντας ότι είναι πολύ σημαντικό οι πολιτικοί, όταν εκφράζονται δημοσίως να αποφεύγουν σχόλια που θα μπορούσε να ενθαρρύνουν μισαλλοδοξία εξαιτίας του ενισχυμένου καθήκοντός τους να υπερασπίζονται τις δημοκρατικές αρχές²¹⁵. Μάλιστα, το ΕΔΑΔ τόνισε ότι η προσπάθεια επίλυσης του μεταναστευτικού προβλήματος με την προώθηση ρατσιστικής ιδεολογίας είναι πιθανόν να προκαλέσει ένταση στην κοινωνία και να υποβαθμίσει την εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς θεσμούς. Συναφώς επικρότησε τον τρόπο με τον οποίο το βελγικό δικαστήριο διαχειρίστηκε το όλο ζήτημα επιβάλλοντας πολύ αυστηρές κυρώσεις στον εν λόγω βουλευτή²¹⁶.

Το ίδιο και στην *Le Pen v France*²¹⁷ αφού υπενθύμισε την ύψιστη σημασία της ελευθερίας του λόγου σε πολιτική συζήτηση σε μια δημοκρατική κοινωνία ακόμη και

²¹³ΕΔΑΔ, 33352/02, *Keller v Hungary*, απ. ημ. 13.05.2004.

²¹⁴Doc 14076, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 90

²¹⁵ΕΔΑΔ, 15615/07, *Feret v Belgium*, απ. ημ. 16.07.2009, σκ. 75.

²¹⁶Gvelesiani, N., «Hate speech expressed by members of parliament: the dilemma and key for its resolution», *Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu*, 1, 2018, σ. 131.

²¹⁷ΕΔΑΔ, 18788/09 *Le Pen v France*, απ. ημ. 20.04.2010.

για ιδέες που ενοχλούν, επαναλαμβάνοντας ότι επέμβαση στην ελευθερία της έκφρασης εκλελεγμένου αντιπροσώπου του λαού απαιτεί πολύ προσεκτικό έλεγχο από το δικαστήριο, αποφάνθηκε ότι οι επίδικες δηλώσεις του κυρίου Λεπέν στον τύπο, που παρουσίασε τους Μουσουλμάνους εξ ολοκλήρου ως ενοχλητικούς δεν μπορούσαν να δικαιολογηθούν όντας ρατσιστικές και ικανές να υποκινήσουν το μίσος και τη βία. Συναφώς, η επέμβαση των αρχών στην ελευθερία της έκφρασής του ήταν δικαιολογημένη και απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Ως εκ τούτου, πρόκληση θα αποτελούσε η εξέταση από το ΕΔΑΔ περιστατικού ανάλογου περιεχομένου στο πλαίσιο των συνεδριάσεων της Βουλής, καθώς είναι αμφίβολο αν θα υιοθετούνταν το σκεπτικό της *A v United Kingdom* σε σχετικό με ρητορική μίσους περιεχόμενο. Στο σημείο αυτό παρενθετικά αξίζει να αναφέρουμε μια πολύ καλή ευκαιρία στην κυπριακή νομολογία που θα μπορούσε να εξεταστεί το δικαίωμα έκφρασης των βουλευτών στο πλαίσιο των βουλευτικών τους καθηκόντων και συγκεκριμένα στην αστική υπόθεση *Θεμιστοκλέους v Εκδόσεις Αρκτίνος Λίμιτεδ*²¹⁸, αγωγή που καταχώρησε ο κατά τον ουσιώδη χρόνο βουλευτής Ανδρέας Θεμιστοκλέους σε εφημερίδα για δημοσίευμα που κατέκρινε δημόσιες δηλώσεις του για την καθιέρωση του συμφώνου συμβίωσης ατόμων του ίδιου φύλου, δηλώσεις που είχαν άμεση σχέση με την άσκηση των βουλευτικών του καθηκόντων ως μέλος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Στην απόφαση δεν γίνεται καμία αναφορά σε δηλώσεις του ενάγοντος εντός του κοινοβουλίου, αλλά σε δηλώσεις που δημοσιεύτηκαν στον τύπο που κατακρίθηκαν από τον δημοσιογράφο σε σατυρικό δημοσίευμα ως ρατσιστικές. Το δικαστήριο απέρριψε την αγωγή κατακρίνοντας τον τρόπο έκφρασης του ενάγοντα και το σαρκαστικό και ειρωνικό ύφος στις τοποθετήσεις του. Συναφώς, αξίζει να σχολιάσουμε ότι παρόλο που το δικαστήριο έχασε την

²¹⁸Αγωγή 4687/2010, *Θεμιστοκλέους v Εκδόσεις Αρκτίνος Λίμιτεδ κ.α.*, απ. ημ. 30.08.2019.

ευκαιρία να εξετάσει την ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών σε συνάρτηση με τη ρητορική μίσους, τουλάχιστον απορρίπτοντας τον ισχυρισμό του ενάγοντα περί δυσφημιστικού δημοσιεύματος τόνισε ότι «ένας πολιτικός, ο οποίος δεν έχει κανένα πρόβλημα να εκφράζεται με τον τρόπο που εκφράστηκε δημοσίως, δεν θα πρέπει να είναι τόσο ευαίσθητος στην έντονη και σκληρή κριτική. Ούτε να νιώθει θιγμένος αν οι τοποθετήσεις του κρίνονται από κάποιους ότι έχουν το στοιχείο ρατσισμού ή ότι είναι αχρείες».

Το τοπικό αυτό κριτήριο του ΕΔΑΔ και του περιοριστικού άρθρου 83.1 του Συντάγματος, δεν φαίνεται να είναι αποκλειστικά καθοριστικό στην κρίση του ΔΕΕ που στην απόφαση *Bruno Gollnisch* διευκρίνισε ότι δεν αποκλείεται δήλωση στην οποία προέβη ευρωβουλευτής εκτός του κοινοβουλίου να συνιστά γνώμη εκφρασθείσα κατά την άσκηση των καθηκόντων, εφόσον η ύπαρξη τέτοιας γνώμης δεν εξαρτάται από τον τόπο στον οποίο έγινε η δήλωση άλλ' αντιθέτως από τη φύση της και το περιεχόμενό της²¹⁹. Συναφώς, όπως διαφαίνεται στην ερμηνεία του συστήματος γύρω από την ασυλία των μελών του ευρωκοινοβουλίου²²⁰ θα μπορούσε να προστατευθεί έκφραση γνώμης που είναι γνήσιου δημοσίου συμφέροντος, ακόμη και αν αυτή εκφράστηκε εκτός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου²²¹, εφόσον όμως διαπιστωθεί ότι το περιεχόμενό της είναι άμεσα συνδεδεμένο με την άσκηση των καθηκόντων του στο κοινοβούλιο²²².

Συναφώς, ακόμη και με την ρητή διατύπωση του Άρθρου 83.1 του Συντάγματος δεν μπορούμε με ασφάλεια να ισχυριστούμε ότι μόνο έκφραση γνώμης εντός Βουλής

²¹⁹ ΔΕΕ, T-346/11 and T-347/11, *Bruno Gollnisch v European Parliament*, απ. ημ. 17.1.2013 σκ 34; Patriciello, ό.π. υποσημ. 203, σκ. 34.

²²⁰ Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Άρθρα 8 και 9 του Πρωτοκόλλου Νο. 7.

²²¹ ΔΕΕ C-200/07 και C-201/07, *Alfonso Luigi Marra v Eduardo De Gregorio and Antonio Clemente*, Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα AG Maduro ημ. 26.6.2008, σκ. 37-38.

²²² C-163/10, *Aldo Particellello*, ό.π., Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα AG Jaaskinen, ημ. 9.06.2011, σκ. 89.

μπορεί να προστατευτεί. Εξάλλου, αυτό μας οδηγεί στο «ακαταδίωκτο» και στο Άρθρο 83.2. του Συντάγματος, ειδικότερα στις περιπτώσεις όπου τα γεγονότα της υπόθεσης δεν οδηγούν στην υιοθέτηση μιας ασφαλούς επιλογής.

4.2. Άρθρο 83.2. Συντάγματος:

Το Άρθρο 83.2. του Συντάγματος ορίζει ότι βουλευτής δεν μπορεί να διωχθεί, συλληφθεί, φυλακισθεί για όσο χρόνο εξακολουθεί να είναι βουλευτής, χωρίς την άδεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου²²³. Εξαίρεση αποτελούν τα αδικήματα που επισύρουν ποινή φυλάκισης πέντε ετών και άνω και εφόσον ο αδικοπραγήςας κατελήφθη επ' αυτοφώρω, για τα οποία δεν απαιτείται άδεια.

Το Άρθρο 83.2. του Συντάγματος εξετάστηκε μέχρι σήμερα έξι φορές²²⁴ από τη νομολογία, ωστόσο μόνο στις τρεις τέθηκε ως κύριο ζήτημα. Στις αποφάσεις αυτές, τέθηκαν οι αρχές που ρυθμίζουν την άρση της βουλευτική ασυλίας. Συγκεκριμένα, κατά την *άσκηση* της διακριτικής του εξουσίας το Ανώτατο Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τη φύση και τη σοβαρότητα των αδικημάτων, τις συνθήκες διάπραξης και κατά πόσον τα αδικήματα έχουν οποιαδήποτε σχέση με την εκτέλεση των βουλευτικών καθηκόντων ή έχουν οποιοδήποτε πολιτικό κίνητρο. Στην απόφαση *In Re Georghiou* ο δικαστής Πικής τόνισε ότι το καίριο ζήτημα είναι κατά πόσο με την έγκριση της αίτησης εξυπηρετείται το δημόσιο συμφέρον, το οποίο έχει κριθεί ότι εξυπηρετείται όταν άτομα εμπλεκόμενα σε ποινικά αδικήματα οδηγούνται ενώπιον των δικαστηρίων το συντομότερο δυνατό²²⁵. Περαιτέρω στην ίδια απόφαση αναφέρθηκε ότι στην περίπτωση που η καταδίκη θα επέφερε κένωση έδρας με βάση το άρθρο 71 του Συντάγματος αυτό αποτελεί τεκμήριο ένδειξης της σοβαρότητας των αδικημάτων.

²²³CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ.28: στις περισσότερες χώρες η άρση της ασυλίας γίνεται με άδεια του ίδιου του κοινοβουλίου

²²⁴*Lefkios Chr. Rodosthenous v The Republic* (1961) 1 CLR382; *Attorney-General of the Republic v Nicos Sampson* (1973)2 CLR92; *The Republic v Nicolaos Sampson* (1977) 2 CLR 1; *In Re Georghiou* ό.π.υποσημ. 116; *Αίτηση 1/2014*, ό.π. υποσημ. 117; *Αίτηση 1/2016*, ό.π. υποσημ. 118.

²²⁵*Αίτηση 1/2016*, ό.π. υποσημ. 118; *In re Georghiou*, ό.π.υποσημ. 116.

Γενικότερα και σύμφωνα με τις διεθνείς επιταγές, το «ακαταδίωκτο» του βουλευτή συνιστάται να αίρεται για δραστηριότητες άσχετες με τα βουλευτικά καθήκοντα. Στην απόφαση *Σαρίκα*²²⁶ το Δικαστήριο επισήμανε ότι το γεγονός ότι τα γεγονότα αφορούν σε περίοδο προγενέστερη της εκλογής οδηγεί σε ασφαλές συμπέρασμα περί αυτού. Περαιτέρω, συνιστάται το «ακαταδίωκτο» να αίρεται ακόμη και σε περιπτώσεις μικροαδικημάτων ή σε αδικήματα διοικητικής φύσεως εφόσον το αίτημα βασίζεται σε γνήσιους και σοβαρούς λόγους, δεν είναι αυθαίρετο και δεν υπάρχει λόγος υποψίας για πολιτικο-κομματικά κίνητρα (*fumus presecutionis*), ήτοι η ύπαρξης βάσιμης υποψίας ότι οι διαδικασίες ηγέρθηκαν με κακόβουλη πρόθεση να προκαλέσουν πολιτική ζημιά σε συγκεκριμένο μέλος του κοινοβουλίου²²⁷. Στην απόφαση *In Re Georghiou* ο δικαστής Τριανταφυλλίδης επισήμανε επί αυτού ότι το ενδεχόμενο ο υπό κρίση βουλευτής να ανήκει στην αντιπολίτευση δεν καθιστά *a priori* τη δίωξη *fumus presecutionis*, ενώ στην απόφαση *Θεμιστοκλέους*, το Δικαστήριο έκρινε ότι και σε περίπτωση μη σοβαρής φύσεως αδικημάτων (εν προκειμένω τροχαίες παραβάσεις) το δημόσιο συμφέρον εξυπηρετείται από τη δίωξη εφόσον «σωρεία παραβάσεων καταδεικνύει σαφή τάση παραγνώρισης του νόμου»²²⁸.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υποστηρίζει ότι ανώνυμες κατηγορίες ή κατηγορίες κατά πολύ εκπρόθεσμες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως καταρχήν αβάσιμες όπως επίσης και η αδυναμία εξεύρεσης συνεργού σε πράξεις που απαιτούν ομαδική διάπραξη²²⁹.

Συναφώς, η άρση της ασυλίας αποτελεί τον κανόνα παρά την εξαίρεση, ανεξάρτητα από το σπάνιο της καταχώρησης τέτοιων αιτήσεων ενώ θα μπορούσε να υποστηριχτεί το σκεπτικό μειοψηφίας του δικαστή Ναθαναήλ στην *Αίτηση 1/16* που

²²⁶ *Αίτηση 1/2014*, ό.π. υποσημ. 117.

²²⁷ CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ.162; Hardt, ό.π. υποσημ. 202, σ. 17.

²²⁸ *Αίτηση 1/2016*, ό.π. υποσημ. 118.

²²⁹ Raffaelli, R., Salome S, ό.π. υποσημ. 195, σ. 26.

αναφέρει ότι για εξωκοινοβουλευτικές δραστηριότητες ενδεχομένως να μην χρειάζεται καν άδεια καθώς «δεν ήταν ποτέ πρόθεση βουλευτής να έχει ασυλία που μετατρέπεται σε ασυδοσία για οτιδήποτε άσχετο με το κοινοβουλευτικό του έργο. Ο φόβος ανεπίτρεπτης πίεσης ή δίωξης βουλευτή, ώστε να επηρεάζεται το έργο του, που είναι ο λόγος επέκτασης της προστασίας σε εξωκοινοβουλευτικές δραστηριότητες, δεν υφίσταται όταν ο ίδιος ο βουλευτής απεκδύεται με τις πράξεις του της προστασίας αυτής»²³⁰. Ωστόσο αυτό δεν μπορεί με ασφάλεια να υποστηριχτεί με βάση την υφιστάμενη συνταγματική διάταξη και νομολογία.

Όσον αφορά στην έκταση της εν λόγω άδειας, στις αποφάσεις *Georghiou*, *Σαρίκα* και *Θεμιστοκλέους* κρίθηκε ότι αυτή καλύπτει όλα τα στάδια δίωξης, ήτοι περιλαμβάνει ανάκριση, έρευνα, σύλληψη, δίωξη, κράτηση και φυλάκιση. Ως εκ τούτου δεν απαιτείται καινούρια αίτηση για κάθε στάδιο ξεχωριστά, έστω και αν δεν γίνεται ρητή αναφορά σε όλα στην αίτηση.

Συναφώς, καθώς με το Άρθρο 83.2 του Συντάγματος δεν παρέχεται στον βουλευτή λόγος άρσης του αδικού όπως στο ακαταλόγιστο, αλλά απλώς μια αναβολή έγερσης της διαδικασίας²³¹, θα ήταν προτιμότερο να μην χρησιμοποιείται ο όρος «ασυλία» ως προς αυτό καθώς τέτοια χρήση ενδεχομένως να οδηγεί σε εσφαλμένα συμπεράσματα²³².

Όσον αφορά στην εφαρμογή του ακαταδίωκτου από το ΕΔΑΔ, το εν λόγω δικαστήριο αποδείχτηκε πολύ αυστηρό επιμένοντας στην εφαρμογή του σε μια πολύ περιοριστική μορφή και φαίνεται να είναι πολύ επικριτικό απέναντι σε πρακτικές μη άρσης βουλευτικής ασυλίας σε υποθέσεις που δεν έχουν καμία σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων. Και μάλιστα σύμφωνα με τις επιταγές του, για να

²³⁰ *Αίτηση 1/16*, ό.π. υποσημ. 118, σκεπτικό δικαστή Ναθαναήλ; Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 578.

²³¹ *Kart v Turkey*, ό.π., σκ. 69.

²³² Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 577.

εγερθεί το συγκεκριμένο προνόμιο, δεν αρκεί η αντιδικία να εντάσσεται απλώς σε ένα πολιτικό πλαίσιο, καθώς δέον να αφορά ειδικά την εν λόγω άσκηση²³³.

Χαρακτηριστικές ως προς αυτό είναι δύο σχετικές με την Ελλάδα υποθέσεις όπου η πρακτική του Ελληνικού Κοινοβουλίου προς μη άρση της βουλευτικής ασυλίας κατακρίθηκε από το Δικαστήριο²³⁴. Η υπόθεση *Tsalkitzis v Greece*²³⁵ αφορούσε βουλευτή, πρώην δήμαρχο, που κατηγορούνταν για διαφθορά που έλαβε χώρα πριν την έναρξη της θητείας του. Συναφώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι τόσο η φύση του αδικήματος όσο και ο ουσιώδης χρόνος διάπραξής του αποδεικνύει ότι το αδίκημα δεν είχε καμία σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, γι' αυτό η μη άρση της βουλευτικής ασυλίας εν προκειμένω συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 6(1) της ΕΣΔΑ.

Η άλλη υπόθεση, *Syngelidis v Greece*²³⁶ αφορούσε ποινική υπόθεση εναντίον βουλευτή για παραβίαση διατάγματος επικοινωνίας του αιτητή με το παιδί του και σ' αυτήν το δικαστήριο ήγειρε παράλληλα το ζήτημα ισότητας όπλων καθώς η βουλευτής μπορούσε να εγείρει την υπόθεση εναντίον άλλου πολίτη, ενώ δεν μπορούσε να υποστεί η ίδια οποιαδήποτε δίωξη, χειρισμός που συνιστούσε άνιση μεταχείριση των δύο πολιτών²³⁷. Συναφώς, το Δικαστήριο κατέληξε ότι όσο πιο απομακρυσμένη είναι η πράξη από την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, τόσο πιο στενή θα πρέπει να είναι η ερμηνεία της βουλευτικής ασυλίας²³⁸, κατεύθυνση που επιβεβαιώνει το

²³³Hardt, ό.π., υποσημ. 202, σ. 13; Γεραπετρίτης, ό.π. υποσημ. 57, σ.178; *A v United Kingdom*, ό.π. υποσημ. 207; *Cordova v Italy*, ό.π. υποσημ.205; *Tsalkitzis v Greece*, ό.π. υποσημ. 204, ΕΔΑΔ 24895/07, *Syngelidis v Greece*, απ. ημ. 11.02.2010.

²³⁴Γενικότερα η Ελλάδα αποτελεί παράδειγμα πολύ δύσκολης άρσης της βουλευτικής ασυλίας. Ειδικότερα μεταξύ 2004-2009 το ελληνικό κοινοβούλιο ενέκρινε μόλις 13% μέσα από 86 αιτήσεις για άρση της ασυλίας, αιτήσεις που υπερδιπλασιάστηκαν μετά τις συστάσεις της GRECO το 2014 χωρίς οποιαδήποτε συνταγματική μεταρρύθμιση: βλέπε Vrushii, ό.π. υποσημ. 177, σ. 7; CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ.142.

²³⁵*Tsalkitzis v Greece*, ό.π. υποσημ. 204.

²³⁶*Syngelidis v Greece*, ό.π. υποσημ. 233.

²³⁷Doc 14076, ό.π. ό.π. υποσημ. 173, σκ. 89.

²³⁸Hardt, ό.π. υποσημ. 202, σ.15.

συμπέρασμα ότι η ερμηνεία του όρου «ασυλία» ως να περιλαμβάνει περαιτέρω και το «ακαταδίωκτο», ήτοι τους περιορισμούς ως προς τη δίωξη για πράξεις που διαπράχθηκαν ακόμη και εκτός των βουλευτικών καθηκόντων ενδεχομένως να δημιουργεί «ανακρίβεια και εσφαλμένη εικόνα ως προς τα όρια εντός των οποίων οι βουλευτές δεδομένα υποχρεούνται να λειτουργούν», ανακρίβεια ομολογουμένως για την οποία ευθύνεται και η ίδια η νομολογία²³⁹.

Καταλήγοντας, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ιστορικά η βουλευτική ασυλία καθιερώθηκε ως θεσμός για την προστασία της νομοθετικής εξουσίας έναντι της εκτελεστικής, ειδικότερα σε εποχές όπου η δικαστική εξουσία φαινόταν να είναι ευάλωτη στη σχέση της με την εκτελεστική²⁴⁰. Το γεγονός ότι στην Κύπρο, σε αντίθεση με τα περισσότερα άλλα ευρωπαϊκά κράτη η άρση του «ακαταδίωκτου» διενεργείται με άδεια στο Ανώτατο Δικαστήριο φαίνεται αρχικά να ξενίζει, ενώ ενδεχομένως με αυτό να αναδεικνύεται η μη ανάγκη διατήρησής του. Γι' αυτόν τον λόγο εξάλλου το 2016 κατατέθηκε στη Βουλή νομοσχέδιο²⁴¹ για συνταγματική τροποποίηση των διατάξεων αυτών, το οποίο τελικά αποσύρθηκε το 2020 από το Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης για επαναμελέτη. Η τροποποίηση αποσκοπούσε στην άρση από τη συνταγματική διάταξη οποιασδήποτε αναφοράς στο «ακαταδίωκτο», οριοθετώντας με αυτό τον τρόπο τη βουλευτική ασυλία στο πλαίσιο που έχει ήδη διαμορφωθεί μέσα από την υφιστάμενη νομολογία και τις διεθνείς οδηγίες της Επιτροπής της Βενετίας, η οποία ξεκαθαρίζει ότι κανόνες αναφορικά με το «ακαταδίωκτο» των βουλευτών δεν είναι αναγκαίοι σε μια ώριμη δημοκρατική κοινωνία και σε ένα υγιές πολιτικό σύστημα όπου τα μέλη του κοινοβουλίου απολαμβάνουν προστασία μέσα από άλλους μηχανισμούς (δικαστική εξουσία) και δεν

²³⁹Κόμπος, ό.π. υποσημ. 4, σ. 576.

²⁴⁰Hardt, ό.π. υποσημ.202, σ. 9.

²⁴¹«Ο περί της Δέκατης Τρίτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμος του 2016». (Βουλή των Αντιπροσώπων, Αρ. Φακ.: 23.01.057.038-2016)

χρειάζονται ειδική ασυλία²⁴², όπως άλλωστε συμβαίνει σε ορισμένες δημοκρατικές χώρες που πράγματι δεν έχουν στο νομικό τους σύστημα αυτή την μορφή προστασίας για τους Βουλευτές τους²⁴³. Παράλληλα ωστόσο αναγνωρίζει ότι συνταγματικές διατάξεις περί του «ακαταδίωκτου», θα μπορούσαν να είναι δικαιολογημένες σε χώρες όπου η προστασία του κοινοβουλίου από την εκτελεστική εξουσία δεν διασφαλίζεται εξαιτίας ενός μάλλον διεφθαρμένου δικαστικού συστήματος²⁴⁴.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τις διεθνείς επιταγές οι κανόνες για το «ακαταδίωκτο», εκεί και όπου υπάρχουν δεν μπορεί να ισχύουν πέραν αυτού που είναι απαραίτητο σε μια δημοκρατική κοινωνία και δέον όπως εφαρμόζονται με πολύ περιοριστικό τρόπο²⁴⁵, να υπόκεινται δηλαδή σε αυστηρούς περιορισμούς με σαφή νομοθετική πρόνοια που να καλύπτει την πιθανότητα άρσης του²⁴⁶ και εφόσον η πράξη που προτίθενται να καλύψουν συνδέεται αιτιωδώς με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων²⁴⁷.

Με λίγα λόγια, η εν λόγω τροποποίηση κινούνταν στο πλαίσιο των οδηγιών που έχουν διαμορφωθεί μέσα από το την Επιτροπή της Βενετίας και το Συμβούλιο της Ευρώπης που είναι ο περιορισμός του «ακαταδίωκτου» στον βαθμό που απαιτείται σε μια δημοκρατική κοινωνία²⁴⁸. Παράλληλα όμως σημειώνεται ότι το εν ισχύι

²⁴²CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 29.

²⁴³Βλέπε ενδεικτικά Ολλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία Σαν Μαρίνο. Περαιτέρω, βλέπε Γερμανικό Κοινοβούλιο όπου το ακαταδίωκτο του βουλευτή να αίρεται στην αρχή κάθε συνόδου με απόφαση της Βουλής.

²⁴⁴CDL-AD (2015) 013, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Opinion on draft constitutional amendments on the immunity of Members of Parliament and judges of Ukraine», 9-20 June 2015, σκ. 18.

²⁴⁵CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 34; Hamilton, ό.π., υποσημ. 176, σ. 9.

²⁴⁶Ibid, σκ. 29 και 191.

²⁴⁷*British Railways Board v Pickin* [1974] UKHL 1.

²⁴⁸Doc 14076, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 10; βλέπε επίσης: Resolution (97)24, ό.π. υποσημ.129; OSCE Regulation on Limiting Immunity for Parliamentarians (2006), σ. 33; United Nations Convention against Corruption (UNCAC) of 31 October 2003, Art. 30 par. 2; 20 guiding Principles for the Fight against Corruption, Principle No.6; OECD's Anti Corruption Network, Istanbul Action Plan, Recommendation 10.; GRECO recommendations pertaining to immunity provisions based on the publicly available evaluation and compliance reports for all countries and the type of recommendations they receive σε <https://www.coe.int/en/web/Greco/evaluations>

νομοθετικό πλαίσιο και η ερμηνεία που έχει δοθεί από το Ανώτατο Δικαστήριο όσον αφορά την εφαρμογή του Άρθρου 83 του Συντάγματος δεν απέχει και πολύ από τις διεθνείς συστάσεις²⁴⁹.

²⁴⁹Vrushī, ό.π. υποσημ. 177, σσ 3-4.

5. Κώδικας δεοντολογίας και βουλευτική ασυλία- Συμπεράσματα:

«...it is unreasonable for men to be judges in their own cases, that self-love will make men partial to themselves and their friends»²⁵⁰.

Οι συνταγματικές διατάξεις για την προστασία των βουλευτών αναμφίβολα είναι το *sine qua non* της διασφάλισης του δημοκρατικού πολιτεύματος και της αρχής της διάκρισης εξουσιών προς εξασφάλιση της απρόσκοπτης άσκησης των βουλευτικών καθηκόντων προς αποφυγή στοχευμένων και πολιτικών διώξεων φίμωσης των βουλευτών, γι' αυτό και αναγνωρίζεται από το ΕΔΑΔ ως καταρχήν να συμβαδίζει με την ΕΣΔΑ²⁵¹. Ωστόσο δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ωσάν να προμηθεύει στους βουλευτές το δαχτυλίδι του Γύγη²⁵² προς αποφυγήν της δικαιοσύνης και της θεοποίησης των βουλευτών έναντι των απλών πολιτών.

Υπό το φως της ανάλυσης των προηγούμενων ενοτήτων, εγείρεται το ερώτημα για το ποια είναι σε τελική ανάλυση η θέση του βουλευτή απέναντι στον ίδιο τον νόμο²⁵³. Με την απόλυτη εφαρμογή του «ανεύθυνου» του βουλευτή κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, τόσο τα δικαστήρια όσο και το ίδιο το κοινοβούλιο απεκδύονται (η κάθε εξουσία μέσω της δικής της αρμοδιότητας) τον έλεγχο της εφαρμογής σημαντικών ποινικών νομοθεσιών που ψηφίστηκαν ακριβώς γι' αυτόν τον σκοπό, ήτοι για την πάταξη της διαφθοράς στα δημόσια αξιώματα και τη διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γιατί κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει την περίπτωση κατάχρησης εξουσίας ή ψήφου κατόπιν δωροδοκίας²⁵⁴, αδίκημα για το οποίο άλλες

²⁵⁰Locke, J., *The Second Treatise of Government, in Political Writings*, ed. D. Wootton (London: Penguin, 1993) ch.2, sec 13, σ. 267

²⁵¹Hardt, ό.π. υποσημ., σ. 202; Vrushni, ό.π. υποσημ. 177, σ.2; *Death Knell for Democracy*, ό.π. υποσημ. 193, σ. 2.

²⁵²Πλάτων, *Πολιτεία*, ό.π. υποσημ. 185.

²⁵³Allen, N., «Keeping MPs Honest?» *Public Integrity*, (2010) 12:2, σ. 115 σε:

<https://doi.org/10.2753/PIN1099-9922120201>

²⁵⁴Hoppe, ό.π. υποσημ. 174, σ. 547; CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ.94.

επικράτειες έχουν προνοήσει και έχουν θέσει ως εξαίρεση ακριβώς γιατί η πράξη της δωροδοκίας δεν μπορεί να θεωρείται ότι έχει κάποια σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων αφού αντίθετα την υπονομεύει²⁵⁵.

Επιπρόσθετα, κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει την έκφραση γνώμης που συνιστά δυσφήμιση ή ρητορική μίσους²⁵⁶ κατά τη διάρκεια ομιλίας βουλευτή σε συνεδρία είτε της Ολομέλειας, είτε κάποιας κοινοβουλευτικής επιτροπής, πράξη που σε αντίθεση με τη δωροδοκία, ταυτίζεται ακριβώς με την έκφραση λόγου του βουλευτή. Σημειώνεται ότι και η εξαίρεση αυτή προβλέπεται σε ορισμένα κράτη²⁵⁷.

Η αντίδραση στα πιο πάνω θα έπρεπε να είναι αναμενόμενη. Και πράγματι στους Κανονισμούς του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στέλνεται ξεκάθαρο μήνυμα όσον αφορά στις κυρώσεις που δύναται να επιβληθούν στην πιο πάνω περίπτωση που περιλαμβάνουν εκτός από την επίπληξη και προσωρινή έκπτωση του ημερήσιου επιδόματος, του δικαιώματος ψήφου στην ολομέλεια και συμμετοχής των δραστηριοτήτων του κοινοβουλίου²⁵⁸. Η θέση του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι ξεκάθαρη καθώς μέσα από ψηφίσματα της Κοινοβουλευτικής του Συνέλευσης υποστηρίζεται η άποψη ότι η απόλυτη προστασία του ακαταλόγιστου όσον αφορά στη ρητορική μίσους και τη δυσφήμιση προκαλεί διάφορα προβλήματα, ειδικότερα τώρα με την άνοδο των ακραίων εξτρεμιστικών πολιτικών δυνάμεων και την έξαρση του μεταναστευτικού προβλήματος²⁵⁹. Ειδικότερα, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του

²⁵⁵Βλέπε απόφαση *United States v Brewster*, 408 U.S. 501 (1972) όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι το ανεύθυνο του αντιπροσώπου δεν καλύπτει τη δωροληψία για διαμόρφωση ψήφου; Βλέπε επίσης αγγλική νομοθεσία, τροποποίηση Άρθρου 9 Bill of Rights το 1998 ως να μην καλύπτει δωροληψία; Hamilton, ό.π., υποσημ. 176, σ.2.

²⁵⁶The Council of European Union, Framework decision 2008/913/JHA of 2008 on combating certain forms and expression of racism and xenophobia by means of criminal law: Ρητορική μίσους θεωρείται δημόσια και εκ προθέσεως δήλωση που υποκινεί σε βία ή μίσος εναντίον ομάδας ανθρώπων ή μέλους ομάδας ανθρώπων χαρακτηριζόμενο εκ της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, καταγωγής.

²⁵⁷Βλέπε ενδεικτικά Άρθρο 61§2 Ελληνικού Συντάγματος και Άρθρο 13 του Defamation Act 1996 Ηνωμένου Βασιλείου; CDL-AD (2019) 015, ό.π. υποσημ. 59, σκ. 150, CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 69.

²⁵⁸*Rules of Procedure of the European Parliament*, Rules 11, 165, 166.

²⁵⁹Doc 14076, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 7.

Συμβουλίου της Ευρώπης τονίζει ότι «θα ήταν αδιανόητο να αφήνονται οι βουλευτές να καταχρώνται τη βουλευτική ασυλία κάνοντας δυσφημιστικές δηλώσεις ή δηλώσεις που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ή προκαλούν διάκριση»²⁶⁰ ενώ σε άλλο ψήφισμα τονίζεται ότι όσοι παραβιάζουν ανθρώπινα δικαιώματα θα πρέπει να είναι υπόλογοι των πράξεων, με λεκτικό που ενδεχομένως να μην αφήνει να νοηθεί ότι οι βουλευτές τυγχάνουν κάποιας ασυλίας ως προς αυτό²⁶¹.

Η Επιτροπή της Βενετίας συγκρατημένα τείνει να προτρέπει τα κράτη προς μια κατεύθυνση περιορισμού ακόμη και του «ακαταλόγιστου» στις πιο πάνω περιπτώσεις, αναγνωρίζοντας ωστόσο την ευχέρεια του κράτος να υιοθετεί την απόλυτη μορφή του προστατεύοντας ακόμη και προσβλητικά σχόλια και ρητορική μίσους εκ μέρους βουλευτών, νοουμένου ωστόσο ότι υπάρχει τουλάχιστον μηχανισμός λήψης πειθαρχικών μέτρων εντός του κοινοβουλίου έναντί τους²⁶². Σε αυτό το σημείο προκύπτει μεν η αναγκαιότητα θέσπισης κωδίκων δεοντολογίας, η οποία αναγκαιότητα ωστόσο μας υποχρεώνει αφενός να αποδεχτούμε την πληρότητα των κυρώσεων του κώδικα δεοντολογίας για τα προαναφερθέντα αδικήματα²⁶³ και αφετέρου την ικανότητα των βουλευτών να προβαίνουν σε τέτοιου είδους δικαστικό έλεγχο. Σε αντίθετη περίπτωση δυστυχώς, ο κώδικας απλώς θα αποτελεί μια διακήρυξη ή χειρότερα έναν εφησυχασμό και σε καμία περίπτωση δεν θα συμβάλει στην προαγωγή της νομοθετικής παραγωγής και στην ανάκτηση της εμπιστοσύνης των πολιτών στα κοινοβουλευτικά θέσμια.

Περαιτέρω, η παραδοχή αυτή εγείρει διάφορα νομικά ζητήματα που έχουν να κάνουν κυρίως με την αρχή της νομιμότητας, το κράτος δικαίου αλλά την αρχή

²⁶⁰Ibid, σκ. 70.

²⁶¹CDL-AD (2014)011, ό.π.υποσημ. 173, σκ. 42.

²⁶²CDL-AD (2019) 015, ό.π. υποσημ. 59, σκ. 153; Titi, ό.π. υποσημ. 173, σ.159.

²⁶³CDL-AD (2014)011, ό.π.υποσημ. 173, σκ. 93; *European Parliament, An OPPD publication on topical parliamentary affairs*, «Non-liable? Inviolable? Untouchable? The challenge of parliamentary immunities, An overview», σ. 8.

διάκρισης εξουσιών που εναποθέτει στον εθνικό δικαστή τη διακρίβωση διάπραξης ποινικών αδικημάτων²⁶⁴. Εξάλλου κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει σε έναν αυστηρά πολιτικοποιημένο χώρο τη μη εφαρμογή της αρχής της αμεροληψίας στον βαθμό που ενδείκνυται και απαιτείται από το δικαστικό σώμα²⁶⁵. Σχετικά με αυτό, ο δικαστής Πικής στην απόφαση *In Re Georghiou* σχολιάζοντας το γεγονός ότι το Σύνταγμα «εμπιστεύτηκε» την άδεια για άρση της βουλευτικής ασυλίας στο Ανώτατο Δικαστήριο και όχι στο ίδιο το κοινοβούλιο όπως στα περισσότερα κράτη, επισήμανε τους κινδύνους από την πιθανότητα πολιτικοποίησης τέτοιων θεμάτων και την ανάγκη να κρατηθούν όλα τα σχετικά με την ασυλία θέματα μακριά από την πολιτική.

Περαιτέρω, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί το ενδεχόμενο υποτίμησης από τους ίδιους τους βουλευτές συγκεκριμένων συμπεριφορών, μόνο και μόνο εξαιτίας της φυσιολογικής έλλειψης θέλησης επιβολής συγκεκριμένων κανόνων στους ίδιους τους εαυτούς τους²⁶⁶, ενώ δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πολύ δύσκολα μπορεί να τύχει απόλυτης εφαρμογής κανόνας, η παραβίαση του οποίου δεν επιφέρει μεγάλη ζημιά στον αδικοπραγούντα²⁶⁷. Συναφώς, η επιμονή σε μια άτηκτη εφαρμογή της βουλευτικής ασυλίας σε συνδυασμό με την εφαρμογή ενός κώδικα που θα επιβάλλεται μεταξύ φίλων και συναδέλφων, ενδεχομένως να δημιουργεί περισσότερο ένα καθεστώς «άθικτων» υπονομεύοντας με αυτό τον τρόπο τη δημοκρατία παρά να την εξυπηρετεί²⁶⁸.

Υπό το φως των πιο πάνω, η συνύπαρξη κώδικα δεοντολογίας και βουλευτικής ασυλίας ως αναλύθηκε ανωτέρω, ενδεχομένως σε κάποιο βαθμό να αναδεικνύει την

²⁶⁴CDL-AD (2014)011, ό.π.υποσημ. 173, σκ.149.

²⁶⁵Ibid, σκ. 165.

²⁶⁶Allen, ό.π. υποσημ. 253, σ.120; Wigley, S., «Parliamentary Immunity: Protecting Democracy or Protecting Corruption?», *The Journal of Political Philosophy*: Vol.11, Number 1, 2003, σ. 39.

²⁶⁷David-Barrett, ό.π. υποσημ. 168, σ. 519.

²⁶⁸European Parliament, *An OPPD publication on topical parliamentary affairs* ό.π. υποσημ. 263, σσ. 16, 35.

ανάγκη τροποποίησης, του θεσμού της βουλευτικής ασυλίας, ακόμη και όσον αφορά στο «ακαταλόγιστο», για αδικήματα για τα οποία ο έλεγχος αποκλειστικά στο πλαίσιο του κώδικα να μην είναι αρκούντως ικανοποιητικός, αλλά αποτελεί μόνο μια υπενθύμιση σημαντικών ηθικών υποχρεώσεων²⁶⁹. Εξάλλου, η ύπαρξη τέτοιων κωδίκων είναι μεν βοηθητική στη διαπίστωση και στην έναρξη της συζήτησης για τον έλεγχο τέτοιων συμπεριφορών αλλά δεν μπορεί να θεωρείται ικανοποιητική ως προς τον περιορισμό συγκεκριμένης κουλτούρας και συμπεριφοράς²⁷⁰, που μόνο ένα πιο αυστηρό πλαίσιο περιορισμού βουλευτικής ασυλίας θα ικανοποιούσε²⁷¹.

Στο ενδεχόμενο όμως αυτό προκύπτει ένα άλλο σημαντικό ζήτημα, ήτοι η δυνατότητα παράλληλης εφαρμογής του αυτοελέγχου της βουλής μέσω του κώδικα της δεοντολογίας και του δικαστικού ελέγχου μέσω του ποινικού δικαίου, αντικείμενο εξέτασης του επόμενου κεφαλαίου.

²⁶⁹Ibid, σ. 35; David-Barrett, ό.π. υποσημ. 168, σ. 521; Neptoi G., and Nesteriuc O., «The Status of the Members of Parliament in Relationship with the Legal and Ethical Norms», *European Journal of Law and Public Administration* 6, no.2 (2019), σ. 246.

²⁷⁰Bolleyer, N., Smirnova, V., ό.π. υποσημ. 127, σ. 8.

²⁷¹Hoppe, ό.π. υποσημ. 174, σ. 549.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΩΔΙΚΑ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ

ΕΛΕΓΧΟΥ

«Οί νόμοι δ' οὐκ ἔωσι δις πρὸς τὸν αὐτὸν περὶ τῶν αὐτῶν οὔτε δίκας οὔτ'
εὐθύνας οὔτε διαδικασίαν οὔτ' ἄλλο τοιοῦτ' οὐδὲν εἶναι»²⁷²

1. Πλαίσιο Προβληματικής

Ως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στην απόφαση *Karácsony* το ΕΔΑΔ τόνισε τη νομιμότητα, τη σημασία και την αναγκαιότητα των εσωτερικών κανόνων για την πειθαρχία των βουλευτών ως κανόνων αυτορρύθμισης, τονίζοντας ταυτόχρονα το χρέος των κοινοβουλίων να αντιδρούν όταν τα μέλη τους εμπλέκονται σε παραβατική συμπεριφορά και χρησιμοποιούν εκφράσεις που ενοχλούν την ομαλή λειτουργία του κοινοβουλίου²⁷³.

Όσο δικαιολογημένη όμως και να είναι η εφαρμογή τέτοιων κωδίκων *vis-à-vis* στις πράξεις που σχετίζονται με τα βουλευτικά καθήκοντα η εξέταση των οποίων από δικαστήριο περιορίζεται εξαιτίας της βουλευτικής ασυλίας, τόσο δύσκολη θα ήταν η εφαρμογή τους στις περιπτώσεις όπου δεν χωρεί επίκληση της βουλευτικής ασυλίας, ως αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Συναφώς στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε αφενός κατά πόσο χωρεί εφαρμογή του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής για πράξεις που δεν έχουν σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων και ακόμη περισσότερο σε αδικήματα που δεν επιφέρουν έκπτωση από το

²⁷² Αραπόπουλος, Κ.Θ., *Δημοσθένης Προς Λεπτίνην*, Αρχαίον κείμενον, εισαγωγή, μετάφρασις, σημειώσεις. Αθήνα, Πάπυρος, 1961: «οι νόμοι δεν επιτρέπουν να υπάρχουν δύο φορές κατά του ίδιου προσώπου για τα ίδια πράγματα, ούτε δίκες, ούτε αγωγές, ούτε λογοδοσίες, ούτε διαδικασίες, ούτε άλλο παρόμοιο»; Μαθιουλάκη, Δ.Δ., *Διπλωματική Εργασία* «Η Αρχή Ne Bis In Idem και ο «Διάλογος» των Δικαστηρίων», Αθήνα, 2017.

²⁷³ *Karácsony and Others v Hungary*, ό.π.υποσημ. 74, σκ. 49, 139 142 και 147; CDL-AD (2014)011, ό.π.υποσημ. 173, σκ.55 και 100.

αξίωμα του βουλευτή σε περίπτωση καταδίκης από ποινικό δικαστήριο και αφετέρου κατά πόσο η εφαρμογή του στις περιπτώσεις αυτές παράλληλα με την ενδεχόμενη έναρξη ποινικών διαδικασιών προσκρούσει στην αρχή της διπλής διακινδύνευσης, «*ne bis in idem*».

ΚΥΡΙΑΚΗ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

2. Αρχή «Ne bis in idem»

Η εν λόγω κατοχυρωμένη στην ΕΣΔΑ²⁷⁴ και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁷⁵ αρχή που κατ' ουσίαν απαγορεύει την επιβολή διπλής τιμωρίας, διαφυλάσσει το δικαίωμα κάθε προσώπου να μη δικάζεται ποινικά ή να τιμωρείται δύο φορές από τα «δικαστήρια του ίδιου κράτους για παράβαση για την οποία ήδη αθώωθηκε ή καταδικάστηκε με αμετάκλητη απόφαση» δικαστηρίου, εκτός και αν υπάρχουν αποδείξεις νέων ή μεταγενέστερων της απόφασης γεγονότων ή αν υπήρξε «θεμελιώδες σφάλμα της προηγούμενης διαδικασίας».

Αρχή κεφαλαιώδους σημασίας και γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης²⁷⁶, απαγορεύει την κίνηση δύο ή περισσότερων διαδικασιών ποινικού χαρακτήρα (διπλή δίωξη) και την επιβολή δύο ή περισσότερων αμετάκλητων ποινικών κυρώσεων (διπλή καταδίκη) κατά του ίδιου προσώπου και για τις ίδιες πράξεις. Κάθε νέα ποινική δίωξη για την ίδια πράξη υποβάλλει τον ήδη δικασθέντα σε υπέρμετρη ταλαιπωρία και γι' αυτό κλονίζει το κύρος της δικαιοσύνης και την εμπιστοσύνη των πολιτών σε αυτήν²⁷⁷. Συναφώς, σκοπός της θεμελιώδους αυτής αρχής για το ποινικό δίκαιο, είναι να εμποδίζεται η επανάληψη ποινικών διαδικασιών που έχουν ήδη περατωθεί, καθώς και να διασφαλίζεται η ασφάλεια δικαίου του ατόμου, προστατεύοντάς το έναντι της αβεβαιότητας υποβολής σε διπλή δίωξη, διπλή διαδικασία ή διπλή καταδίκη.

Όσον αφορά στην εφαρμογή της αρχής, το ΕΔΑΔ απαιτεί την ύπαρξη ταυτότητας του προσώπου στο οποίο ασκείται δίωξη ή επιβάλλεται κύρωση και των κρινόμενων πραγματικών περιστατικών (*idem*) και σώρευση ποινικών διαδικασιών

²⁷⁴Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Πρωτόκολλο 7, άρθρο 4.

²⁷⁵Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Άρθρο 50.

²⁷⁶ΔΕΕ C-238/99P, *Limburgse Vinyl Maatschappij etc v Commission*, απ. ημ. 15.10.2002., σκ. 59.

²⁷⁷Μαθιουλάκη, ό.π.υποσημ. 272, σ.12.

(bis). Περαιτέρω, απαιτείται ο χαρακτήρας μίας εκ των δύο αποφάσεων να είναι αμετάκλητος²⁷⁸.

Για τη διαπίστωση της επανάληψης των διαδικασιών, σημαντική είναι η διερεύνηση αν η δεύτερη διαδικασία, ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό της ως διοικητική ή πειθαρχική δύναται να αποτελεί επίσης ποινική. Ως προς αυτό, το ΕΔΑΔ διέπλασε τα δικά του κριτήρια προς διαπίστωση της ποινικής φύσης της κύρωσης, κοινώς γνωστά ως τα «κριτήρια *Engel*»²⁷⁹ που είναι αφενός μεν όντως ο νομικός χαρακτηρισμός της παραβάσεως κατά το εθνικό δίκαιο αλλά αφετέρου πιο σημαντικά η φύση της παράβασης και η ένταση της αυστηρότητας της κύρωσης.

Ως προς τον χαρακτηρισμό της παραβάσεως από το εθνικό δίκαιο καθοδηγείται αλλά δεν δεσμεύεται από αυτόν²⁸⁰. Επί της εφαρμογής του δευτέρου κριτηρίου εξετάζεται πρωτίστως ο κύκλος των προσώπων προς τα οποία απευθύνεται η σχετική ρύθμιση, καθώς απεύθυνση σε περιορισμένο κύκλο προσώπων συντείνει στον χαρακτηρισμό της κύρωσης ως διοικητικής. Περαιτέρω, εξετάζεται το έννομο αγαθό το οποίο σκοπεί η κύρωση να προστατεύει και τέλος ο σκοπός της κύρωσης. Ως προς την ένταση της αυστηρότητας της κύρωσης, το ΕΔΑΔ εξετάζει τη βαρύτητα της ως προς τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει στα έννομα αγαθά του δράστη συνεκτιμώντας όχι μόνο τυχόν οικονομικές συνεπαγόμενες συνέπειες αλλά γενικότερα, είναι σημαντικό η κρίση επί αυτού να λαμβάνει υπόψη τα θιγόμενα προστατευόμενα συμφέροντα του ενδιαφερομένου²⁸¹. Ως προς την επανάληψη των διαδικασιών στη βάση της ίδιας συμπεριφοράς (*idem*) το ΕΔΑΔ, με τη θεμελιώδη απόφαση

²⁷⁸Neagu N., «The ne bis in idem principle in the interpretation of European courts: towards uniform interpretation», *Leiden Journal of International law*, vol.25, 2012, σ.976.

²⁷⁹ΕΔΑΔ, 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 και 5370/72 *Engel and Others v. the Netherlands*, απ. ημ. 8.6.1976; ΕΔΑΔ, 11034/84 *Weber v. Switzerland*, απ. ημ. 22.5.1990.

²⁸⁰*Demicoli v Malta*, ό.π. υποσημ. 73, σκ. 31.

²⁸¹Πρεβεδούρου, «Η εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων- Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015., ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 524 και www.constitutionalism.gr, σκ. 9.

*Zolotukhin*²⁸² έκρινε ότι η αρχή *ne bis in idem* απαγορεύει δεύτερη δίωξη ή δίκη για πράξεις που στηρίζονται στα ίδια ή ουσιωδώς στα ίδια πραγματικά περιστατικά.

Όσον αφορά στο αμετάκλητο της απόφασης, το ΕΔΑΔ είναι ιδιαίτερα αυστηρό όταν η τελεσίδικη απόφαση είναι αθωωτική. Στην απόφαση *Stavropoulos*, έκρινε ότι το άρθρο 6(2) της ΕΣΔΑ²⁸³ μπορεί να επηρεάζει διαδικασίες προερχόμενες από δημόσιες αρχές που ισοδυναμούν με παραδοχή της ενοχής που παραβλέπει ηθελημένα την προηγούμενη αθώωση του κατηγορουμένου καθώς η έκφραση αμφιβολιών ως προς την αθωότητα ενός κατηγορουμένου δεν είναι αποδεκτή μετά την τελεσίδικη αθώωσή του και δεν συνάδει με το τεκμήριο της αθωότητας²⁸⁴. Τα προαναφερθέντα επιβεβαιώνονται και σε εθνικό επίπεδο στην απόφαση *Κυριακίδης*²⁸⁵ όπου το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι «το Σύνταγμα καθιστά τη δικαστική εξουσία τον αποκλειστικό κριτή της ποινικής ευθύνης του κατηγορουμένου», ενώ απαλλαγή του κατηγορουμένου από το δικαστήριο αποκλείει την εκ δευτέρου δίκη του για το ίδιο αδίκημα καθώς «επισφραγίζει το τεκμήριο της αθωότητας και το καθιστά αδιάσειστο».

Γενικότερα, στην κυπριακή έννομη τάξη, η απαγόρευση στον διπλό ποινικό κολασμό στο ίδιο άτομο για την ίδια πράξη διασφαλίζεται στο Άρθρο 12 του Συντάγματος²⁸⁶. Ωστόσο, ο νομοθέτης και η νομολογία αναγνωρίζουν τη δυνατή

²⁸²ΕΔΑΔ, 14939/03, *Sergey Zolotukhin v. Russia*, απ. ημ. 10.2.2009, σκ. 82.

²⁸³Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Άρθρο 6 (2): «Παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθών μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του».

²⁸⁴ΕΔΑΔ, 35522/4, *Stavropoulos v Greece*, απ. ημ. 27.9.2007, σκ. 29-38;

²⁸⁵*Κυριακίδης και Άλλων v. Δημοκρατίας* (1997) 3 Α.Α.Δ 485

²⁸⁶Σύνταγμα, ό.π. υποσημ.11, Άρθρο 12: «1. Ουδείς κηρύσσεται ένοχος οιοδήποτε αδικήματος λόγω πράξεως ή παραλείψεως μη συνιστώσης αδίκημα συμφώνως τω νόμω τω ισχύοντι κατά τον χρόνον της τελέσεως αυτής και εις ουδένα επιβάλλεται δι' αδίκημά τι ποινή βαρύτερα της ρητώς προβλεπομένης υπό του κατά τον χρόνον της τελέσεως ισχύοντος νόμου.

2. Ο απαλλαγείς ή καταδικασθείς δεν δικάζεται εκ δευτέρου διά το αυτό αδίκημα. Ουδείς τιμωρείται εκ δευτέρου διά την αυτήν πράξιν ή παράλειψιν, εκτός εάν συνεπέια ταύτης προεκλήθη θάνατος.

3. Ο νόμος δεν δύναται να προβλέψη ποινήν δυσανάλογον προς την βαρύτητα του αδικήματος.

4. Ο κατηγορούμενος δι' αδίκημά τι θεωρείται αθώς, μέχρις ου αποδειχθή ένοχος συμφώνως προς τον νόμον.

5. Πας κατηγορούμενος δι' αδίκημά τι έχει τα ακόλουθα κατ' ελάχιστον όρον δικαιώματα:

(α) να πληροφορηθή εις καταληπτήν υπ' αυτού γλώσσαν αμέσως και λεπτομερώς την φύσιν και τους λόγους της εις αυτόν αποδιδομένης κατηγορίας,

(β) να έχη επαρκή χρόνον και διευκόλυνσιν διά την προπαρασκευήν της υπερασπίσεως αυτού,

συνύπαρξη δύο ειδών κυρώσεων, διοικητικών και ποινικών, έστω και αν ο σχετικός χαρακτηρισμός τους από τον νομοθέτη αποτελεί ένδειξη αλλά όχι αποφασιστικό κριτήριο, όπως είναι αντίθετα το προστατευόμενο έννομο αγαθό από τη μια και η βαρύτητα της προβλεπόμενης κύρωσης από την άλλη.

Σε αντίθεση με την ποινική κύρωση, η διοικητική δεν προστατεύει κοινωνικά έννομα αγαθά αλλά την αξίωση του κράτους σε εύρυθμη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και σε συμμόρφωση των πολιτών δια της επαπειλής και επιβολής ηθικά αδιάφορων κυρώσεων. Συναφώς, οι διοικητικές κυρώσεις αυτές δεν αποσκοπούν πρωτίστως στη μομφή και στη γενική και ειδική πρόληψη όπως οι ποινικές που αποσκοπούν στην τιμωρία και τον σωφρονισμό του δράστη εμπεριέχοντας ηθική αποδοκιμασία εξαιτίας αυτού.

Ως προς τη βαρύτητα της διοικητικής κύρωσης, αποδεκτό παράδειγμα αυτής αποτελεί το πρόστιμο το οποίο δεν θεωρείται «κολασμός εγκληματικής συμπεριφοράς» όταν αποσκοπεί στον εξαναγκασμό του υπόχρεου να συμμορφωθεί με την απαιτούμενη πράξη, δεν επιβάλλεται ως τιμωρία αφού ο υπόχρεος εκπλήρωσε την υποχρέωση αυτή και δεν είναι υπερβολικά υψηλό²⁸⁷.

Ειδικότερα, στην απόφαση *Chrysostomou*²⁸⁸ ως ποινικής φύσης κύρωση αναγνωρίστηκε από τη νομολογία η απόφαση των τελωνειακών αρχών να δημεύσουν εισαγόμενα αγαθά τα οποία παραβίαζαν τις πρόνοιες του περί Ανήθικων Δημοσιεύσεων Νόμου καθώς η κατάσχεση αγαθών ή αντικειμένων είναι δραστικό

(γ) να υπερασπίζει εαυτόν αυτοπροσώπως ή διά συνηγόρου της εκλογής αυτού ή, εφ' όσον δεν έχει επαρκή προς αμοιβήν του συνηγόρου μέσα, να παρέχεται εις αυτόν δωρεάν νομική αρωγή, όταν τούτο επιβάλλη το συμφέρον της δικαιοσύνης,

(δ) να εξετάζη ή να προκαλή την εξέτασιν μαρτύρων κατηγορίας και να ζητή την προσέλευσιν και εξέτασιν μαρτύρων υπερασπίσεως υπό τους αυτούς όρους τους ισχύοντας ως προς τους μάρτυρας κατηγορίας,

(ε) να έχει δωρεάν συμπαράστασιν διερμηνέως, εφ' όσον δεν δύναται να κατανοήση ή να ομιλή την εν τω δικαστηρίω χρησιμοποιουμένην γλώσσαν.

6. Η ποινή της γενικής δημεύσεως της ιδιοκτησίας απαγορεύεται.»

²⁸⁷ Δαγτόγλου, Π., *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 7η έκδ., 2015, σσ. 401-402.

²⁸⁸ *Chrysostomou v. Republic* (1986) 3 C.L.R. 2666, 2674.

μέτρο που συνεπάγεται απώλεια κατοχής και κυριότητας. Μάλιστα το Δικαστήριο έκρινε ότι οι τελωνιακές αρχές με την απόφασή τους αυτή καθίστανται κριτές για το αν έχει διαπραχθεί ποινικό αδίκημα κατά παράβαση της νομοθεσίας εισαγωγής, απόφαση εγγενώς δικαστικού χαρακτήρα. Αντιθέτως στην υπόθεση *Kantara Shipping Limited*²⁸⁹ μικρή πρόσθετη φορολογική επιβάρυνση σε περίπτωση αθέτησης φορολογικών υποχρεώσεων, μετά την καθορισμένη ημερομηνία πληρωμής κρίθηκε ότι δεν παραβιάζει το Άρθρο 12 του Συντάγματος. Συναφώς, σύμφωνα με το Ανώτατο Δικαστήριο, το διοικητικό πρόστιμο, δεν κατηγοριοποιείται ως ποινή εντός της εννοίας του Συντάγματος όταν επιβάλλεται σε εκείνους τους ιδιώτες που δεν συμμορφώνονται προς διοικητική νομοθεσία, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν πρέπει να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας²⁹⁰.

Το ίδιο κρίθηκε και στην απόφαση *Demand Shipping*²⁹¹ όπου το δικαστήριο εφαρμόζοντας τα κριτήρια *Engel* του ΕΔΑΔ αποφάνθηκε ότι η διοικητική ποινή του προστίμου, ανεξάρτητα από την τυχόν ποινική ευθύνη των παραβατών η οποία διαπιστώνεται από ποινικά δικαστήρια, δεν συνιστά ρύθμιση που παραβαίνει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών καθώς οι διοικητικές ποινές αφορούν τους ιδιώτες που δεν συμμορφώνονται προς τη διοικητική νομοθεσία και η επιβολή τους γίνεται για λόγους δημοσίου συμφέροντος²⁹². Συναφώς, η επιβολή διοικητικών κυρώσεων αποτελεί άσκηση κατ' ουσίαν διοικητικής αρμοδιότητας, και το διοικητικό πρόστιμο, συνιστά εκτελεστή διοικητική πράξη η οποία εμπίπτει στην αναθεωρητική δικαιοδοσία του Άρθρου 146 του Συντάγματος.

²⁸⁹*Kantara Shipping Limited v. Republic (Director of Inland Revenue)* (1971) 3 C.L.R. 176.

²⁹⁰*E & G Electricplus Ltd v. Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς Κύπρου*, Υπόθεση αρ. 1198/2008, απ. ημ. 25.9.2009; *Αρχή Τηλεπικοινωνιών Κύπρου v. Επιτρόπου Ρύθμισης Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών και Ταχυδρομείων* (2009) 3 Α.Α.Δ. 465.

²⁹¹*Δημοκρατία v. Demand Shipping* (1994) 3 Α.Α.Δ. 460.

²⁹²*C.N. Hadjigavriel Stockbrokers Ltd* (2002) 1 Α.Α.Δ. 557.

Ολοκληρώνοντας τον συλλογισμό και προς εξέταση του προβληματισμού που ηγέρθηκε στην αρχή της παρούσας ενότητας, σημαντικό θα ήταν να εξετάσουμε την εφαρμογή της πιο πάνω συλλογιστικής στην πειθαρχική διαδικασία και στην ιδιαίτερη διαδικασία εξέτασης καταγγελιών με βάση τον Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής.

ΚΥΡΙΑΚΗ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

3. Πειθαρχική διαδικασία και Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής

Η αναγκαιότητα ύπαρξης πειθαρχικών διαδικασιών σε συγκεκριμένους επαγγελματικούς χώρους είναι αδιαμφισβήτητη, ειδικότερα όσον αφορά στην καταπολέμηση φαινομένων διαφθοράς καθότι αποσκοπεί «στη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της υπηρεσίας όταν πλήττεται από την τέλεση πειθαρχικών αδικημάτων εκ μέρους των υπαλλήλων της»²⁹³.

Η σχέση της πειθαρχικής διαδικασίας με την ποινική ανακύπτει σαφώς στις περιπτώσεις όπου το πειθαρχικό παράπτωμα ταυτίζεται με ποινικά κολαζόμενη πράξη²⁹⁴. Περαιτέρω, η πειθαρχική διαδικασία ως «οιονεί ποινική»²⁹⁵ ως συχνά χαρακτηρίζεται περιλαμβάνει πολλές από τις αρχές που χαρακτηρίζουν την ποινική διαδικασία, όπως την αρχή φυσικής δικαιοσύνης²⁹⁶, δίκαιης δίκης, χρηστής διοίκησης, αμεροληψίας, νομιμότητας αλλά και σεβασμό στους λόγους περιορισμού της υπαιτιότητας ή άρσης του αδίκου, στους ελαφρυντικούς και επιβαρυντικούς παράγοντες στην επιμέτρηση της ποινής²⁹⁷, στην έμπρακτη μετάνοια, στο δικαίωμα σιγής ή ακρόασης του πειθαρχικώς διωκόμενου κ.α.²⁹⁸. Γενικότερα, ο κατηγορούμενος σε πειθαρχική δίκη απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα τα οποία εγγυάται το Άρθρο 12(5)²⁹⁹ σε ποινική δίκη³⁰⁰.

²⁹³ Αντρέου Σ., «Η εφαρμογή του Άρθου 6(1) ΕΣΔΑ στο πλαίσιο του Πειθαρχικού Δικαίου στην Αστυνομία», Νοέμβριος 2020 σε <https://entha.euc.ac.cy/index.php/entha/article/view/126>, σ. 3; Τάχος Α., Συμεωνίδης, Ι., *Ερμηνεία υπαλληλικού κώδικα*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σ. 1189.

²⁹⁴ Παπαδαμάκης, Α.Χ., «Η σχέση της πειθαρχικής διαδικασίας με την ποινική δίκη», *Απονομή Δικαιοσύνης, Τιμητικός Τόμος Κουράκη*, 2016, σ.1.

²⁹⁵ Παναγιώτης Θεοδοουλίδης ν Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λευκωσίας, πρ. αρ. 70/2011, 11.06.2014

²⁹⁶ Evangelos Petrou ν The Republic (1980) 3 CLR 203, απ. ημ. 10/04/1980

²⁹⁷ Ιορδάνους ν. Δημοκρατίας (1974) 3 Α.Α.Δ. 194; Χριστοφή ν. Δημοκρατίας (1973) 3 Α.Α.Δ. 336.

²⁹⁸ Παπαδαμάκης, ό.π. υποσημ. 293, σ. 3; Ανδρέου, ό.π., σ. 4; Αννυ Σιακαλλή ν Υπουργείου Εσωτερικών, Υπ. Αρ. 1509/2009, απ. ημ. 21.06.12; Κωνσταντίνος Μαλλιώτης κ.α. ν ΕΔΥ κ.α., 4 Α.Α.Δ.227, απ. ημ. 2.2.1996;

²⁹⁹ Βλέπε υποσημ. 286.

³⁰⁰ Nicolaos D. Haros and The Republic (Minister of The Interior) 4 R.S.C.C. 39; Stelios K. Morsis and The Republic (Public Service Commission) 4 R.S.C.C.133; Petrou ν. Republic (1980) 3 C.L.R. 203. Menelaou ν. Republic (1980) 3 C.L.R. 467; Papacleovoulou ν. Republic (1982) 3 C.L.R. 187; Christodoulou ν. Disciplinary Board (1983) 1 C.L.R. 999; Matsas ν. Republic (1988) 3(B) C.L.R. 1448);

Ωστόσο, οι πειθαρχικές ποινές, κυρίως εξαιτίας του ότι απευθύνονται σε περιορισμένο κύκλο επηρεαζόμενων, εντάσσονται στις διοικητικές κυρώσεις και ως τέτοιες θα πρέπει να εξετάζονται³⁰¹. Συναφώς, η σωρευτική επιβολή ποινικής και πειθαρχικής κύρωσης δεν μπορεί να θεωρείται ότι συνιστά διπλή αξιολόγηση του ίδιου αδίκου που συνεπάγεται παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*³⁰².

Στο ίδιο πλαίσιο με τους πειθαρχικούς κανόνες στη διοίκηση στηρίζεται και η εφαρμογή των κωδίκων δεοντολογίας για τη διασφάλιση της καλής λειτουργίας του κοινοβουλίου³⁰³. Ειδικότερα, ο κώδικας δεοντολογίας του αγγλικού κοινοβουλίου ορίζει ότι τα μέλη του δεν θα πρέπει προβαίνουν σε ενέργειες που θα προκαλούσαν σημαντική βλάβη στη φήμη και στην ακεραιότητα του κοινοβουλίου, κανόνας που αποδεικνύει τη σημασία της εμπιστοσύνης στην εξουσία του κοινοβουλίου³⁰⁴. Παρόμοια πρόνοια δεν περιλαμβάνεται στον κυπριακό Κώδικα Δεοντολογίας της για τα Μέλη της Βουλής, ο οποίος ωστόσο ορίζει στον κανόνα 1 αυτού ότι εμπεριέχει κανόνες που διέπουν τη δεοντολογία των βουλευτών, τόσο κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους όσο και κατά την *en génie* παρουσία τους στην κοινωνία. Συναφώς, η φράση αυτή του κώδικα, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Κώδικας Δεοντολογίας της για τα Μέλη της Βουλής χωρεί και για πράξεις που δεν έχουν σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, που ωστόσο θα μπορούσαν να προκαλέσουν βλάβη στη φήμη και στην αξιοπιστία του κοινοβουλίου, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι

³⁰¹ ΕΔΔΑ, 8544/79, *Öztürk v Germany*, απ. ημ. 21.2.1984 σκ. 53; ΕΔΔΑ, 26138/95, *Lauko v Slovakia*, απ. ημ. 2.9.1998, σκ.58.

³⁰² Ανδρουλάκης, Ν.Κ., *Ποινικό Δίκαιο, Γεν. Μέρος I*, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, σ. 32; *Αναφορικά με την αίτηση του Γενοφικιάν για την Έκδοση Προνομακικού Εντάλματος Prohibition*, Πολ. Αίτ. αρ. 84/2021, απ. ημ. 17.5.2021; Βλ. επίσης απόφαση του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, F-40/05, *Marta Andraesen v Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, απ. ημ. 8.11.2007, σκ. 3 όπου το Δικαστήριο υπέμνησε ότι η πειθαρχική ποινή δεν παρουσιάζει «τα χαρακτηριστικά αποφάσεως επί κατηγορίας ποινικής φύσεως».

³⁰³ *Karácsony and Others v Hungary*, ό.π.υποσημ. 74, σκ. 142.

³⁰⁴ *Bovend' Eert*, ό.π. υποσημ. 127, σ. 315; *House of Commons, Committee on Standards and Privileges, Review of the Code of Conduct, 19th Report of Session 2010-2012, United Kingdom, 2011, Κανόνας 17*: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201012/cmselect/cmstnprv/1579/1579.pdf>;

επιτρέπει υπέρμετρες επεμβάσεις στην προσωπική ζωή των βουλευτών³⁰⁵. Το συμπέρασμα αυτό όμως μας προκαλεί να εξετάσουμε τον τρόπο εφαρμογής της επέμβασης αυτής και κατά πόσον θα μπορούσε να προηγείται, να ακολουθεί ή και ακόμη να συμβαδίζει παράλληλα με μια ενδεχόμενη ποινικής φύσεως διερεύνηση της παράβασης.

Γενικότερα, πειθαρχικοί κανόνες συμπεριφοράς για τα μέλη του κοινοβουλίου, με ευρεία γκάμα κυρώσεων που περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων από κλήση σε τάξη και προειδοποίηση σε άρνηση λόγου ή αποκλεισμό από συνεδρία, σε ξεχωριστό κώδικα ή στο πλαίσιο των γενικότερων εσωτερικών κανόνων της λειτουργίας του κοινοβουλίου, εφαρμόζονται στα περισσότερα κράτη και ως κανόνες αυτορρύθμισης το πεδίο ελέγχου τους από το δικαστήριο είναι πολύ περιορισμένο³⁰⁶. Ωστόσο, στην απόφαση *Karácsony* που αναφέρθηκε ανωτέρω, το ΕΔΑΔ δεν δίστασε να εφαρμόσει το τεστ της αναλογικότητάς του για τον έλεγχο της νομιμότητας αυτών των κυρώσεων που απαιτεί οι κυρώσεις να ανταποκρίνονται στη σοβαρότητα του κανόνα που έχει παραβιαστεί και να παρέχουν στον πειθαρχικά κατηγορούμενο ανάλογες εγγυήσεις του δικαιώματος ακρόασης και νόμιμης αιτιολογίας³⁰⁷. Ειδικότερα, το Δικαστήριο καθόρισε τις εγγυήσεις που δέον να εξασφαλίζονται σε τέτοια περίπτωση, υπενθυμίζοντας την αξία της ελευθερίας της έκφρασης και του δικαιώματος ακρόασης για τα μέλη του κοινοβουλίου, ακόμα και *vis-à-vis* στην επιβολή κυρώσεων από μέρος του ίδιου σώματος³⁰⁸. Στην προκειμένη περίπτωση, υποβλήθηκε από το ουγγρικό κοινοβούλιο πρόστιμο σε βουλευτές της αντιπολίτευσης που κατέκριναν την κυβέρνηση για διαφθορά και συνεργασία με την αγορά καπνού, τοποθέτησαν πανό με σχετικό

³⁰⁵OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, «Background Study: Professional and Ethical Standards for Parliamentarians», Warsaw, 2012, σ. 19.

³⁰⁶*Karácsony and Others v Hungary*, ό.π.υποσημ. 74, σκ. 56 και 145.

³⁰⁷*Ibid*, σκ. 152-161.

³⁰⁸*Ibid*, σκ. 137-138.

πολιτικό μήνυμα³⁰⁹ στο κέντρο του κοινοβουλίου ενώ ένας βουλευτής χρησιμοποίησε επίσης και megáfono.

Το ΕΔΑΔ, επικαλούμενο εκθέσεις της Επιτροπής της Βενετίας, υπέμνησε αφενός τη σημασία της αντιπολίτευσης στον έλεγχο και την εποπτεία των αρχών, που ωστόσο δεν δικαιολογεί πρακτικές που μπορεί να υπονομεύσουν τις δημοκρατικές πολιτικές συζητήσεις και την εμπιστοσύνη των πολιτών στους πολιτικούς και στα κόμματα³¹⁰ και αφετέρου τη διαφορά ανάμεσα στους εσωτερικούς κανόνες για την πειθαρχία των βουλευτών με αυτούς που σχετίζονται με την άρση της ασυλίας τους, καθώς οι πρώτοι μπορούν να επιβληθούν πιο εύκολα ως κανόνες αυτορρύθμισης³¹¹. Σε αυτό το πλαίσιο, τόνισε το χρέος των κοινοβουλίων να αντιδρούν όταν τα μέλη τους εμπλέκονται σε παραβατική συμπεριφορά και χρησιμοποιούν εκφράσεις που ενοχλούν την ομαλή λειτουργία του κοινοβουλίου υπενθυμίζοντας ότι περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών μέσα από τους εσωτερικούς κανονισμούς του κοινοβουλίου για αυτόν τον σκοπό είναι καταρχήν δικαιολογημένοι αλλά όχι άμοιροι ελέγχου.

Συναφώς οι κανόνες αυτοί θα πρέπει να είναι συμβατοί με την έννοια της αποτελεσματικής δημοκρατίας και του κράτους δικαίου των οποίων ο πλουραλισμός και η ανεκτικότητα είναι αναπόσπαστο μέρος και δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται η αυτονομία του κοινοβουλίου για σκοπού καταπίεσης της ελευθερίας της έκφρασης των βουλευτών ειδικότερα της μειοψηφίας³¹².

Όσον αφορά τη φύση των διαδικασιών που διαφυλάττουν το κύρος του κοινοβουλίου, το ΕΔΑΔ στην απόφαση *Demicoli* ανέφερε ότι τέτοιου είδους κανόνες

³⁰⁹Συνεδρία ημ. 30.4.2013:«*FIDESZ* [το συγκυβερνόν κόμμα] *You steal, you cheat, and you lie.*», Συνεδρία ημ. 21.05.2013:«*Here Operates the National Tobacco Mafia.*».

³¹⁰*Karácsony and Others v Hungary*, ό.π. υποσημ. 74, σκ. 48.

³¹¹*Ibid*, σκ.49; CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ.55 και100.

³¹² *Ibid*, σκ. 139 και 147.

μπορούν να θεωρούνται πειθαρχικής φύσεως, διαχωρίζοντας τα γεγονότα της υπό εξέτασης υπόθεσης, στην οποία προσέδωσε στους εσωτερικούς κανόνες του κοινοβουλίου ποινικό χαρακτηρισμό καθώς αφορούσαν πειθαρχική δίωξη μη μέλους του κοινοβουλίου³¹³. Σε κάθε περίπτωση όμως, στην εν λόγω απόφαση το Δικαστήριο διακήρυξε το δικαίωμα του κοινοβουλίου να εγκρίνει πειθαρχικούς κανόνες προς διαφύλαξη των εσωτερικών του θεμάτων³¹⁴.

Όσον αφορά την πολιτική φύση των κοινοβουλευτικών διαδικασιών, η απόφαση *Rywin*³¹⁵ θα μπορούσε να θεωρηθεί σχετική καθώς εξέτασε την νομιμότητα παράλληλης διερεύνησης ίδιων περιστατικών από κοινοβουλευτική διερευνητική επιτροπή και δικαστήριο και παρόλο που δεν αφορούσε μέλος του κοινοβουλίου ωστόσο λέχθηκαν σε αυτήν ως παρατηρήσεις ορισμένα σημαντικά σημεία τόσο από το ίδιο το ΕΔΑΔ όσο και από την Επιτροπή της Βενετίας που παρενέβη ως ενδιαφερόμενο μέρος και θα μπορούσαν *mutatis mutandis* να βοηθήσουν τον παρόντα συλλογισμό.

Ειδικότερα, στην εν λόγω απόφαση το ΕΔΑΔ έκρινε ότι το τεκμήριο της αθωότητας ως διαφυλάσσεται από το άρθρο 6(2) της ΕΣΔΑ δεν παραβιάστηκε από την παράλληλη εκκίνηση ποινικών διαδικασιών και ειδικής διερευνητικής επιτροπής του κοινοβουλίου για σκάνδαλο διαφθοράς που αφορούσε γνωστό κινηματογραφικό παραγωγό που φέρεται να λειτούργησε ως αντιπρόσωπος κρατικών αξιωματούχων που δωροδοκήθηκαν για την τροποποίηση νομοθεσίας καθώς από την αιτιολογία των αποφάσεων που εκδόθηκαν από τα ποινικά δικαστήρια δεν μπορεί να εξαχθεί ασφαλές συμπέρασμα για τον επηρεασμό τους από τις δηλώσεις των μελών της επιτροπής. Πολύ σημαντική ωστόσο για την απόφαση αυτή κρίνεται η παρέμβαση της Επιτροπής της Βενετίας η οποία τόνισε την πολιτική φύση της διαδικασίας που ακολουθήθηκε

³¹³*Demicoli v Malta*, ό.π. υποσημ. 73, σκ. 33.

³¹⁴*Ibid*, σκ. 39.

³¹⁵ΕΔΑΔ, 6091/06, 4047/07 και 4070/07, *Rywin v. Poland*, απ. ημ. 06/06/2016.

στην κοινοβουλευτική διερευνητική επιτροπή που δεν μπορεί να συγχέεται με την ποινική διερεύνηση των αδικημάτων. Συναφώς, σημαντικό σε τέτοιες διαδικασίες είναι να διασφαλίζεται ότι διατηρείται μια σχετική απόσταση ανάμεσα στις δύο διαδικασίες και εκεί όπου διαπιστώνεται από την επιτροπή η διάπραξη κάποιου ποινικού αδικήματος να ενημερώνονται σχετικά οι διωκτικές αρχές χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει η διαδικασία ενώπιόν της να διακόπτεται³¹⁶. Εξάλλου, η επιτροπή πρόσθεσε ότι ακόμη και αν οι δύο διαδικασίες εξετάζουν ακριβώς τα ίδια περιστατικά, αυτό που τις διαφοροποιεί είναι ο στόχος³¹⁷. Συμπληρώνοντας αυτό το σκεπτικό το ΕΔΑΔ παρατήρησε ότι «η αρχή της διάκρισης εξουσιών εμποδίζει μια κοινοβουλευτική διερευνητική επιτροπή να μπλέκεται στην άσκηση των εξουσιών της δικαστικής εξουσίας». Συνεπώς στην περίπτωση παράλληλων διαδικασιών η επιτροπή θα πρέπει να αποφεύγει να κάνει οποιεσδήποτε δηλώσεις σχετίζονται με την απόφαση του δικαστηρίου αλλά νομικά δεν υποχρεούται να διακόψει τις εργασίες της μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσης από το δικαστήριο³¹⁸. Σχολιάζοντας τον σκοπό των δύο διαδικασιών, το ΕΔΑΔ επεσήμανε ότι η επιτροπή συστάθηκε για τη διερεύνηση των ισχυρισμών εναντίον των αρμοδίων για τις παρατυπίες όσον αφορά την τροποποίηση της νομοθεσίας και όχι για να διερευνήσει την ποινική ευθύνη του αιτητή. Σαφώς ωστόσο ενδεχομένως η απόφαση να ήταν διαφορετική αν η διερευνητική επιτροπή ερευνούσε πειθαρχικά συγκεκριμένο βουλευτή και όχι πολίτη.

Καθώς τίποτα δεν υπάρχει στη διεθνή πρακτική που να το απαγορεύει³¹⁹ λοιπόν, φαίνεται καταρχήν ασφαλές το συμπέρασμα ότι η παράλληλη εξέταση καταγγελίας από την εκάστοτε επιτροπή δεοντολογίας και από ποινικό ή αστικό δικαστήριο δεν φαίνεται να προσκρούει στην αρχή *ne bis in idem*. Μάλιστα, το

³¹⁶Ibid, σκ. 190-191.

³¹⁷Ibid, σκ. 193.

³¹⁸Ibid, σκ. 225.

³¹⁹Bovend' Eert, ό.π. υποσημ. 127, σ 315.

ενδεχόμενο παράλληλης κίνησης ποινικής και πειθαρχικής διαδικασίας δεν αποκλείεται σύμφωνα με το Γραφείο Δημοκρατικών Θεσμών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ODIHR) του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), του οποίου η Κύπρος είναι μέλος, ιδιαίτερα σε πολύ σοβαρές παραβιάσεις ή στις περιπτώσεις όπου η διερεύνηση στο πλαίσιο του κώδικα δεοντολογίας αποκαλύπτει ποινικό αδίκημα³²⁰. Ωστόσο προσεκτική εξέταση των κριτηρίων *Engel* που αναφέρθηκαν σε προηγούμενη ενότητα ενδεχομένως να δημιουργεί σκιές στο πιο πάνω συμπέρασμα.

Ειδικότερα, το ΕΔΑΔ προς διαπίστωση της ποινικής φύσης μιας διοικητικής κύρωσης εφαρμόζει τρία κριτήρια: τον χαρακτηρισμό της παραβάσεως από το εθνικό δίκαιο από τον οποίο καθοδηγείται αλλά δεν δεσμεύεται³²¹, τη φύση της παράβασης, καθοριστικοί παράγοντες για την οποία είναι ο κύκλος των προσώπων προς τα οποία απευθύνεται και το έννομο αγαθό το οποίο σκοπεί η κύρωση να προστατεύει και τέλος η ένταση της αυστηρότητας της κύρωσης και η βαρύτητάς της ως προς τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει στα έννομα αγαθά του δράστη.

Εφαρμόζοντας τα πιο πάνω κριτήρια στον Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής με ασφάλεια μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τα δύο πρώτα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο εν λόγω Κώδικας θα μπορούσε να ενταχθεί στην κατηγορία των πειθαρχικών κανόνων και συνεπακόλουθα δεν τίθεται θέμα παραβίασης της αρχής *ne bis in idem* σε περίπτωση σωρευτικής επιβολής ποινικής και πειθαρχικής κύρωσης.

Εξετάζοντας ωστόσο το τρίτο κριτήριο ενδεχομένως να προκύπτουν κάποια προβλήματα. Συγκεκριμένα, ως αναφέρθηκε ανωτέρω, στην εφαρμογή του τρίτου κριτηρίου δεν συνεκτιμώνται μόνο οικονομικές συνέπειες αλλά λαμβάνονται υπόψη τα

³²⁰OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, ό.π.υποσημ. 305, σ. 70.

³²¹*Demicoli v Malta*, ό.π. υποσημ. 73, σκ 31.

θιγόμενα προστατευόμενα συμφέροντα του ενδιαφερομένου³²² που στην περίπτωση των βουλευτών, ως εκλεγμένων αντιπροσώπων του λαού, μπορεί αυτά να περιλαμβάνουν ακόμη και τη δυνατότητα επανεκλογής ή την καταστροφή ακόμη και της πολιτικής τους καριέρας³²³. Εξάλλου, ως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, η διοικητική κύρωση δεν αποσκοπεί πρωτίστως στην μομφή και στην τιμωρία αυτού που την παραβιάζει αλλά στην εύρυθμη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και σε συμμόρφωση των πολιτών δια της επαπειλής και επιβολής ηθικά αδιάφορων κυρώσεων. Ωστόσο «μομφή» είναι μία από τις κυρώσεις που μπορούν να επιβληθούν με βάση τον Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής³²⁴ ενώ η καταστροφή της πολιτικής φήμης ενός εκλεγμένου προσώπου δεν μπορεί να θεωρείται ηθικά αδιάφορη κύρωση.

Συναφώς, εξαιτίας της ιδιαίτερης φύσης των κωδίκων δεοντολογίας για την πειθαρχία των βουλευτών, δεν μπορούμε να οδηγηθούμε με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι, δεν παραβιάζεται η αρχή *ne bis in idem* όταν καταγγελία παραβίασης του κώδικα δεοντολογίας από βουλευτή εξετάζεται παράλληλα με την ποινική διερεύνηση αυτής από το δικαστήριο, σενάριο ωστόσο που δεν φαίνεται πολύ πιθανό με τον τρόπο εφαρμογής του υφιστάμενου Κώδικα.

Ειδικότερα, όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, ο κανόνας 1 του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής αναφέρει όντως ότι εμπεριέχει κανόνες που διέπουν τη δεοντολογία των βουλευτών, τόσο κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους όσο και κατά την *en génie* παρουσία τους στην κοινωνία και μέσα από αυτό δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα μπορούσε να προκύψει παράλληλη διερεύνηση περιστατικού τόσο από την Ειδική Επιτροπή Δεοντολογίας όσο και από ποινικό ή αστικό δικαστήριο.

³²²Πρεβεδούρου, ό.π. υποσημ. 281, σκ. 9.

³²³OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, ό.π.υποσημ. 305, σ. 67.

³²⁴Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων, ό.π. υποσημ. 136, Μέρος V, Κανόνας 15.

Ωστόσο μέσα από μια προσεκτική ανάλυση τόσο των ειδικότερων προνοιών του εν λόγω Κώδικα όσο και του άρθρου 83 του Συντάγματος που διέπει την ασυλία των βουλευτών, δεν φαίνεται να μπορεί να προκύπτει εύκολα αυτό το σενάριο.

Ξεκινώντας από το Άρθρο 83 του Συντάγματος, ως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, καλύπτει με απόλυτη προστασία από ποινική δίωξη ή αστική ευθύνη βουλευτή για οποιαδήποτε εκφρασθείσα γνώμη ή ψήφο στη Βουλή³²⁵, ενώ περιορίζει τη δίωξή του για ποινικής φύσης αδικήματα υπό την αίρεση άδειας του Ανωτάτου Δικαστηρίου³²⁶, εκτός αν ο αδικοπραγής συνελήφθη επ' αυτοφώρω να διαπράττει αδίκημα που επισύρει ποινή φυλάκισης πέντε ετών και άνω³²⁷. Συναφώς, δεν χωρεί ποινική δίωξη ή αστική αγωγή εναντίον βουλευτή για οτιδήποτε λέγεται ή ψηφίζεται στη Βουλή που έχει άμεση σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, πράξεις που μόνο με βάση τον Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής θα μπορούσαν να εξεταστούν που μάλιστα περιλαμβάνει ρητή πρόνοια και για τη συμπεριφορά των βουλευτών προς τους καλούμενους σε συνεδριάσεις των κοινοβουλευτικών επιτροπών³²⁸.

Ειδικότερα, στο Μέρος II του εν λόγω Κώδικα περιλαμβάνονται οι εξειδικευμένες αρχές και κανόνες δεοντολογίας και διαφάνειας που θα πρέπει να χαρακτηρίζουν τη δράση του βουλευτή «κατά την άσκηση των καθηκόντων του», ήτοι να ενεργεί προς εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, με πίστη και σεβασμό προς το Σύνταγμα³²⁹, με ανιδιοτέλεια, ακεραιότητα, αντικειμενικότητα, ευθύνη, διαφάνεια λογοδοσία, ειλικρίνεια, τιμιότητα, εχεμύθειας³³⁰, με σεβασμό προς όλα τα μέλη της

³²⁵Σύνταγμα, ό.π. υποσημ.11, Άρθρο 83.1.

³²⁶Ibid, Άρθρο83.2.

³²⁷Ibid, Άρθρο8383.3

³²⁸Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων, ό.π. υποσημ. 136, Μέρος II, Κανόνας 6.

³²⁹Ibid, Κανόνες 1 και 7-9.

³³⁰Ibid, Κανόνας 2.

Βουλής, τους συνεργάτες αυτών, το προσωπικό της βουλής³³¹ και τους καλούμενους ενώπιον κοινοβουλευτικής επιτροπής³³² και να απέχει από συμπεριφορά που συνιστά ρητορική μίσους³³³. Στο Μέρος III του Κώδικα περιλαμβάνονται πρόνοιες που αφορούν την αποδοχή δώρων, κυρίως προς περιορισμό του ενδεχόμενου δωροληψίας και διαφθοράς, χωρίς αυτό το μέρος να περιορίζεται στην άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, ενώ πάλι σε σχέση με τα βουλευτικά καθήκοντα ο Κώδικας ελέγχει συμπεριφορά που αποτελεί σύγκρουση συμφέροντος, με βάση το Μέρος IV αυτού.

Συναφώς οι πιο πάνω Κανόνες του Κώδικα εξειδικεύουν το πεδίο εφαρμογής του στις συμπεριφορές που έχουν σχέση με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, συμπεριφορές οι οποίες καλύπτονται καταρχήν συνταγματικά από τον θεσμό της βουλευτικής ασυλίας με βάση το Άρθρο 83 του Συντάγματος. Συνεπακόλουθα, η πιθανότητα εξέτασης τέτοιων συμπεριφορών από ποινικό δικαστήριο μειώνεται, έστω και αν δεν εξουδετερώνεται, όπως συμβαίνει στις συμπεριφορές που καλύπτονται από την ασυλία του Άρθρου 83.1 του Συντάγματος που μόνο από τον Κώδικα μπορούν να ελεγχθούν. Το ίδιο θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί για τα αστικής φύσεως αδικήματα καθώς ο Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής, έστω και αν ορίζεται ότι ελέγχει την συμπεριφορά των βουλευτών *εν γένει*, πολύ δύσκολα θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι δύναται να ελέγξει ιδιωτικής φύσεως διαφορές που καμία σχέση δεν έχουν με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων, εκτός και αν αυτό απαιτείται για τη διαφύλαξη του κύρους του κοινοβουλίου. Στη μόνη περίπτωση που ρητά επιτρέπεται η επέμβαση του Κώδικα σε εκτός των βουλευτικών καθηκόντων πράξη είναι αυτή της αποδοχής δώρων, που αν κριθεί από δικαστήριο ότι πληροί τα συστατικά στοιχεία του αδικήματος της δωροδοκίας, δωροληψίας και διαφθοράς, ως

³³¹Ibid, Κανόνας 3.

³³²Ibid, Κανόνας 6.

³³³Ibid, Κανόνας 4.

έχει νομολογηθεί τα αδικήματα αυτά είναι τέτοια που δικαιολογούν την έκπτωση προσώπου από το αξίωμα του βουλευτή³³⁴ και ως εκ τούτου δεν θα δικαιολογούνταν η εφαρμογή του Κώδικα μετά.

Ωστόσο θα πρέπει να ξεκαθαριστεί ακόμη μια φορά ότι ακόμη και με αυτά τα δεδομένα, ενώ τίποτα δεν εμποδίζει την παράλληλη εξέταση καταγγελίας από την Ειδική Επιτροπή Δεοντολογίας και από αστικό δικαστήριο, δεν φαίνεται να μπορεί να λεχθεί το ίδιο στην περίπτωση διερεύνησης καταγγελίας που συνιστά ποινικό αδίκημα, καθώς εξαιτίας της ιδιαίτερης πολιτικής φύσης του βουλευτικού αξιώματος δεν μπορεί να λεχθεί με ασφάλεια ότι τέτοια παράλληλη διερεύνηση δεν συνιστά παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*.

³³⁴Αίτηση 1/2014, ό.π. υποσημ. 117.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Πλάτωνας, στην «Πολιτεία» του διαπλάθει τον διάλογο του Σωκράτη με τον Γλάυκωνα ο οποίος αναρωτιέται αν ένας άνθρωπος καταφέρνει πραγματικά να είναι ενάρετος επειδή είναι πράγματι δίκαιος ή επειδή φοβάται την τιμωρία και τον νόμο. Αναρωτιέται λοιπόν αν οι άνθρωποι, φορώντας ένα δαχτυλίδι μπορούσαν να γίνονταν αόρατοι αν θα εξακολουθούσαν να εφαρμόζουν τον ίδιο κώδικα ηθικής και εκφράζει την πεποίθηση ότι δεν θα αποδεικνυόταν ότι διαθέτει έναν τόσο «αδαμάντινο χαρακτήρα ώστε να μείνει αταλάντευτα δίκαιος» όσο είναι αόρατος όταν γνωρίζει ότι μπορεί να ενεργεί ωσάν να είναι Θεός ανάμεσα στους ανθρώπους³³⁵.

Ο πιο πάνω φιλοσοφικός προβληματισμός, άμεσα συνδέεται με τους προβληματισμούς της παρούσας εργασίας καθότι ενώ είναι πανθομολογούμενο γεγονός ότι οι συνταγματικές διατάξεις για τη διασφάλιση της αυτονομίας της Βουλής και την προστασία των βουλευτών αποτελούν στοιχείο *εκ των ων ουκ άνευ* για τη διασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας, του δημοκρατικού πολιτεύματος και την αρχής της διάκρισης εξουσιών προς εξασφάλιση της απρόσκοπτης άσκησης των βουλευτικών καθηκόντων, τα αυξανόμενα σκάνδαλα διαφθοράς που ταλανίζουν τα σύγχρονα δημοκρατικά συστήματα αποδεικνύουν ότι ενδεχομένως να ερμηνεύονται ωσάν να προμηθεύουν στους βουλευτές το «δαχτυλίδι του Γύγη»³³⁶ προς αποφυγήν της δικαιοσύνης και της θεοποίησης τους έναντι των απλών πολιτών.

Ωστόσο, με την απόλυτη εφαρμογή του ανέλεγκτου των *interna corporis* της Βουλής, του «ανεύθυνου» του βουλευτή κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων και τη διευρυμένη χρήση του «ακαταδίοκτου» για πράξεις που δεν έχουν άμεση σχέση με τα βουλευτικά καθήκοντα, τόσο τα δικαστήρια όσο και το ίδιο το

³³⁵Πλάτων, *Πολιτεία*, ό.π. υποσημ. 185.

³³⁶ibid

κοινοβούλιο απεκδύονται τον έλεγχο της εφαρμογής σημαντικών ποινικών νομοθεσιών που ψηφίστηκαν για την πάταξη της διαφθοράς στα δημόσια αξιώματα και τη διαφύλαξη θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης τονίζει ότι «θα ήταν αδιανόητο να αφήνονται οι βουλευτές να καταχρώνται την βουλευτική ασυλία κάνοντας δυσφημιστικές δηλώσεις ή δηλώσεις που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ή προκαλούν διάκριση»³³⁷. Παράλληλα η Επιτροπή της Βενετίας προτρέπει τα κράτη προς μια κατεύθυνση περιορισμού ακόμη και του «ανεύθυνου» στις πιο πάνω περιπτώσεις, ή θέσπισης κατάλληλου μηχανισμού λήψης πειθαρχικών μέτρων εντός του κοινοβουλίου έναντι τους³³⁸.

Στην παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια να αναδειχτεί η αναγκαιότητα υιοθέτησης ενός συστήματος αρχών και συμπεριφοράς με κατάλληλους μηχανισμούς επιβολής για την πάταξη της διαφθοράς και την προώθηση της ακεραιότητας, της τιμιότητας και της ευθύνης στους εκλεγμένους αντιπροσώπους της λαϊκής κυριαρχίας, ως απαραίτητα στοιχεία του καθήκοντος εμπιστοσύνης που υπηρετούν, αναγκαιότητα που επιτείνεται ενόσω οι συνταγματικές διατάξεις που διέπουν το καθεστώς της βουλευτικής ασυλίας παραμένουν ως έχουν, αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι ενδεχομένως ο υφιστάμενος Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής να μην είναι αρκούντως ικανοποιητικός να ελέγξει συμπεριφορές που δεν μπορούν να εξεταστούν από δικαστήριο εξαιτίας της βουλευτικής ασυλίας για μια σειρά από λόγους. Καταρχάς το ύψος των κυρώσεων του σε παράλληλη αντιπαραβολή με τις ποινές που προβλέπει το ποινικό δίκαιο για αντίστοιχα αδικήματα είναι πολύ πιο ανώδυνες και δημιουργεί αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητα εφαρμογής

³³⁷Doc 14076, ό.π. υποσημ. 173, σ.15.

³³⁸CDL-AD (2019) 015, ό.π. υποσημ. 59, σκ. 153; Titi, ό.π. υποσημ. 173, σ.159.

κανόνα που δεν επιφέρει μεγάλη ζημιά στον αδικοπράγούντα³³⁹. Έπειτα είναι και η αμφιβολία ως προς την ικανότητα των βουλευτών να προβαίνουν σε οποιοδήποτε είδους δικαστικό έλεγχο, αρμοδιότητα εκ του Συντάγματος εκχωρημένη στη δικαστική εξουσία με βάση την αρχή διάκρισης των εξουσιών. Περαιτέρω, είναι αμφίβολο κατά πόσο σε έναν αυστηρά πολιτικοποιημένο χώρο μπορεί να διατηρηθεί η αρχή της αμεροληψίας στον βαθμό που ενδείκνυται και απαιτείται από το δικαστικό σώμα³⁴⁰, ενώ δεν μπορεί να αμφισβητηθεί το ενδεχόμενο υποτίμησης από τους ίδιους τους βουλευτές συγκεκριμένων συμπεριφορών, μόνο και μόνο εξαιτίας της φυσιολογικής έλλειψης θέλησης επιβολής συγκεκριμένων κανόνων στους ίδιους τους εαυτούς τους³⁴¹.

Η αποτελεσματικότητα του Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής θα κριθεί *συν τω χρόνω*. Μολαταύτα, τα δεδομένα ως έχουν εκτεθεί ανωτέρω ενδεχομένως να προβάλλουν την ανάγκη μεταρρυθμίσεων για αποφυγή του κινδύνου ο Κώδικας απλώς να αποτελεί μια διακήρυξη ή έναν εφησυχασμό που δεν θα συμβάλει στην προαγωγή της νομοθετικής παραγωγής και στην ανάκτηση της εμπιστοσύνης των πολιτών στα κοινοβουλευτικά θέσμια. Ειδικότερα, η επιμονή στη διατήρηση αυτής της μορφής της βουλευτικής ασυλίας σε συνδυασμό με την εφαρμογή ενός Κώδικα που θα επιβάλλεται μεταξύ φίλων και συναδέλφων, ενδεχομένως να δημιουργεί πράγματι ένα καθεστώς θεοποίησης των βουλευτών έναντι των λοιπών πολιτών και ως τέτοιο επιβάλλεται μια προσέγγιση αναθεώρησής του ακριβώς γιατί η ύπαρξη τέτοιων κωδίκων είναι μεν βοηθητική στη διαπίστωση και στην έναρξη της συζήτησης για τον έλεγχο τέτοιων συμπεριφορών αλλά δεν μπορεί να θεωρείται ικανοποιητική ως προς

³³⁹David-Barrett, ό.π. υποσημ. 168, σ. 519.

³⁴⁰CDL-AD (2014)011, ό.π. υποσημ. 173, σκ. 165.

³⁴¹Allen, ό.π. υποσημ. 253, σ.120; Wigley, ό.π. υποσημ. 266, σ. 39.

τον περιορισμό συγκεκριμένης κουλτούρας και συμπεριφοράς³⁴², που μόνο ένα πιο αυστηρό πλαίσιο περιορισμού βουλευτικής ασυλίας θα ικανοποιούσε³⁴³.

Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, στο ενδεχόμενο περιορισμού της βουλευτικής ασυλίας στο ελάχιστο με τη δυνατότητα ποινικής δίωξης ακόμη και για έκφραση γνώμης ή ψήφου «εν τη Βουλή» όταν αυτή παραβιάζει θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, θα πρέπει να διασαφηνιστεί ότι είναι αμφίβολο κατά πόσο θα μπορούσε το ίδιο περιστατικό να τύχει παράλληλης διερεύνησης τόσο από ποινικό δικαστήριο όσο και από την πειθαρχική διαδικασία της Ειδικής Επιτροπής Δεοντολογίας καθώς εξαιτίας της ιδιαίτερης πολιτικής φύσης του κοινοβουλευτικού αξιώματος, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι αυτό δεν θα συνιστά παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*.

³⁴²European Parliament, Office for Promotion of Parliamentary Democracy, ό.π.υποσημ. 130, σ. 8.

³⁴³Hoppe, ό.π. υποσημ. 174, 549.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Νομοθεσία

- 1) Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- 2) Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- 3) *Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας 1960 (Σύνταγμα).*
- 4) Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).
- 5) ΚΕΦ 154, Περί Ποινικού Κώδικα Νόμος
- 6) ΚΕΦ 161, Ο περί Πρόληψης Διαφθοράς Νόμος.
- 7) Περί της Εκλογής των Μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Νόμος του 2004 (Ν. 10(I)/2004).
- 8) Περί Εκλογής Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων Νόμος (Τροποποιητικός) Νόμος του 2017 (Ν. 82(I)/2017).
- 9) Περί της Δωδέκατης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμος του 2019, (Ν.128(I) του 2019), Επίσημη Εφημερίδα ημ. 3.10.2019.
- 10) Περί της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ποινικοποίηση της Διαφθοράς (Κυρωτικός) νόμος (Ν. 23(III)/2000).
- 11) Περί της Αθέμιτης Κτήσης Περιουσιακού Οφέλους από Αξιωματούχους και Λειτουργούς του Δημοσίου Νόμος του 2004 (Ν. 51(I)/2004).
- 12) Περί της Καταπολέμησης Ορισμένων Μορφών και Εκδηλώσεων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας μέσω του Ποινικού Δικαίου Νόμος (Ν. 134(I)/2011)

Αποφάσεις – Πορίσματα Βουλής των Αντιπροσώπων

- 1) Διαδικαστικός Κανονισμός 16/80, *Ο Κανονισμός της Βουλής των Αντιπροσώπων* (όπως τροποποιήθηκε).
- 2) Απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων ημ. 20.6.1985, Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας, ημ. 5.7.1985

- 3) *Κώδικας Αρχών και Κανόνων Δεοντολογίας για τα Μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων* Απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων ημερομηνίας 18 Φεβρουαρίου 2021, Επίσημη Εφημερίδα 26.02.2021.
- 4) *Πόρισμα της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Δεοντολογίας των Μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων για ενδεχόμενη αντιδεοντολογική συμπεριφορά του βουλευτή κ. Ανδρέα Θεμιστοκλέους*, 10.2.2022 σε:
<http://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/4-porisma-3final-10.2.2022.pdf>

Πρακτικά Βουλής των Αντιπροσώπων

- 1) *Πρακτικά ΙΑ Βουλευτικής περιόδου- Σύνοδος Ε' 04.09.2020-20.05.2021*, σελ 265:
<https://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/%CE%99%CE%91%CE%84%20%CE%92%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82%20-%20%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82%20%CE%95%CE%84%2004.09.2020%20-%2020.05.2021.pdf>
- 2) *Πρακτικά συνεδρίας Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Παιδείας και Πολιτισμού* ημερομηνίας 8.9.2021 σε:
<http://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1%20%CE%910009.pdf>

Εκδόσεις

- 1) Ανδρουλάκης, Ν.Κ., *Ποινικό Δίκαιο, Γεν. Μέρος Ι*, Εκδ. Π.Ν. Σάκουλας.
- 2) Γεραπετρίτης Γ., *Σύνταγμα και Βουλή, Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

- 3) Δαγτόγλου, Π., *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 7η έκδ., 2015.
- 4) Κόμπος, Κ., *Κυπριακό Συνταγματικό Δίκαιο, Θεωρία, Οργάνωση και Πράξη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021.
- 5) Λοΐζου Ν.Α., *Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας*, Τυπογραφία Καΐλα, Λευκωσία, 2001.
- 6) Μαυριάς Κ.Γ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, έκδοση δ', εκδ. Αντ Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
- 7) Σκουρής Β., και Βενιζέλος, Ε., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, (1985).
- 8) Τάχος Α., Συμεωνίδης, Ι., *Ερμηνεία υπαλληλικού κώδικα*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σ. 1189.
- 9) Greg P., *Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct, A Guide for Parliamentarians*, Global Organization of Parliamentarians Against Corruption (GOPAC) & Westminster Foundation for Democracy.
- 10) Hardt, S., *Parliamentary Immunity: A Comprehensive Study of the Systems of Parliamentary Immunity of the United Kingdom, France and the Netherlands in a European Context*, Intersentia, 2013.
- 11) Kortmann, C., Fleuren, J., Voermans W., *Constitutional Law of 10 EU Member States: the 2004 Enlargement* (Kluwer, 2006).
- 12) Locke, J., *The Second Treatise of Government, in Political Writings*, ed. D. Wootton (London: Penguin, 1993) ch.2, sec 13.
- 13) Montesquieu, *The Spirit of Law: Book II* (Batoche, 2001) (translated by Thomas Nugent).

14) Pikis, G. M., *Constitutionalism, Human Rights, Separation of Powers: The Cyprus Precedent*, Martinus Nijhoff Publishers, 2006.

15) Van Der Hulst, M., *The Parliamentary Mandate: A Global Comparative Study*, Inter-Parliamentary Union, 2000.

Άρθρα-Μελέτες

- 1) Αμιλιανίδης, Α.Κ., «Η απόφαση για την 56^η έδρα», σε: dikaiosyni.com/katigories/arthra/iapofasi-gia-tin-56i-edra/, ημ. 29/10/2020.
- 2) Αντρέου Σ., «Η εφαρμογή του Άρθου 6(1) ΕΣΔΑ στο πλαίσιο του Πειθαρχικού Δικαίου στην Αστυνομία», Νοέμβριος 2020 σε: <https://entha.euc.ac.cy/index.php/entha/article/view/126>.
- 3) Καββαδά, Δ., «Η βουλευτική ασυλία και η δίκαιη δίκη», *Πρώτο κοινό σεμινάριο Συνταγματικού Δικαίου*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 29-42.
- 4) Μαθιουλάκη, Δ.Δ., *Διπλωματική Εργασία «Η Αρχή Ne Bis In Idem και ο «Διάλογος» των Δικαστηριών*», Αθήνα, 2017.
- 5) Μακρής Ε., «Ο Έλληνας Βουλευτής ενώπιον του ΕΔΑΔ: Οι υποθέσεις Τσαλκιτζής κατά Ελλάδος, Συγγελίδης κατά Ελλάδος και Λυκουρέζος κατά Ελλάδος», *Διπλωματική Εργασία, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Νομικής*, 2011.
- 6) Στρόπος, Χ., «Μια “πρώτη” Υπεράσπιση(;) της Απόφασης για την 56^η Έδρα.», σε: dikaiosyni.com/katigories/arthra/mia-prvti-yperasposo-tis-apofasis-gia-tin-56i-edra/
- 7) Παπαδαμάκης, Α.Χ., «Η σχέση της πειθαρχικής διαδικασίας με την ποινική δίκη», *Απονομή Δικαιοσύνης, Τιμητικός Τόμος Κουράκη*, 2016.

- 8) Πρεβεδούρου, «Η εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων- Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015., ΘΠΔΔ 6/2015, σ. 524 και www.constitutionalism.gr.
- 9) Allen, N., «Keeping MPs Honest?» *Public Integrity*, (2010) 12:2, σ. 115 σε: <https://doi.org/10.2753/PIN1099-9922120201>.
- 10) Ameller, M., «Human Rights and Parliamentary Immunities», *Parliament: Guardian of Human Rights, introductory report to the Budapest Inter-Parliamentary Symposium*, Geneva, IPU, 1993.
- 11) Bolleyer, N., Smirnova, V., «Parliamentary Ethics Regulations and trust in Europe Democracies», *West European Politics*, (2017).
- 12) Bovend' Eert, P., «Public Office and Public Trust: Standards of Conduct in Parliament: A Comparative Analysis of Rules of Conduct in Three Parliament», *Parliamentary Affairs* (2020)73, σσ. 296–322.
- 13) Coghill, K., Kinyondo, A., Thornton, J., «Parliamentary Codes of Conduct and the Accountability of Parliamentarians», *Applied Research in Administrative Sciences*, V.2, Issue 3, Dec 2021, σσ.32-47.
- 14) David-Barrett, E., «Nolan's Legacy: Regulating Parliamentary Conduct in Democratising Europe» *Parliamentary Affairs* (2015), 68, σσ.514-532.
- 15) *Death Knell for Democracy*, «Attacks on Lawmakers and the Threats to Cambodia's Institutions, An analysis of Parliamentary Immunity», Asean Parliamentarians for Human Rights, 14.03.2017.
- 16) *European Parliament, An OPPD publication on topical parliamentary affairs*, «Non-liaible? Inviolable? Untouchable? The challenge of parliamentary immunities, An overview».

- 17) *European Parliament, Office for Promotion of Parliamentary Democracy*, «Parliamentary Ethics, A question of trust», 2011.
- 18) Neesham C., «The Value of Ethics Education for Parliamentarians», σ. 60, σσ. 59-76 σε Colleen L., Coghill, K. (ed.), *Parliamentarians' Professional Development, The need for reform*, Public Administration, Governance and Globalization, Springer, (2016) Vol. Vol. 16.
- 19) Gooch. K.R., «The Legal Nature of Legislative Rules of Procedures», *Virginia Law Review*, σσ.527-545.
- 20) Gvelesiani, N., «Hate speech expressed by members of parliament: the dilemma and key for its resolution», *Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu*, 1, 2018
- 21) Hamilton, J., «Political Immunities in Europe: The scope and lifting of parliamentary immunities», Workshop on Corruption and Immunities Vienna.
- 22) Hardt, S., «Parliamentary immunity in a European context», *Dictorate-General for Internal Policies, Citizen's Rights and Constitutional affairs*.
- 23) Hoppe, T., «Public Corruption: Limiting Criminal Immunity of Legislative, Executive and Judicial Officials in Europe», *Icl- Journal*, Vol 5, 4/2011.
- 24) Kedzia, Z. και Hauser, A., «Analytical Paper on the IPU survey concerning the impact of political party control over the exercise of the parliamentary mandate», *Inter-Parliamentary Union* (2013) σε: <http://www.ipu.org/conf-el/129/control-study.pdf>.
- 25) Kombos C., Shaelou S.L., «The Cypriot Constitution Under the Impact of EU Law: An Asymmetrical Formation», *The Role of National Constitutions in European and Global Governance* TMC Asser, Hague, 2019, σσ.1373-1432.

- 26) Kyprianides, G.P., «Should Members of Parliament be left to Regulate their Own Standards of Conduct?», *University of Reading*, 2014, σ. 1 σε: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2420319
- 27) Miller, M.B., «The Justiciability of Legislative Rules and the “Political Question Doctrine”», *California Law Review*, Oct. 1990, Vol. 78, No. 5, σσ.1341-1374
- 28) Neagu N., «The ne bis in idem principle in the interpretation of European courts: towards uniform interpretation», *Leiden Journal of International law*, vol.25, 2012.
- 29) Neptoi G., and Nesteriuc O., «The Status of the Members of Parliament in Relationship with the Legal and Ethical Norms», *European Journal of Law and Public Administration* 6, no.2 (2019).
- 30) OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, «Background Study: Professional and Ethical Standards for Parliamentarians», Warsaw, 2012.
- 31) Raffaelli, R., Salome S., «The Immunity of Members of the European Parliament» *European Parliament, Directorate-General for Internet Policies*, 2014.
- 32) Titi, S., «Parliamentary Immunity. Theoretical and Practical Aspects», *International Conference Education and Creativity for Knowledge-Based Society, HeinOnline*, 2017.
- 33) Vella, A., «The Application of Parliamentary Immunity in Commonwealth Legislatures», *Fifteenth Workshop of Parliamentary Scholars and Parliamentarians*, 30-31 July 2022, Wroxtton College, Wroxtton.

34) Vrushi, J., «Immunity Provisions for Ministers and Members of the Parliament», *Transparency International, Anti-Corruption Helpdesk*, 2018.

35) Wigley, S., «Parliamentary Immunity: Protecting Democracy or Protecting Corruption?», *The Journal of Political Philosophy*: Vol.11, Number 1, 2003.

Εκθέσεις- Γνωμοδοτήσεις- Αποφάσεις-Ψηφίσματα Διεθνών Οργανισμών

- 1) United Nations General Assembly Resolution 51/59, 12.12.1996:
<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51ro59.htm>.
- 2) Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution 97 (4), On the twenty Guiding Principles for the Fight against Corruption, 6.11.1997:
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution\(97\)24_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Resolution(97)24_EN.pdf);
- 3) United Nations Convention Against Corruption, General Assembly Resolution 58/4, 31.10.2003.
- 4) OSCE Regulation on Limiting Immunity for Parliamentarians, 2006.
- 5) The Council of European Union, Framework decision 2008/913/JHA of 2008 on combating certain forms and expression of racism and xenophobia by means of criminal law.
- 6) CDL-AD (2014)011, Study. 714/2013, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Report on the Scope and Lifting of Parliamentary Immunities», ημ. 14.05.2014.
- 7) CDL-AD (2015) 013, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Opinion on draft constitutional amendments on the immunity of Members of Parliament and judges of Ukraine», 9-20 June 2015

- 8) Doc 14076, Parliamentary Assembly, *Parliamentary Immunity: challenges to the scope of the privilege and immunities enjoyed by members of the parliamentary assembly*, 16.6.2016.
- 9) CDL-AD (2017)026, Op. 885/2017, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Opinion on the Amendments to the Ruled of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine», ημ. 9.10. 2017.
- 10) GRECO recommendatios pertaining to immunity provisions based on the publicly available evaluation and compliance reports for all countries and the type of recommendations the receive σε <https://www.coe.int/en/web/Greco/evaluations>.
- 11) GRECOR4(2018)9, «Τέταρτος Κύκλος αξιολόγησης, Πρόληψη της Διαφθοράς αναφορικά με τα μέλη της βουλής, των δικαστών και των εισαγγελέων, Έκθεση Συμμόρφωσης, Κύπρος», *Συμβούλιο της Ευρώπης, Στρασβούργο*, 22.6.2018
- 12) CDL-AD (2019)015, Op. 845/2016, *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, «Parameters on the Relationship Between the parliamentary Majority and the Opposition in a Democracy: a Checklist», ημ. 24.6.2019.
- 13) OECD's Anti Corruption Network, Istanbul Action Plan.

Νομολογία

- 1) *Lefkios Chr. Rodosthenous v The Republic* (1961) 1CLR 382.
- 2) *Nicolaos D. Haros and The Republic (Minister of The Interior)* (1962-1963) 4 R.S.C.C. 39.
- 3) *Stelios K. Morsis and The Republic (Public Service Commission)* (1962-1963) 4 R.S.C.C.133.

- 4) *Kantara Shipping Limited v. Republic (Director of Inland Revenue)* (1971) 3 C.L.R. 176
- 5) *Attorney-General of the Republic v Nicos Sampson* (1973)2 CLR92.
- 6) *Χριστοφή v. Δημοκρατίας* (1973) 3 Α.Α.Δ. 336.
- 7) *Ιορδάνους v. Δημοκρατίας* (1974) 3 Α.Α.Δ. 194.
- 8) *The Republic v Nicolaos Sampson* (1977) 2 CLR 1.
- 9) *Petrou v. Republic* (1980) 3 C.L.R. 203.
- 10) *Evangelos Petrou v The Republic* (1980) 3 CLR 203, απ. ημ. 10/04/1980.
- 11) *Menelaou v. Republic* (1980) 3 C.L.R. 467.
- 12) *Papacleovoulou v. Republic* (1982) 3 C.L.R. 187.
- 13) *Christodoulou v. Disciplinary Board* (1983) 1 C.L.R. 999.
- 14) *In Re Georghiou* (1983)2 CLR 1.
- 15) *Attorney-General v Georgiou Afxentiou Georghiou* (1984) 2 CLR 251.
- 16) *In Re Ladas a.o.* (1985) 3 CLR2845.
- 17) *Αναφορά 1/84, The President of the Republic v The House of Representatives*, (1985) 3 Α.Α.Δ. 1728, ημ. 2.7.1985.
- 18) *Αναφορά 3/85, The President of the Republic v The House of Representatives*, (1985) 3 Α.Α.Δ.2151, ημ. 21.9.1985.
- 19) *Chrysostomou v. Republic* (1986) 3 C.L.R. 2666, 2674
- 20) *Papanicopoulos v Morphou Co- Operative* (1986) 1CLR 288.
- 21) *Matsas v. Republic* (1988) 3(B) C.L.R. 1448).
- 22) *Stavros Pavloy v The Director of Inland Revenue* (1988) 3CLR 1125.
- 23) *Angelides v Peta and Others* (1988) 1 CLR 173.
- 24) *Αναφορά 9/1991, Πρόεδρος της Δημοκρατίας v Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1992) 3 Α.Α.Δ.109, ημ. 18.5.1992.

- 25) *Δημοκρατία ν. Πογιατζή* (1992) 3 Α.Α.Δ. 196.
- 26) *Δημοκρατία ν. Demand Shipping* (1994) 3 Α.Α.Δ. 460.
- 27) *Κωνσταντίνος Μαλλιότης κ.α. ν ΕΔΥ κ.α.*, 4 Α.Α.Δ.227, απ. ημ. 2.2.1996.
- 28) *C.N. Hadjigavriel Stockbrokers Ltd* (2002) 1 Α.Α.Δ. 557
- 29) *Αναφορά 5/93, Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων* (Αρ. 3) (1994) 3 ΑΑΔ 167.
- 30) *Μαυρογένης ν Βουλής των Αντιπροσώπων κ.α.*, Εκλογική Αίτηση 1/96, (1997) 1 Α.Α.Δ 43.
- 31) *Μαυρογένης ν Βουλής κ.α* (Αρ.3) (1996) 1Α.Α.Δ.315.
- 32) *Χριστόφιας Δ. και Άλλοι προσωπικά ως απαρτίζοντες την κοινοβουλευτική ομάδα ΑΚΕΛ-Αριστερά Νέες Δυνάμεις* (1996)3 Α.Α.Δ.421.
- 33) *Κυριακίδης και Άλλων ν. Δημοκρατίας* (1997) 3 Α.Α.Δ 485
- 34) *Νικολαΐδης Μάριος κ.α. ν Κυπριακής Δημοκρατίας* (2002) 4 ΑΑΔ 549.
- 35) *Σωτηριάδης κ.ά. ν. Δημοκρατίας* (2002) 3 Α.Α.Δ. 56).
- 36) *E & G Electricplus Ltd ν. Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς Κύπρου*, Υπόθεση αρ. 1198/2008, απ. ημ. 25.9.2009.
- 37) *Αρχή Τηλεπικοινωνιών Κύπρου ν. Επιτρόπου Ρύθμισης Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών και Ταχυδρομείων* (2009) 3 Α.Α.Δ. 465.
- 38) *Άννη Σιακαλλή ν Υπουργείου Εσωτερικών*, Υπ. Αρ. 1509/2009, απ. ημ. 21.06.12.
- 39) *Αναφορά 1/2013, Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων*, ECLI:CY:AD:2014:C385, ημ. 11.06.2014.
- 40) *Παναγιώτης Θεοδουλίδης ν Συμβουλίου Υδατοπρομήθειας Λευκωσίας*, πρ. αρ. 70/2011, 11.06.2014

- 41) Αίτηση 1/2014, *Αίτηση του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας για Χορήγηση Άδειας για την Άρση της Ασυλίας Βουλευτή (Φ. Σαρίκα) για Σκοπούς Σύλληψης και/ή Δίωξης και/ή Φυλάκισης*, 9.2.2015.
- 42) Αναφορά 1/2015, *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων*, ECLI:CY:AD:2015:C811, ημ. 3.12.2015.
- 43) Αίτηση 1/2016, *Αίτηση του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας για Χορήγηση Άδειας για την Άρση της Ασυλίας Βουλευτή (Α. Θεμιστοκλέους) για σκοπούς ανάκρισης και/ή έρευνας και/ή σύλληψης και/ή δίωξης και/ή φυλάκισης και/ή οποιασδήποτε ενέργειας εξ' αυτών*, 10.2.2016.
- 44) Εκλογική Αίτηση Αρ. 2/2016 *Ανδρέα Μιχαηλίδη κ.α. ν Γενικού Εφόρου Εκλογής κ.α.*, ECLI:CY:AD:2017:C200, απ. ημ. 31.05.2017.
- 45) Εκλογική Αίτηση Αρ. 1/2017, *Ανδρέα Μιχαηλίδη κ.α. ν Γενικού Εφόρου Εκλογής κ.α.*, ECLI:CY:AD:2018:C208, απ. ημ. 30.04.2018.
- 46) Αναφορά 4/2018, *Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν Βουλής των Αντιπροσώπων*, ECLI:CY:AD:2019:C97, απ. ημ. 19.03.2019.
- 47) Αγωγή 4687/2010, *Θεμιστοκλέους ν Εκδόσεις Αρκτίνος Λίμιτεδ κ.α.*, απ. ημ. 30.08.2019.
- 48) Εκλογική Αίτηση Αρ. 1/2019, *Ανδρέα Μιχαηλίδη κ.α. ν Γενικού Εφόρου Εκλογής κ.α.*, ECLI:CY:AD:2020:C370, απ. ημ. 29.10.2020.
- 49) Αναφορικά με την αίτηση του Γενοφκιάν για την Έκδοση Προνομιακού Εντάλματος Prohibition, Πολ. Αίτ. αρ. 84/2021, απ. ημ. 17.5.2021.

Αποφάσεις Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου

- 1) ΔΕΕ, C-69/89 *Nakajima All precision Co Ltd ν Commission*, απ. ημ. 7.05.1991
- 2) ΔΕΕ, C-314/01, *Beate Weber ν European Parliament*, απ. ημ. 23.03.1993.

- 3) ΔΕΕ, C-238/99P, *Limburgse Vinyl Maatschappij etc v Commission*, απ. ημ. 15.10.2002.
- 4) ΔΕΕ, F-40/05, *Marta Andreasen v Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, απ. ημ. 8.11.2007.
- 5) ΔΕΕ C-200/07 και C-201/07, *Alfonso Luigi Marra v Eduardo De Gregorio and Antonio Clemente*, απ. ημ. 21.10.2008.
- 6) ΔΕΕ C-163/10, *Aldo Patriciello*, απ. ημ. 6.09.2011.
- 7) ΔΕΕ, T-346/11 and T-347/11, *Bruno Gollnisch v European Parliament*, απ. ημ. 17.1.2013.

Αποφάσεις Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

- 1) ΕΔΑΔ, 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 και 5370/72 *Engel and Others v. the Netherlands*, απ. ημ. 8.6.1976.
- 2) ΕΔΑΔ, 8544/79, *Öztürk v Germany*, απ. ημ. 21.2.1984.
- 3) ΕΔΑΔ, 11034/84 *Weber v. Switzerland*, απ. ημ. 22.5.1990.
- 4) ΕΔΑΔ, 13057/87, *Demicoli v Malta*, απ. ημ. 27.08.1991.
- 5) ΕΔΑΔ, 11798/85, *Castells v Spain*, απ. ημ. 23.04.1992.
- 6) ΕΔΑΔ, 26138/95, *Lauko v Slovakia*, απ. ημ. 2.9.1998.
- 7) ΕΔΑΔ, 35373/97, *A v United Kingdom*, απ. ημ. 17 .12.2002.
- 8) ΕΔΑΔ, 40877/98, *Cordova v Italy*, απ. ημ. 30.01.2003
- 9) ΕΔΑΔ, 33352/02, *Keller v Hungary*, απ. ημ. 13.05.2004
- 10) ΕΔΑΔ, 10180/04, *Patrono, Cascini and Stefanelli v Italy*, απ. ημ. 20.04.2006.
- 11) ΕΔΑΔ, 73936/01, *De Jorio v Italy*, απ. ημ. 03.06.2004.
- 12) ΕΔΑΔ, 11801/04, *Tsalkitzis v Greece*, απ. ημ. 16.11.2006.
- 13) ΕΔΑΔ, 35522/4, *Stavropoulos v Greece*, απ. ημ. 27.9.2007.
- 14) ΕΔΑΔ, 14939/03, *Sergey Zolotukhin v. Russia*, απ. ημ. 10.2.2009.

- 15) ΕΔΑΔ, 15615/07, *Feret v Belgium*, απ. ημ. 16.07.2009.
- 16) ΕΔΑΔ, 8917/05, *Kart v Turkey*, απ. ημ. 3.12.2009.
- 17) ΕΔΑΔ 24895/07, *Syngelidis v Greece*, απ. ημ. 11.02.2010.
- 18) ΕΔΑΔ, 18788/09 *Le Pen v France*, απ. ημ. 20.04.2010.
- 19) ΕΔΑΔ, 42461/13 και 44357/13, *Karácsony and Others v Hungary*, απ. ημ. 17.05.2016.
- 20) ΕΔΑΔ, 6091/06, 4047/07 και 4070/07, *Rywin v. Poland*, απ. ημ. 06/06/2016

Αλλοδαπές αποφάσεις

- 1) *Edinburgh & Dalkeith Railway Co. v Wauchope* (1842)
- 2) *Lee v Bude & Torrington Junction Rly Co* (1871).
- 3) *Bradlaugh v Gosset* (1884) 12 QBD, σ. 275.
- 4) *Coffin v Coffin* (1808) 4. Mass1 HC(1938-1939).
- 5) *Re Parliamentary Election for Bristol south East* (1964).
- 6) *United States v Brewster*, 408 U.S. 501 (1972).
- 7) Συμβούλιο της Επικρατείας Αποφάσεις 902-903/1981.
- 8) *Pepper v Hart* [1993] AC 593.

Αρχαία Γραμματεία

- 1) *Αριστοτέλης Πολιτικά* III,IV, 1297b 40-45 και 1298a 1-12, εκδόσεις Ζήτρος, μετάφραση-σχόλια Πηνελόπη Τζιώκα-Ευαγγέλου
- 2) Αραπόπουλος, Κ.Θ., *Δημοσθένους Προς Λεπτίνην*, Αρχαίον κείμενον, εισαγωγή, μετάφρασις, σημειώσεις. Αθήνα, Πάπυρος, 1961.
- 3) *Ομήρου Ιλιάδα*, Ραψωδία Ο, μετάφραση Ιακώβου Πολυλά, στ. 188-196:
<https://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/OMHROSILIADA/ARXAIIO/ILIADA.htm>

4) Πλάτων, Πολιτεία, στ. 360b–360d, Μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, 2002.

Πλάτων. Πολιτεία. Εισαγωγικό σημείωμα, μετάφραση, ερμηνευτικά σημειώματα. Αθήνα: Πόλις.

ΚΥΡΙΑΚΗ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ